ELITA VS. ĽUDIA: Čo vieme o populizme

Ivana Piterová
Bibiána Kováčová Holevová
Alexander Loziak

ELITA VS. ĽUDIA:

Čo vieme o populizme

Košice 2021

Elita vs. Ľudia: Čo vieme o populizme

Vedecká monografia

© 2021 Autori publikácie

Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických
vied SAV

Vydavateľ:

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV
Karpatská 5
040 01 Košice
Slovenská republika

Autori:

Ivana Piterová
Bibiána Kováčová Holevová
Alexander Loziak

Recenzenti:

prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc.
prof. PhDr. Jozef Džuka, CSc.

Publikácia je súčasťou riešenia výskumného projektu VEGA MŠVVaŠ
SR a SAV č. 2/0065/21 „Sociálne a psychologické koreláty
populistických postojov“.

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons
Attribution 4.0 International. Dielo je možné opakovane používať za
predpokladu uvedenia mien autorov.

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

ISBN 978-80-89524-57-0

<https://doi.org/10.31577/2021.9788089524570>

OBSAH

PREDSLOV

O AUTOROCH

1. KAPITOLA

POPULIZMUS, PRÍČINY A DÔSLEDKY.....	8
-------------------------------------	---

2. KAPITOLA

POPULISTICKÉ POSTOJE.....	20
---------------------------	----

3. KAPITOLA

POPULISTICKÉ POSTOJE VS. KONŠPIRAČNÉ MYSLENIE.....	31
--	----

4. KAPITOLA

VÝVOJ MERACÍCH NÁSTROJOV POPULISTICKÝCH POSTOJOV.....	43
---	----

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY.....	70
---------------------------------	----

PRÍLOHY.....	88
--------------	----

PREDSLOV

Populizmus je síce vo svete i na Slovensku prítomný už desaťročia, avšak v posledných rokoch rapídne vzrástol záujem o túto tému, čo súvisí so sociálnym a politickým dianím doma i vo svete. O jej aktuálnosti svedčí množstvo literatúry z rôznych vedných odborov a taktiež frekvencia a rozsah, v akom sa termín *populizmus* objavuje v médiách, v odbornom i laickom diskurze. Napriek tomu, že sa o populizme často rozpráva, mnoho ľudí nevie, čo presne znamená a aký môže mať význam pre dnešnú spoločnosť.

Otázkou, ktorú si odborná verejnosť dlhé roky kladie, je, či je populizmus prostriedkom pre zmenu alebo hrozbou pre liberálnu demokraciu. Populizmus zohráva svoju rolu napríklad pri politickej mobilizácii tak, že vyzýva ľudí a dáva hlas ľuďom, ktorí sa cítia byť nevypočutí. Na druhej strane, populizmus zdôrazňovaním rozdielov medzi ľuďmi a elitou prehľbuje polarizáciu spoločnosti, ktorá môže viesť za určitých podmienok v nestálych demokraciách, k zvýšenej podpore autoritárskeho režimu. Taktiež môže obmedziť práva menšín. Aby sme vedeli predchádzať prípadným negatívnym dôsledkom populizmu na rôzne aspekty života obyvateľov a celospoločenského diania v krajine, je dôležité sa zamerať nielen na politických lídrov, ale tiež na ľudí, ktorí na takýto obsah reagujú, či už zdieľaním rovnakého postoja alebo svojim správaním.

Cieľom tejto knihy je zhrnúť existujúce poznatky k téme populizmu a populistických postojov. Laickej verejnosti môže táto kniha pomôcť zorientovať sa v problematike. Možno ju chápať ako úvod do tejto témy. Človeku z akademickej pôdy poskytuje okrem súhrnu aktuálnych poznatkov viacerých vedných disciplín aj analýzu rôznych spôsobov merania tohto konštruktu v sociálnych vedách. Publikácia poskytuje dostatočne široké teoretické základy na to, aby sa na týchto informáciách mohlo stavať pri plánovaní ďalších krokov výskumu projektu, v rámci ktorého je táto publikácia vydaná.

Prvá kapitola sa venuje definovaniu populizmu, jeho potenciálnym príčinám a dôsledkom. V druhej kapitole sú rozoberané populistické postoje ľudí a psychologické procesy, ktoré prebiehajú v pozadí, vrátane individuálnych predispozícií a národného kontextu. V tretej kapitole je cieľom objasnenie rozdielov a podobností medzi populistickými postojmi a konšpiračným myslením. V štvrtej kapitole je popísaný vývoj meracích

nástrojov populistických postojov a porovnanie existujúcich metodík ako východisko pre ďalší výskum. Originálne (anglické) verzie metodík, ktoré sú súčasťou štvrtej kapitoly, sú uvedené v prílohách.

Autorský kolektív tejto publikácie tvoria výskumná pracovníčka a výskumný pracovník zo Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV a odborná asistentka Katedry psychológie, Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Vzhľadom na výskumné zameranie autorov je téma populizmu a populistických postojov riešená z pohľadu sociálnej psychológie, pričom autori čerpajú z odbornej literatúry viacerých vedných disciplín, spoločenských, najmä politických vied.

Táto monografia vyšla s finančnou podporou projektu č. 2/0065/21: *Sociálne a psychologické koreláty populistických postojov* vedeckej grantovej agentúry VEGA MŠVVaŠ a SAV. Za konštruktívne recenzné posudky k jednotlivým kapitolám chceme poďakovať prof. PhDr. Jozefovi Výrostovi, DrSc. a prof. PhDr. Jozefovi Džukovi, CSc.

Ivana Píterová

Bibiána Kováčová Holevová

Alexander Loziak

O AUTOROCH

Ivana Piterová je vedeckou pracovníčkou Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV. V rámci svojho výskumného zamerania sa venuje sociálno-psychologickej problematike postojov, najmä populistickým postojom a postojom k migrácii. Je hlavnou riešiteľkou projektu VEGA 2/0065/21: *Sociálne a psychologické koreláty populistických postojov* a spoluriešiteľkou projektu VEGA 2/0068/19: *Postoje k migrantom v sociálno-psychologických kontextoch*. Okrem toho, že sa aktívne podieľa na medzinárodnom projekte *European Social Survey* - Európska sociálna sonda, zabezpečovala účasť Slovenska v medzinárodnom a medzikultúrnom projekte *Towards Gender Harmony*, ktorého výstupy možno nájsť v časopisoch *European Journal of Social Psychology* alebo *Cross-Cultural Psychology*.

Bibiána Kováčová Holevová je odbornou asistentkou Katedry psychológie FF UPJŠ v Košiciach. Je, resp. bola spoluriešiteľkou viacerých VEGA a APVV projektov týkajúcich sa (procesov) dosahovania cieľov, aktuálne i projektu VEGA 2/0065/21: *Sociálne a psychologické koreláty populistických postojov*. Ako vysokoškolský pedagóg vyučuje psychológiu emócií a motivácie, sociálnu psychológiu, ako i aplikovanú sociálnu psychológiu, ktorej súčasťou je i politická psychológia, do sféry ktorých spadá i problematika populistických postojov. Medzi ďalšie oblasti jej výskumného zamerania patria vplyv médií, sebakontrola či starostlivosť o seba.

Alexander Loziak je vedeckým pracovníkom Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV. Medzi oblasti jeho výskumného zamerania patria: pracovný stres a možnosti jeho redukcie, problémy v školstve a konšpiračné myslenie. Je spoluriešiteľom projektov VEGA 2/0065/21: *Sociálne a psychologické koreláty populistických postojov* a VEGA 2/0012/19: *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania*.

1. KAPITOLA

POPULIZMUS, PRÍČINY A DÔSLEDKY

Čo je to populizmus?

Napriek tomu, že nejde o nový termín, v ostatnom období rapídne narástol záujem rôznych spoločenských vied o koncept populizmu, jeho definovanie a meranie. Diverzita v súvislosti s definovaním populizmu i metodologická heterogenita súvisí s množstvom prístupov, napr. ideologický, sociálno-kultúrny, politicko-strategický. Populizmus je v odbornej literatúre definovaný rôzne, ako ideológia (Mudde, 2004), súbor postojov ľudí (Hawkins a kol., 2019), politické hnutie (Jansen, 2011), politická stratégia (Weyland, 2017), špecifický politický štýl (Moffitt & Torney, 2014; Urbinati, 2013) alebo komunikačný štýl (Jagers & Walgrave, 2007; de Vreese a kol., 2018) či diskurzívny rámec (Aslanidis, 2016). Vo verejnom diskurze a v médiách sa tento pojem zväčša používa ako označenie pre zdiskreditovanie politického súpera, často v spojení s termínmi ako demagógia (manipulácia ľudí za účelom získania vplyvu a moci) či oportunizmus (prispôsobovanie sa okolnostiam podľa očakávaných výhod). Zjednodušené chápanie populizmu len ako jednoduchej a na emócie zameranej rétoriky, presadzovania nevýhodných ekonomických programov a ponúkajú jednoduchých riešení na zložité problémy (Muro, 2017) prispieva k negatívnej konotácii, ktorú tento pojem nadobudol u laickej verejnosti a mediálnom diskurze, čo sa občas premieta aj do odbornej diskusie.

Napriek nejasnostiam, ktoré vyplývajú z multidisciplinárnej podstaty populizmu a zovšeobecňovania výsledkov regionálnych výskumov, možno pomocou identifikácie kľúčových charakteristík porozumieť tomuto komplexnému pojmu. V spoločenských vedách, najmä politických a sociologických, dominujú tri bazálne pohľady na populizmus, ktoré sa navzájom do istej miery prelínajú. Tie definujú populizmus ako ideológiu, komunikačný štýl alebo ako politickú stratégiu (Gidron & Bonikowski, 2013).

Populizmus ako ideológia

Jednu z často citovaných definícií populizmu ako ideológie predstavil vo svojich knihách a článkoch uznávaný holandský politológ Cas Mudde, ktorý

sa výskumne orientuje najmä na pravicový populizmus (pozri napr. Mudde, 2019). Populizmus definuje ako

ideológiu s obmedzeným definičným základom, podľa ktorej je spoločnosť rozdelená do dvoch homogénnych a antagonických skupín, „morálne čisti ľudia“ verzus „skorumpovaná elita“, a ktorá zdôrazňuje, že politika by mala byť vyjadrením všeobecnej vôle ľudu (Mudde, 2004, s. 543).

Podľa tejto definície populizmus súvisí s manichejským, bipolárnym vnímaním usporiadania spoločnosti, teda spoločnosť, v ktorej existujú len priatelia a nepriatelia (Mudde, 2004). Spoločnosť je rozdelená len na dve rovnorodé a protichodné skupiny: *ľud* a *elitu*, pričom rozdiel medzi nimi je podľa autora najmä morálny. Bežní ľudia (common people) sú popisovaní ako ťažko pracujúci, platiaci dane, dodržiavajúci zákony, s vysokým morálnym základom, takže je ľahké sa s touto skupinou identifikovať. Spoločným nepriateľom bežných ľudí je elita, ktorá je popisovaná ako skorumpovaná, arogantná, zameraná na seba. Najčastejšie sa spája s politickou elitou, no môže ísť aj o podnikateľov, bankárov, manažérov medzinárodných spoločností či dokonca vedcov alebo inštitúcie ako sú EÚ, NATO, Svetová banka a podobne (Aslanidis, 2011, s. 5-6). Vychádzajúc z definície taktiež vieme, že politika má byť zameraná na ľudí a má vychádzať z ich vôle, naplňovať ich potreby.

Keďže je populizmus ideológiou s obmedzeným definičným základom, neodpovedá na všetky hlavné spoločensko-politické otázky, no môže sa veľmi jednoducho spojiť s ďalšími ideológiami ako sú liberalizmus, nacionalizmus alebo socializmus a taktiež sa vie prispôbiť politickej pravici i ľavici (Muro, 2017). Na strane pravice sa využíva nacionalizmus, náboženstvo a etnicita na definovanie jadra populizmu. Strana ľavice sa vyznačuje zdôrazňovaním triedneho systému spoločnosti, kde bežní ľudia predstavujú neprivilegovanú skupinu (Aslanidis, 2011), kombinujú tak sociálno-demokratickú ideológiu s populistickým diskurzom a nazývajú samých seba „hlasom ľudu“ (Mudde, 2004; 2007). Inými slovami, možno hovoriť o dvoch typoch populizmu: exkluzívny alebo pravicový populizmus a inkluzívny alebo ľavicový populizmus. Kým prvý sa zvykne objavovať v bohatých spoločnostiach, v ktorých rastie záujem o migrantov a zahraničné vplyvy, druhý sa častejšie vyskytuje v chudobnejších spoločnostiach s problémami šíriacej sa korupcie a chudoby (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2012a).

Kritika tohto prístupu spočíva v definovaní ľudu a najmä dvoch vlastností, ktoré sa mu prisudzujú, a to homogenita a morálna čistota (Katsambekis, 2020). Populizmus ako úzko špecifikovaná ideológia (Mudde, 2004) síce vysvetľuje dualitu medzi ľuďmi a elitou, ale jednoznačne nedefinuje, kto je ľud a kto elita. Z toho dôvodu sa populizmus často viaže na iné široko špecifikované ideológie, ktoré tento obsah dopĺňajú. U pravicového populizmu je to niektorá forma nacionalizmu, u ľavicového populizmu je to niektorá forma socializmu (Mudde, 2007). V prípade nacionalizmu či etnického nacionalizmu v spojení s populizmom, sú do morálneho protikladu dávané okrem politických elít aj etnické, rasové či náboženské alebo iné kultúrne skupiny či jednotlivci, ktorí sú vnímaní ako hrozba pre ľud – teda pre skupinu ľudí, ktorá zdieľa národnú, etnickú, náboženskú a kultúrnu identitu, ktorú možno označiť ako pôvodnú či dominujúcu v danej krajine¹. V prípade Slovenska ide o slovenskú národnosť a etnicitu s kresťanským vierovyznaním, pre ktorú môžu byť ostatné etnické skupiny a náboženstvá vnímané ako hrozba. V prípade socializmu sú do protikladu postavené sociálne a ekonomicky privilegované skupiny (elity), ktorých rozhodnutia a konanie odráža vlastné potreby a záujmy, čím predstavujú hrozbu pre nepriviligované sociálne skupiny (bežní ľudia).

Podľa Katsambekis (2020) je definovanie bežných ľudí ako homogénnej a morálne „čistej“ skupiny v protiklade ku skorumpovanej elite (Mudde, 2004) analyticky obmedzujúce a môže viesť k normatívnemu skresleniu, pretože údajná homogenita a moralistické rámcovanie politiky populistami automaticky vedie k identifikovaniu populizmu ako hrozby voči pluralizmu a liberalizmu, a teda hrozby pre demokratickú spoločnosť. Chybne sa tak populizmus identifikuje s antipluralizmom. Namiesto homogenity, ktorá má pomôcť pri identifikácii so skupinou, navrhuje zamerať sa na jednotnosť skupiny. Napriek tomu, že v niektorých populistických stranách sa zdôrazňuje boj proti korupcii, neznamená to, že protiklad medzi ľuďmi a elitou musí nevyhnutne spočívať v skorumpovateľnosti. To znamená, že rozdiel medzi ľuďmi a elitou nemusí byť len morálny, založený na protiklade dobra a zla. Môže ísť tiež o politický rozdiel, založený na rozdielnom ideologicko-politickom vnímaní sociálneho rozdelenia spoločnosti alebo na reprezentácii rozdielných sociálnych a ekonomických

¹ V prípade etnicky heterogénnych krajín niekedy nehovoríme o dominujúcej, ale o pôvodnej skupine obyvateľov, napríklad v Londýne sú v dôsledku migrácie bieli Briti národnostnou menšinou (GOVUK, 2020).

záujmov (Katsambekis, 2020). Jednotnosť skupiny bežných ľudí tak bude spočívať v ich spoločnom videní sveta a v spoločnom ciele. Kľúčovými zložkami populizmu tak ostáva rozdelenie spoločnosti na dve skupiny *my* a *tí druhí*, snaha o prinavrátenie politickej suverenity ľuďom a boj proti elitám, ktorý vyplýva z ich protikladného postavenia.

Populizmus ako komunikačný štýl

Druhý prístup vychádza z teórie filozofa a politológa Ernesta Laclaua, ktorý definoval populizmus ako diskurzívny politický fenomén, ktorý sa neviaže na špecifickú sociologickú štruktúru, konkrétne sociálne triedy, ideológiu alebo programové vyhlásenie. Vo svojej práci Laclau (2005) uvádza, že „hnutie nie je populistické kvôli svojej politike alebo ideológii, ktorá reprezentuje populistický obsah, ale kvôli tomu, ako je tento obsah prezentovaný, bez ohľadu na to, čo je týmto obsahom“ (s. 33).

Laclau definuje populizmus vo vzťahu k nespokojnosti a frustrácii ľudu z neefektívneho fungovania štátnych inštitúcií a nekonania (politických) elít. Aj v tomto prístupe sú kľúčovými charakteristikami *ľudia* verus *elita*, dve homogénne a protikladné skupiny, jedna vykreslená ako pozitívna, druhá ako negatívna. V tomto nazeraní je taktiež dôležitým cieľom prinavrátenie moci ľudu, aby už ďalej nebola zneužívaná elitami pre ich vlastný prospech. Populisti teda ponúkajú riešenia ako oslabiť elity, pričom hovoria v mene bežných ľudí. Často využívajú manichejský diskurz, ktorý zdôrazňuje rozdelenie spoločnosti na *my* a *tí druhí*, teda na bežných ľudí a elitu. V komunikácii politikov možno vidieť aj preháňanie, podozrievanie a konšpiračné videnie sveta (Gidron & Bonikowski, 2013). Rozdielom a podobnosťami medzi populizmom či populistickými postojmi a konšpiračným myslením sa podrobnejšie venujeme v tretej kapitole.

Na tento prístup nadväzuje mnoho ďalších prác, ktoré sa zameriavajú na črty diskurzu (pozri napr. Aalberg a kol., 2017; de Vreese a kol., 2018; Jagers & Walgrave 2007; Rooduijn & Pauwels, 2011); pohľad novinárov a politikov na populizmus v spojení s médiami (Salgado & Stanyer, 2019; Salgado a kol., 2019; Stanyer a kol., 2019) alebo na populistickú komunikáciu a jej efekt na ľudí (Andreadis a kol., 2019; Corbu a kol., 2019; Hamelers, Andreadis, a kol., 2019; Hamelers, Reinemann, a kol., 2019). Na základe toho, aký obsah a aký štýl sa používa v komunikácii, možno rozlíšiť niekoľko typov populizmu (pozri napr. Aalberg a kol., 2017; Jagers & Walgrave 2007).

Kritika pre tento prístup sa zameriava napríklad na meranie tohto javu. Populizmus ako komunikačný štýl je v rôznej miere používaný u pravicových i ľavicových politikov, liberálov i konzervatívcov (Kazin, 1995 in Gidron & Bonikowski, 2013), čo zhoršuje možnosť identifikácie „skutočných“ populistov, ktorí sa riadia ideologickými myšlienkami populizmu od nepopulistov, resp. politikov využívajúcich populistickú rétoriku. Vo väčšej miere sa preto vo výskume preferuje miera populizmu v prejavoch (Hawkins, 2009) pred rigidným binárnym označením politika alebo politickej strany ako populistickej. Toto nálepkovanie politikov na dobrých a zlých, vo vzťahu k využívaniu populistickej rétoriky má za následok vytváranie záverov o ich výkone vo vláde, no neexistuje jednoznačné prepojenie medzi používaním populistickej rétoriky a výkonom funkcie (Aslanidis, 2017). V tomto smere možno za rozhodujúce považovať skôr ich ideologické presvedčenia, teda napr. autoritárstvo alebo liberalizmus, pravicovú alebo ľavicovú politiku.

Populizmus ako politická stratégia

Tretí prístup nazerania na populizmus navrhol Weyland (2001), ktorý ho definoval ako „politickú stratégiu prostredníctvom ktorej líder vyhľadáva a vykonáva moc založenú na priamej, sprostredkovanej a neinštitucionalizovanej podpore zo strany veľkého počtu zväčša neorganizovaných nasledovníkov“(s. 14). Od predchádzajúceho prístupu sa líši v tom, že sa nezameriava na to, čo populista rozpráva, ale na to, čo robí, aby si získal a udržal politickú moc.

Kým napríklad Weyland aspekt rétoriky z definovania populizmu vynechal, de la Torre (2010) definuje populizmus ako „politickú mobilizáciu založenú na silných rétorických apeloch na ľudí a ich činnosť v prospech lídra“ (s. 4). To znamená, že rétorika je úmyselne zvolená a je súčasťou stratégie, čím sa tento prístup prepája s predchádzajúcim prístupom.

Moc lídra pramení od bežných ľudí, ktorých treba mobilizovať, aby sa mohol dosiahnuť cieľ nazývaný ako „vôľa ľudu“ (Weyland, 2017). Táto forma líderstva má dva varianty, jedna je rigidne ideologická – ideokratická, ktorá nie je podľa Weyland (2017) populistická, a druhá je flexibilná, oportunistická, ktorá sa klasifikuje ako populistická. To znamená, že ak maximalizácia podpory vo forme počtu hlasov ide do popredia pred ideologickou čistotou, vtedy môžeme hovoriť o populizme.

Keď sa zameriame na kľúčové aspekty populizmu ako politickej stratégie, za centrálnu os tohto konceptu považuje Weyland (2017) kvázi priamy, nesprostredkovaný vzťah lídra a jeho podporovateľov, pričom oslovuje masy najčastejšie prostredníctvom televízie a sociálnych médií, ktoré poskytujú ľuďom pocit priameho kontaktu s politickým lídrom a umožňujú, aby sa intenzita identifikácie ľudí s lídrom posilnila. Jedným z nástrojov populistických lídrov je antielitárska rétorika, pomocou ktorej môžu ukázať ľuďom hrozbu, ktorej čelia a motivovať ich k snahe a podniknutiu krokov pre dosiahnutie zmeny. Pritom používajú myšlienky, slogany a kampaň, ktorá sľubuje zmenu, no primárnym cieľom je získať čo najvyššiu podporu ľudí. Ďalšou z charakteristík, ktorá im pomáha v presvedčení a mobilizácii ľudí je charizma lídra. Nie je to síce definujúca charakteristika, no ak je prítomná, napomáha k ľahšej identifikácii s lídrom, pričom ľudia veľmi prirodzene túžia byť súčasťou takejto skupiny s odvážnym vodcom, ktorá bojuje proti spoločnému nepriateľovi (Weyland, 2017). Príkladom populistického lídra s charizmatickým lídrom na Slovensku je strana HZDS a Vladimír Mečiar či strana Smer-SD a Robert Fico (Lupták & Lupták Burzová, 2012; Marušák, 2006).

Podľa tejto definície populizmu ako politickej stratégie, sa krajne pravicové, extrémistické strany líšia od populistických práve svojou ideokratickou stratégiou, pričom len tí pravicoví lídri, ktorí sa flexibilne prispôbujú snahe získať hlasy, môžu byť podľa Weyland (2017) zaradení k populistom. To znamená, že nie všetky pravicové strany sú populistické a vice versa. Aj tento prístup má z pohľadu zástancov ostatných prístupov určité nedostatky, ktoré sa stávajú predmetom kritiky.

V prípade populizmu ako politickej stratégie od Weylanda, ktorý bol rozpracovaný v kontexte Južnej Ameriky, sú kritizované tri veci: selektívny racionalizmus, zameranie na lídra a normatívne skreslenie (Rueda, 2021). Zjednodušene môžeme povedať, že racionalitu politika, teda či sa primárne snaží získať moc alebo sa snaží získať moc, aby mohol šíriť ideológiu populizmu, nevieme objektívne posúdiť. Orientácia na (charizmatického) lídra vedie k problémom v operacionalizácii, pričom spôsob hodnotenia miery populizmu u lídrov bol spochybnený kvôli svojej nejednoznačnosti pri aplikácii mimo kontext Južnej Ameriky a možným falošne pozitívnym výsledkom. Ďalšou kritikou je normatívne skreslenie, ktoré nás kvôli negatívnej konotácii populistického lídra núti vnímať populizmus ako

hrozbu pre liberálnu demokraciu, čím sa vytráca objektivita nazerania na populizmus (Rueda, 2021).

Už na základe tohto stručného zhrnutia základných nazeraní na koncept populizmu je vidieť, že sa prístupy do istej miery prelínajú, no majú isté špecifiká. Zároveň z toho vyplývajú značné rozdiely v meraní konceptu a určovaní toho, akého politika alebo akú politickú stranu či hnutie možno alebo nemožno považovať za populistickú/é. Každý z týchto prístupov je v rôznej miere používaný v literatúre viacerých vedných odborov pri analýze populizmu v kontexte krajín Latinskej Ameriky, Spojených štátov amerických i Európy, no taktiež sa rozrastá medziregionálny komparatívny výskum (Bos a kol., 2020; Thomas a kol., 2020; Wettstein a kol., 2020) a výskum zameraný na populistické postoje (napr. Akkermanová a kol., 2014; Aslanidis, 2018; Bernhard & Hänggli, 2018; Hameleers & de Vreese, 2020).

Príčiny populizmu

Populizmus je na vzostupe v mnohých industrializovaných krajinách. Príčin je zaiste mnoho, no je dôležité povedať, že ich súhra záleží na národnom kontexte. Podmienky, za ktorých sa do prezidentského kresla dostal Donald Trump v USA zaiste nie sú rovnaké ako tie, ktoré zaručili úspech Marine Le Pen vo Francúzsku, Viktorovi Orbánovi v Maďarsku, či Robertovi Ficovi na Slovensku. Vo svete, a platí to i pre Slovensko, sa populizmus cyklicky objavuje v časoch, kedy sa spochybňuje fungovanie (demokratického) systému, činnosť vlády a politických inštitúcií (Funke a kol. 2020; Obradović a kol., 2020). Zjednodušene povedané, tam kde je nespokojnosť, je aj priestor pre populizmus.

Už zo samotného definovania populizmu, resp. antielitárstva, ktoré je jeho kľúčovou charakteristikou vyplýva, že boj proti skorumpovaným elitám je jeho neoddeliteľnou súčasťou a teda aj jednou z príčin vzniku. Aj na Slovensku šíriaca sa korupcia, resp. odhalenie mnohých korupčných škandálov politikov a ich politických strán (pozri napr. Bittó Cigániková, 2020; Čikovský, 2015) dopomohlo Igorovi Matovičovi a jeho protikorupčnému hnutiu OĽaNO – Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti, v získaní výraznej podpory v posledných parlamentných voľbách v roku 2020. Možno teda predpokladať, že rastúca nedôvera voči elitám (Slosiarik, 2019) je aj na Slovensku jedným z determinantov podpory populizmu.

Medzi príčiny sa často zaraďujú taktiež ekonomické faktory, najmä globálny ekonomický rozvoj, ktorý podnietil nárast príjmovej nerovnosti medzi ľuďmi, regiónmi i krajinami (Aiginger, 2020; Gold & Fetzer, 2019). To súvisí aj so skutočnosťou, že sa počet ľudí i množstvo investícií sústreďuje do väčších miest, kým menšie či rurálne oblasti ostávajú nefinancované a ich rozvoj stagnuje. To sa zrkadlí napríklad aj na silnej volebnej podpore strany Smer-SD a Roberta Fica (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2020) v okresoch na severovýchode Slovenska (Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Vranov nad Topľou, Humenné, Snina, Sobrance, Michalovce a Trebišov), ktoré patria medzi najmenej rozvinuté okresy (ÚPSVaR, 2021). Príčinou taktiež môže byť prijímanie nízko kvalifikovaných zamestnancov, tzv. lacnej pracovnej sily z iných krajín (na Slovensku napríklad zo Srbska, Rumunska, Ukrajiny), ktoré medzi určitou skupinou ľudí môže zvýšiť pracovnú neistotu a migrácia začne byť vnímaná ako hrozba pre vlastnú socio-ekonomickú pozíciu. Z toho prameňa aj nesprávne presvedčenia ľudí o migrantoch ako o tých, ktorí nám berú prácu (CEORG, 2015 in Slosiarik, 2019). To potvrdzujú aj výsledky Eurobarometra, podľa ktorých majú negatívnejšie postoje k migrantom ľudia z tzv. robotníckej triedy oproti respondentom z vyšších sociálnych tried na Slovensku (Bozogáňová & Lorincová, 2019). Príchod konkurencie, ktorá je ochotná pracovať za nižší plat a vyšší počet hodín je preto vnímaná ako akcelerátor podpory populizmu (Aiginger, 2020).

Ďalšou príčinou môžu byť socio-kultúrne faktory, často spájané s migračnou krízou, ktorá vyvoláva u domáceho obyvateľstva strach. Ide nielen o ekonomické obavy spojené so stratou práce a čerpaním zo sociálneho systému, ale tiež o bezpečnostnú hrozbu (nárast kriminality), zdravotnú hrozbu (šírenie ochorení) a kultúrnu hrozbu (ohrozenie tradícií a kultúry) (CEORG, 2015 in Slosiarik, 2019; Gallo Kriglerová a kol., 2021). Z prieskumov na Slovensku vyplýva, že ľudia negatívnejšie vnímajú utečencov ako ekonomických migrantov alebo cudzincov (Findor a kol., 2021) a taktiež kultúrne vzdialených a menej vzdelaných cudzincov (Gallo Kriglerová a kol., 2021). Socio-kultúrne faktory sa teda viac spájajú s podporou strán, ktoré zastávajú silné antiimigračné postoje.

Ďalšími príčinami môžu byť kultúrne zmeny, ktoré sa spájajú so zmenami v hodnotovom systéme po vzore západných spoločností, z konzervatívnych na viac liberálne. Liberálne hodnoty sa týkajú napríklad rovnosti pohlaví a akceptácie rôznych foriem spolužitia, ktoré sú v protiklade ku

konzervatívne nazeraniu na tieto otázky (Aigigner, 2020). Podľa výskumu Globsec, až 53 % Slovákov verí tomu, že ich hodnoty a identitu ohrozujú Spojené štáty americké (Hajdu & Klingová, 2020). Liberálne spoločnosti predstavujú podstatu vzniku populizmu, pretože na rozdiel od liberálov, ktorí chápu spoločnosť ako pluralitnú, populistí vidia spoločnosť čierne-bielo, teda tvorenú ľuďmi a elitou. Z toho vyplýva aj konflikt medzi demokratickými (rovnosť) a liberálnymi (sloboda) hodnotami (Slosiarik, 2019).

Podľa Tabellini (2019) nárast podpory populistických strán súvisí okrem globálnej finančnej krízy aj s rozšírením sociálnych sietí a médií. Sociálne média facilitujú sprostredkovaný kontakt, redukujú bariéry vstupu nových politických strán do povedomia ľudí a sú schopné vyvolať emócie, posilniť stereotypy, skresliť presvedčenia či mobilizovať ľudí (Bos a kol., 2020). Je zaujímavé, že v štúdií de Vreese a kol. (2019) novinári nevideli média ako kľúčový faktor pre vzostup populizmu, na rozdiel od politikov. Novinári aj vedecká obec sa zhodli v imigrácii a ekonomických otázkach na makro úrovni, ale aj národne špecifických otázkach spojených so sociálnou kohéziou v krajine, ako je náboženstvo alebo problematika minorít. V rovnakej štúdii politici videli príčiny úspechu populizmu v nefungovaní politických inštitúcií vrátane strán, ktoré sú pri moci, no význam individuálnych osobností a charizmy pre atraktivitu a úspech populizmu politici, rovnako ako novinári, odmietali.

Dôsledky populizmu

Z pohľadu ekonómov (Funke a kol. 2020; Funke, a kol., 2021) má populizmus ekonomické a politické dôsledky pre spoločnosť. Títo autori pre Slovensko identifikovali dvoch populistov, Vladimíra Mečiara a Roberta Fica, ktorých je možné zaradiť pod pravicový a ľavicový populizmus, v tomto poradí. Na základe analýzy dát pre 60 krajín sveta za posledných 100 rokov potvrdili, že 1) populizmus má dlhú históriu a opakovane sa vracia, pričom v krajinách kde už vládol populista, bude s väčšou pravdepodobnosťou populista opäť zvolený v budúcnosti, 2) populistické vládnutie je ekonomicky nákladné a má výrazný dlhodobý dopad na pokles spotreby a výkonu, 3) populizmus je aj politicky deštruktívny, napríklad zvyšuje nestabilitu a rozklad inštitúcií a polarizuje spoločnosť. Podrobnejšie sa budeme venovať dvom dôsledkom a to mobilizácii voličov, čo súvisí so skutočnosťou, že aj na Slovensku si ľudia opakovane volia populistov a taktiež polarizácii spoločnosti.

Mobilizácia ako dôsledok populistického rámcovania sociálnej identity

Ak budeme chápať populizmus ako politickú stratégiu, prostredníctvom ktorej chce napríklad politik či politické hnutie mobilizovať ľudí, jedným z prostriedkov v rámci tejto stratégie bude nepochybne aj určitý populistický diskurz. Hlavnou myšlienkou takto definovaného populizmu je poskytnutie rámca na konštruovanie sociálnej identity, a to tým, že zdôrazňuje rozdelenie spoločnosti na dve protikladné skupiny – bežní ľudia verzus elita (Aslanidis, 2016; Mudde, 2004). V súlade s teóriou sociálnej identity (Tajfel & Turner, 1979), takáto komunikácia vyzýva ľudí k identifikácii so skupinou, ktorej sú prisúdené pozitívne charakteristiky, pričom na udržanie pozitívneho sebaobrazu vlastnej skupiny sú ostatným skupinám (elitám, v prípade pravicového populizmu aj migrantom alebo minoritám) prisúdené negatívne charakteristiky či vina za stav spoločnosti a často sú vnímané ako hrozba pre vlastnú skupinu. Tento rámec je založený na rozdieloch v normách, identitách a záujmoch daných skupín, pričom sa predpokladá vnútorná homogenita skupín a veľké medziskupinové rozdiely (Bos a kol., 2020). Takýto diskurzívny rámec nemusí byť používaný len politikmi, taktiež ho môžu používať novinári v rôznych médiách alebo bežní ľudia v internetových diskusiách (Aslanidis, 2016). Podľa výsledkov experimentu realizovaného v 14 krajinách Európy a v Izraeli, má využívanie rámca v novinovom článku, ktorý obviňuje politické elity zo spoločenských problémov, persuzívne i mobilizačné dôsledky, pričom mobilizovaní boli najmä tí, ktorí sa cítili byť vylúčení (Bos a kol., 2020).

Popri teórii sociálnej identity Tajfela a Turnera (1979) sa na skúmanie mobilizačných dôsledkov populistckej komunikácie využíva aj model sociálnej identity kolektívnych činov (SIMCA – Social identity model of collective action, Van Zomeren a kol., 2008), ktorý funguje najmä pri vnímanej nespravodlivosti a keď je sociálna identita politizovaná (Bos a kol., 2020, s. 4). Tento model spája tri procesy, ktoré zvyšujú zapojenie sa do kolektívnych akcií, napríklad do protestov, ale aj do volieb. Podľa tohto modelu sa ľudia aktívne zapoja, 1) aby pomohli zlepšiť postavenie skupiny, ktorej sú členmi (sociálna identifikácia), 2) ak je ich skupina znevýhodnená oproti ostatným skupinám (nespravodlivosť) a 3) keď veria, že svojou aktivitou môžu efektívne zmeniť aktuálny stav (skupinová účinnosť) (Thomas a kol., 2020).

Bežní ľudia sa na základe ich spoločného znevýhodnenia, pozitívneho sebaobrazu a viktimizácie zo strany elít (alebo migrantov, menšín) spájajú, pričom spoločná snaha o dosiahnutie suverenity a antielitárske postoje majú motivačný vplyv pre politickú participáciu (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2012b). Na rozdiel od nedôvery voči politikom a politickým inštitúciám, antielitárske postoje majú morálny charakter, tzn. zvyšujú morálne pobúrenie, ktoré sa pri politickej participácii očakáva. Populistický pohľad na politickú elitu je taktiež spojený s emočnými stavmi nabudenia a hnevu. Práve hnev bol potvrdený predchádzajúcimi výskumami ako dôležitejší aktivátor politickej participácie oproti ostatným emóciám (Weber, 2012). V prípade prežívania silných emócií ako je hnev, zdá sa, platí aj opačná kauzalita ako v modeli SIMCA, a teda že viera v účinnosť spoločného konania môže predchádzať identifikácii so skupinou (EMSICA – Encapsulated model of social identification and collective action, Thomas a kol., 2012). To znamená, že vnímaná nespravodlivosť a presvedčenie o účinnosti konania môžu viesť k zvýšenej identifikácii so skupinou (bežní ľudia) a k vytvoreniu silnejšieho záväzku – boja proti elitám.

Polarizácia spoločnosti

Ako uvádza Swoboda a Wiersma (2008) problém populizmu spočíva v definovaní demokracie ako vládnutia väčšiny, pričom jeho pravicová odnož opomína princíp ochrany menšín a jednotlivcov. Populizmus teda nie je antidemokratický, práve naopak, často požaduje posilnenie priamej demokracie. No pravicový populizmus možno považovať za antipluralistický, čím sa dostáva do rozporu s hlavným princípom liberálnej demokracie. S nárastom populistických a taktiež radikálnych strán sa zvyšuje polarizácia a radikalizácia verejného a politického diskurzu (Schulze a kol., 2020), čo znamená, že sa názory verejnosti aj politikov navzájom dostávajú do výraznej opozície voči sebe.

Niekoľko rôznych spoločenských tém ako je napríklad podpora migrácie, boj za práva menšín, feminizmus, multikulturalizmus alebo právo na potrat, vytvára živnú pôdu pre populistov a polarizáciu spoločnosti. Taktiež politická nestabilita, nedôvera voči mainstreamovým médiám a politickým stranám, i radikalizácia pravicových i ľavicových politických strán vedie k polarizácii strán aj voličov (Schulze a kol., 2020).

Príklad polarizácie spoločnosti možno uviesť na stále aktuálnej téme migrácie. Demografické zmeny spojené s migráciou obyvateľstva do západnej Európy môžu v etnicky homogénnych a kultúrne konzervatívnych

krajinách, akou je Slovensko, viesť k obavám a strachu voličov, že ich etnická skupina by mohla byť utlačená alebo nahradená novou populáciou migrantov (Krastev, 2016). Hrozba, ktorú migrácia môže pre ľudí predstavovať, ako sme už spomínali, nemusí byť len ekonomického (vplyv na ekonomiku, strata práce) a kultúrneho charakteru (vplyv iných kultúr), ale môže ísť o vnímanú bezpečnostnú (kriminalita v krajine), kohéznú (konflikty vnútri spoločnosti), predsudkovú (zvýšenie xenofóbie) či altruistickú hrozbu (možnosť poskytnutia adekvátnej starostlivosti a služieb) (Landmann a kol., 2019). Vďaka takýmto obavám sa populistom v rámci centrálnej a východnej Európy darí získavať podporu ľudí. Etnická rôznorodosť a demografické zmeny, ktoré by v dôsledku zvýšenej migrácie nastali, spolu s nedôverou ľuďom a inštitúciám v krajine, prinášajú medzi ľudí napätie a obavy, polarizujú spoločnosť a spolu s populistickými postojmi môžu viesť k obmedzovaniu práv menšín, prehľbovaniu rozdielov vo vnútri spoločnosti, prehľbovaniu nedôvery voči elitám (politickým, spoločenským, mediálnym a ekonomickým), posilňovaniu stereotypov, predsudkov a xenofóbie.

Zhrnutie

Táto kapitola poukazuje na hodnotovo neutrálne odborné vnímanie pojmu populizmus, ktoré sa líši od negatívneho konotátu, ktorý pojem získal v spoločenskom diskurze. Je dôležité si uvedomiť, že voľné používanie odborných termínov vedie k tomu, že samotný termín stráca svoj skutočný význam. Toto pripomenutie pôvodného významu, definícií a uchopenia populizmu v sociálnych vedách pomáha nielen laickej verejnosti oboznámiť sa s danou problematikou objektívne, ale aj uchopeniu tohto konštruktú v bohatom rozvinutom empirickom výskume sociálnych vied.

Kvôli šírke danej problematiky je záber zúžený na tri základné pohľady spoločenských vied – populizmus ako ideológia, komunikačný štýl a politická stratégia. Po tom, čo boli stručne priblížené rôzne prístupy nazerania na populizmus, ich nedostatky a možné príčiny a dôsledky, je dobré sa presunúť od populizmu respektíve populistických politikov k bežným ľuďom. Preto sa v nasledujúca kapitola venuje tomu, čo sú to populistické postoje, aké psychologické procesy prebiehajú v pozadí a s akými charakteristikami súvisia.

2. KAPITOLA

POPULISTICKÉ POSTOJE

V predchádzajúcej kapitole spomínaná nespokojnosť s fungovaním demokratického systému alebo s činnosťou vlády, nerovnomerný ekonomický rozvoj regiónov, nárast príjmovej nerovnosti, nárast pracovnej neistoty či zvýšenie strachu a obáv zo sociálno-kultúrnych zmien sa odrazili aj vo volebnom správaní mnohých Európanov.

Výsledky národných parlamentných volieb počas rokov 2017–2020 (ElectionGuide, 2021) vo viacerých európskych krajinách potvrdili silnú podporu populistických strán a ich kandidátov. Dostatočne vysoké percento (uvedené v zátvorkách) pre vstup do parlamentu získali napríklad populistickí lídri pravicových strán – v Maďarsku Viktor Orbán (Fidesz – Maďarská občianska únia – 49,27 %), v Taliansku Luigi Di Maio (Hnutie piatich hviezd – 21,54 %), v Španielsku Santiago Abascal Conde (Vox – 15,09 %), vo Francúzsku Marine Le Pen (Národný front – 8,75 %), ale aj ľavicových strán – v Grécku Alexis Tsipras (Syriza – 31,53 %)¹, v Španielsku Pablo Iglesias (Spoločne môžeme – 9,8 %). Taktiež na Slovensku, Roberta Fica, dlhoročného lídra ľavicovej, populistickej, sociálno-konzervatívnej, nacionalistickej strany Smer-SD (18,29 %) porazilo v parlamentných voľbách v roku 2020 populistické antikorupčné hnutie Igora Matoviča OĽaNO (25,02 %).

Podpora pre populistické strany sa často dáva do súvisu s politickou dôverou (Rooduijn, 2018), externou politickou účinnosťou (Rooduijn a kol., 2016), pluralistickými postojmi (Akkermanová a kol., 2014) či spokojnosťou s fungovaním demokracie (Passarelli & Tuorto, 2018). V týchto štúdiách sa predpokladalo, že ľudia, ktorí nedôverujú politikom a politickým inštitúciám, vnímajú politický systém ako uzavretý pre ľudí, odmietajú pluralitnú spoločnosť a/alebo sú nespokojní s fungovaním demokracie, budú viac podporovať populistické strany. Ich schopnosť predpovedať volebné správanie nebola jednoznačná. Ďalším sľubným vysvetlením boli populistické postoje (Hawkins a kol., 2012; Stanley, 2011). Tie ale napríklad na slovenskej vzorke nevedeli predpovedať volebné správanie (Stanley, 2011), čo mohlo súvisieť s tým, že populistí už boli vo vládnej koalícii.

¹ Len do roku 2019, kedy sa strana presunula do opozície po tom, čo ju vo voľbách porazila strana Nová demokracia (39,85 %) (ElectionGuide, 2021).

Taktiež to mohlo súvisieť s post-komunistickou minulosťou alebo aj s nedostatočným zachytením podstaty populistických postojov v položkách použitej metodiky.

Niekoľko štúdií (napr. Akkermanová a kol., 2014; Geurkink a kol., 2020; Rooduijn, 2019) sa venovalo porovnaniu týchto postojov a ich schopnosti predpovedať volebné správanie. Podpora pre populistické strany bola vyššia, ak bola politická dôvera nízka a populistické postoje vysoké, no podpora týchto strán nebola vo vzťahu s externou politickou účinnosťou. A najmä, len populistické postoje konzistentne vysvetľovali volebné preferencie pre krajne pravicové i ľavicové populistické strany (Geurkink a kol., 2020, s. 3). Rovnako vo výskume Rooduijn (2018) sa politickou nedôverou nedala vysvetliť podpora populistických strán konzistentne naprieč krajinami a časom. To znamená, že ľudia nepodporujú populistické strany a bojujú proti politickým elitám, len preto, že ich dôvera voči nim je nízka a preto, že systém je pre nich uzavretý. Významnejšiu úlohu vo vysvetlení podpory populistických strán zohrávajú práve populistické postoje (Akkermanová a kol., 2014; Geurkink a kol., 2020). Z tohto dôvodu sa táto kapitola venuje práve populistickým postojom bežných ľudí, objasňuje psychologické procesy, ktoré možno sledovať v pozadí a taktiež charakteristiky, ktoré s nimi súvisia.

Čo sú to populistické postoje?

Populistické postoje možno definovať v nadväznosti na základné charakteristiky populizmu ako ideológie (Mudde, 2004) uvedené v predchádzajúcej kapitole. Ak je populizmus definovaný ako ideológia, populistické postoje možno definovať ako súbor presvedčení ľudí, ktoré sa týkajú nielen myšlienok, ale aj emócií a správania. Z existujúcich štúdií vieme, že ide o multidimenzionálny konštrukt (Castanho Silva et al., 2018, 2020; Schultzová a kol., 2018), pričom autori sa rôznia v niektorých subdimenziách. Keď pri definovaní populistických postojov použijeme princíp minimálnej definície, môžeme identifikovať tri kľúčové zložky alebo subdimenzie: Prvou je odmietanie elít, teda antielitárstvo (anti-elitism) (Akkermanová a kol., 2014; Castanho Silva a kol., 2018; Oliver & Rahnová, 2016; Schultzová a kol., 2018), ktoré vyjadruje odmietanie úzkej skupiny politikov profitujúcich z moci a sledujúcich vlastné záujmy.

Druhou zložkou je obhajoba suverenity ľudí (sovereignty of people), ktorá vyjadruje dôležitosť dosiahnutia zvrchovanosti ľudu (Akkermanová a kol., 2014; Schulzová a kol., 2018), alebo centrismus ľudí (people-centrism),

teda zdôrazňovanie centrality ľudí (Castanho Silva a kol., 2018). Táto zložka zahŕňa dôležitosť nasledovania vôle ľudí pri prijímaní politických rozhodnutí, v krajnom prípade až odovzdávanie moci do rúk ľuďom hlasovaním v referende (Schulzová a kol., 2018). Obe zložky úzko súvisia s kritikou aktuálnej politiky a vyplývajú z vnímaných rozdielov medzi ľuďmi a elitou.

Tretou zložkou a subdimenziou populistických postojov je Manichejské vnímanie (Manichean Outlook) (Akkermanová a kol., 2014; Castanho Silva a kol., 2018). Ide o čierno-biele videnie usporiadania spoločnosti, v ktorej existuje len *elita* a *ľud*, *dobrí* a *zlí*, *priatelia* a *nepriatelia*. Takýto schematický obraz spoločnosti zjednodušuje politiku a je zrozumiteľný aj pre ľudí, ktorí sa nezaujímajú o politiku alebo jej nerozumejú (Mudde, 2004). Aj keď vnímame, že spoločnosť tvoríme len *my* (tí dobrí) a *tí druhí* (tí zlí), môžeme sa medzi sebou líšiť v tom, koho vnímame ako súčasť týchto skupín.

S tým súvisí ďalšia dimenzia populistických postojov, ktorá sa zvykne uvádzať vo výskume sociálnych vied, a to homogenita ľudu (homogeneity of people) (Schulzová a kol., 2018), ktorá sa dáva aj do vzťahu s národnou afiliáciou (Oliver & Rahnová, 2016). Tá umožňuje bližšie definovať postoje súvisiace s vnímaním vlastnej skupiny (*my*) ako takej, ktorá zdieľa rovnaké hodnoty a záujmy, spôsob myslenia, ale aj národnú príslušnosť (Schulzová a kol., 2018). Problém to predstavuje pri ľavicovom populizme, kde sú ľudia vyzývaní bojovať voči sociálnym elitám, no nemusia byť homogénnou (z národnostného či etnického hľadiska) a morálne čistou skupinou (Bonikowski a kol., 2018). Mali by byť ale jednotní na základe spoločného cieľa a jednotného nazerania na usporiadanie spoločnosti. Takýmto cieľom je porazenie elít (antielitárske postoje) a dosiahnutie toho, aby politika vychádzala zo záujmov a potrieb ľudu (suverenita ľudí). Antipluralizmus (anti-pluralism) v tomto kontexte prebieha v dvoch rovinách. Na úrovni politických strán sa populistí prezentujú ako jediní legitímni zástupcovia ľudu a všetci ostatní sú vylúčení prinajmenšom na základe morálky. Ideálnym výsledkom je tak autokratické vládnutie namiesto demokratického. Druhá rovina sa týka ľudí samotných, a teda znamená odmietanie diverzity v spoločnosti a tých, ktorí nezdieľajú tieto populistické postoje.

Táto charakteristika nie je zaradená do minimálnej definície, pretože prítomnosť antipluralistických presvedčení, etnickej a

národnej homogenity v rovine ľudí sa viaže skôr na pravicový populizmus. Ak napríklad medzi *tých druhých*, ktorí nás ohrozujú patria nielen politické elity, oligarchovia, ale aj menšiny, migranti a/alebo ľudia odkázaní na pomoc, možno to vnímať ako exkluzivistický, pravicový populizmus. Ten zvykne znevažovať práva menšín, podporuje nacionalizmus a vyznačuje sa netolerantnými postojmi voči týmto skupinám. Ak je ale skupina ľudu definovaná aj ako skupina menšín, migrantov, či ľudí odkázaných na pomoc, pričom nie je vnímaná ako hrozba, možno hovoriť o inkluzivistickom ľavicovom populizme. Ten pomáha chrániť práva menšín a prejavuje sa tolerantnejším vnímaním spoločnosti (Katsambekis, 2020, s. 10). Na základe uvedeného možno ostatné charakteristiky populizmu chápať ako dopĺňujúce, pričom podľa toho ako široko je definovaná skupina elít a skupina ľudu, možno určiť o ktorý typ populistických postojov ide. Viac informácií k spôsobom operacionalizácie a meraniu populistických postojov uvádzame v štvrtej kapitole.

Sociálno-psychologické vysvetlenia populistických postojov

Dôležitosť psychológie pre porozumenie populistických postojov zdôrazňujú v štúdií Obradović a kol. (2020), ktorí sa venujú trom hlavným oblastiam: 1) sociálnej kategorizácii a medziskupinovej dynamike, ktoré vysvetľujú rozdelenie spoločnosti na *my* a *tí druhí*; 2) ekonomickým a kultúrnym procesom, ktoré sú koncipované z pohľadu sociálnej hierarchie a obáv zo straty statusu a 3) kolektívnym emóciám, ktoré majú mobilizačné účinky. Bližšie si priblížime všetky tri oblasti.

Sociálna psychológia sa na tému populizmu díva cez optiku interakcií medzi jednotlivcom a spoločnosťou, pretože práve dichotómia medzi bežnými ľuďmi a elitou podčiarkuje ako pravicový, tak i ľavicový populizmus. Koncept sociálnej identity Tajfela a Turnera (Tajfel, 1974; Tajfel & Turner, 1979) je dôležitým pojmom psychológie pre vysvetlenie medziskupinových vzťahov nielen v kontexte témy populizmu. Sociálna identita, ktorá je definovaná ako „časť konceptu seba, ktorá vychádza z uvedomovania si svojho členstva v sociálnej skupine spolu s emocionálnou väzbou k tomuto členstvu“ (Tajfel, 1974, s. 69), je kľúčovou pre naše vnútro- a medziskupinové správanie. Osoba sa začne správať ako súčasť skupiny (bežní ľudia), keď vďaka vnímaniu svojej sociálnej identity dôjde k depersonalizácii, teda k stavu, kedy sa osoba identifikuje viac ako súčasť skupiny, než ako jednotlivec. K tomu dochádza vtedy, ak členstvo v tejto skupine spĺňa jej očakávania, hodnoty, motívy a potreby. Zároveň rozdiely

vo vnútri skupiny (bežní ľudia) musia byť vnímané ako menšie v porovnaní s rozdielmi medzi skupinami (bežní ľudia a elita) (Aslanidis, 2018).

Je dôležité rozlišovať tri kľúčové strany, ktoré sa na tomto procese podieľajú, a to politikov/politické strany, médiá a občania, ktorí predstavujú komunikátorov a rámcujú sociálnu identitu skupín (de Vreese a kol., 2018; Hameleers, Reinemann a kol., 2019). Práve komunikácia určitých aspektov vlastnej identity cez médiá a politikov zvyšuje vnímanú dôležitosť daného aspektu vlastného ja, čo pomáha ľuďom sa identifikovať s danou správou a jej obsahom. Psychologické procesy ako je kognitívny priming, stereotypizácia a prisudzovanie viny (Hameleers, Reinemann a kol., 2019) pomáhajú formovať odpoveď ľudí na populisticky rámcované informácie. Zvyčajne ide o prezentované ohrozenie zo strany iných skupín a pripisovanie viny tejto skupine/skupinám, ktorú reprezentujú buď ekonomické či politické elity alebo sú to cudzinci, migranti a podobne (napr. Bos a kol., 2020). Politici prezentujú verejne svoj záujem o rôzne definované skupiny (napr. ekonomicky, kultúrne) a taktiež snahu pomôcť im a reprezentovať ich záujmy. Pozornosť upriamujú na problémy ľudí v spojení s témami ako migrácia, príjmové rozdiely a podobne, čím ponúkajú ľuďom vinníka za ich problémy a aj prípadné riešenia.

Na to všetko, teda na často prezentované rozdelenie spoločnosti na elitu a ľud, existenciu konfliktu medzi skupinami a prisudzovanie viny iným za problémy ľudí či štátu, reagujú ľudia v rovine kognícií, emócií, postojov a správania.

V rovine kognícií sú presvedčení o hrozbe, deprivácii a zároveň o vinníkoch vlastnej situácie či situácie v krajine (Hameleers, Reinemann a kol., 2019). Bežní ľudia sú, podľa jedného z využívaných pohľadov, definovaní na základe vertikálnej a horizontálnej opozície k ostatným skupinám (Brubaker, 2017 in Obradović a kol., 2020). Vertikálna opozícia vyjadruje rozdiel medzi bežnými ľuďmi a elitou, pričom sa viac zameriava na politické a ekonomické rozdiely, ktoré sú príznačné pre ľavicový populizmus. Horizontálna opozícia je definovaná cez rozdiely medzi kultúrnymi a etnickými skupinami (napr. cudzinci, migranti) vnútri spoločnosti aj medzi spoločnosťami, čo je charakteristické pre pravicový populizmus. Takto definovaná spoločnosť nám umožňuje pochopiť ako sa pre bežných ľudí v strede tejto hierarchie stávajú ľudia z vrchných a spodných priečok hrozbou. Úspech populistických strán tak spočíva v schopnosti

kategorizovať spoločnosť takým spôsobom, aby zachytili existujúce skupiny, zjednotili ich podľa spoločnej identity s cieľom vyriešiť konflikt a zahnať hrozbu, ktorá podľa nich existuje, pričom vodca danej strany sa stáva prototypom človeka z ľudu (Obradović a kol., 2020).

V tomto nazeraní je dôležitým konceptom obava o stratu statusu, pretože práve táto strata či pokles v rámci hierarchie môže byť vnímaná ako ohrozujúca. To spúšťa snahu o získanie kontroly nad situáciou (Fritzsche a kol., 2017) a súvisí s podporou pravicového populizmu (Gidron & Hall, 2017). Keď sa ľudia cítia byť ohrození, ich politické názory sú viac pravicové, autoritárske, čo je evolučne zakorenená reakcia na ochranu seba (Lewis & Bates, 2013). Pravicové populistické hnutia rétorikou *my a tí druhí*, zdôrazňovaním hrozby (napr. zo strany migrantov) oživujú nervové mechanizmy evolučnej túžby byť súčasťou skupiny a inštinkt vyhnúť sa hrozbe (Kurzban & Leary, 2001).

V tomto kontexte sa prepája ekonomická s kultúrnou hrozbou, pričom ľavicový populizmus mobilizuje skôr chudobných a etnicky marginalizované skupiny a pravicový skôr bohatých a etnickú majoritu (Gidron & Hall, 2017). To pomáha vysvetliť aj skutočnosť, že populistické strany si získali podporu od ľudí z rôznych socioekonomických skupín a taktiež v časoch ekonomickej prosperity i úpadku. V čase ekonomického úpadku je jednoduché viniť z tohto stavu ostatných (elity, oligarchov, migrantov) a v čase prosperity štátu je problémom, ak prosperuje len malá časť spoločnosti (elity, oligarchovia) (Jetten, 2019 in Obradović a kol., 2020).

Dobрым príkladom toho, že podpora populizmu je závislá aj na širšom kontexte, v ktorom sa odohráva, sú výsledky prieskumu YouGov – Cambridge Globalism Project (Henley & Duncan, 2020), ktorý bol zameraný na rozdiely v populistických presvedčeniach ľudí medzi rokmi 2019 (pred pandémiou) a 2020 (počas pandémie) v rámci 25 krajín sveta. Výsledky ukázali značný pokles v populistických presvedčeniach vo všetkých ôsmich európskych krajinách, ktoré boli zapojené. Ako uvádza Rooduijn (in Henley & Duncan, 2020) ohrozenie, ktoré so sebou pandémia koronavírusu prináša, zdá sa, pôsobí na naše postoje. Jednak na vyššiu dôveru voči odborníkom, politikom, či expertom (elitám), pretože pandémia nepredstavuje situáciu, kedy chceme vrátiť moc do rúk ľudí, no taktiež na vyššiu podporu zníženia migrácie, ktorá môže predstavovať zdravotné riziko. Zároveň sa šírením dezinformácií a konšpirácií vytvára priestor pre populistov, ktorí môžu

využívať tieto inštinkty či evolučné mechanizmy k zvýšeniu vlastnej podpory.

V emocionálnej rovine sa ľudia cítia ohrození, majú strach a obavy, prípadne prežívajú hnev, ktorý sa ukazuje ako významný prediktor pre podporu populistických strán (Marcus, 2021; Rico a kol., 2017, 2020). Postoje k vlastnej skupine sa môžu ešte viac posilniť alebo sa polarizujú ich postoje k ostatným skupinám, ktoré sú vnímané ešte viac homogénne, čo sa spája s predsudkami a negatívnymi postojmi voči týmto skupinám (Hameleers, Reinemann a kol., 2019). Práve toto prisudzovanie viny je silným prediktorom pre populistické postoje (Hameleers a kol., 2016 in Hameleers, Reinemann a kol., 2019).

Čo sa týka správania, výsledkom môže byť ich mobilizácia, jednak v zmysle zdieľania takejto informácie, v ktorej sú z problémov ľudí obvinené elity (Bos a kol., 2020), ale aj v zmysle volebného správania alebo účasti na demonštráciách (Hameleers a kol., 2017). Mechanizmus, ktorým sa vysvetľuje význam populistického rámca prisudzovania viny na volebné správanie ľudí spočíva v tom, že sa ľudia rozhodnú, kto by mal byť potrestaný a kto odmenený vo voľbách, čím sa zníži preferencia dať hlas koalíčným stranám (Hameleers a kol., 2017). Výskumy totiž potvrdili, že ak sú ľudia vystavení populistickej komunikácii, s väčšou pravdepodobnosťou budú hlasovať pre populistické strany (Bos a kol., 2020, Hameleers a kol., 2017). Okrem týchto krátkodobých dopadov (e.g., Bos a kol., 2020; Wirz, 2018) môže mať populistický rámec používaný politikmi a médiami aj dlhodobý dopad, a to napríklad na polarizáciu spoločnosti, ktorá bola popísaná v predchádzajúcej kapitole ako jeden z možných dôsledkov populizmu.

Predispozície ľudí pre populistické postoje

V neposlednom rade je potrebné vedieť, kto je na populistickú komunikáciu viac senzitívny, resp. aké sú predispozície pre to, aby sa človek nechal presvedčiť prípadne aj mobilizovať komunikovaným populistickým obsahom. Nakoľko socioekonomické charakteristiky môžu ovplyvňovať rozsah do ktorého sú jednotlivci zahrnutí do politického systému, populizmus je príťažlivý najmä pre marginalizovaných alebo vylúčených (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017). To korešponduje aj s hlavnou myšlienkou populizmu, ktorou je vrátiť „priemerného“ občana do politického záujmu a vrátiť hlas ľuďom, ktorí sa necítia byť reprezentovaní politickou elitou. Sú to teda ľudia, ktorí predstavujú bežných ľudí, ktorí sami

seba vnímajú ako ukrátených či znevýhodnených tým, akým spôsobom sa vykonáva politická moc a koho záujmy sú sledované, čo je často vnímané mimo ich kontroly. Z výskumov vyplýva, že existuje pozitívny vzťah medzi výškou príjmu, kvalifikácie a vzdelania a populistickými postojmi, pričom menej zarábajúci, menej kvalifikovaní a menej vzdelaní respondenti dosahovali vyššie skóre v populistických postojoch (Boscán a kol., 2018). Rozdiely boli ale zistené aj v tom, či podporovali skôr populistickú pravicu alebo ľavicu. Viac i menej vzdelaní respondenti a tí, čo sa identifikujú ako pracovná trieda (Ramiro, 2016) alebo nezamestnaní (Visser a kol., 2014), podporujú viac radikálnu ľavicu, čo sa spája s ich záujmom o zníženie príjmových rozdielov medzi ľuďmi. Muži, v porovnaní so ženami, podľa výskumov viac podporujú radikálnu pravicu (Spierings a kol., 2015; Spierings & Zaslove, 2015). Rodové rozdiely v podpore pravicových populistických strán sa vysvetľuje v literatúre dvojako: 1) tým, že muži a ženy zastávajú rozdielnu socio-ekonomickú pozíciu, teda že ženy sú častejšie zamestnávané vo verejnom sektore a sú menej ohrozené industrializáciou; 2) postojmi, najmä voči migrácii, teda, že ženy sú menej ohrozené migráciou, lebo migranti pre ne nepredstavujú priamu hrozbu (Spierings & Zaslove, 2015; 2017). Medzi ďalšie atribúty, ktoré boli potvrdené ako súvisiace s tým, u koho možno predpokladať podporu populistických strán, bola zaradená podpora extrémnej pravice alebo ľavice. To znamená, že voliči, ktorí inklinujú k extrémne pravicovým alebo extrémne ľavicovým stranám, budú viac inklinovať k populistickej rétorike ako voliči stredových strán (Pelinka, 2008).

V ostatnom období rastie záujem spoločenských vied aj o možné psychologické vysvetlenia populistických postojov. Potvrdeným a často uvádzaným ako jeden z hlavných korelátov populistických postojov je aj inštitucionálna či politická dôvera (Erisen a kol., 2021). S nižšou dôverou v národné inštitúcie v Taliansku aj Turecku stúpala úroveň populistických postojov, resp. ich dvoch zložiek – centrizmu ľudí a antielitárstva. Na Slovenku až 70 % Slovákov v reprezentatívnom zbere z roku 2020 (Hajdu & Klingová, 2020) vyjadrilo nedôveru voči politickým stranám na Slovensku, čo súvisí s ich nespokojnosťou s fungovaním demokracie a presvedčením, že nezáleží na tom kto vládne, pretože sa aj tak nič nezmení. Možno predpokladať, že politická a inštitucionálna dôvera by aj na Slovensku zohrávala veľkú rolu vo vysvetlení populistických postojov ľudí.

V štúdií Erisen a kol. (2021) boli zvažované napr. potreba poznania, viera v jednoduché riešenia problémov, morálny záväzok a taktiež konšpiračné myslenie. V prípade potreby poznania sa predpokladá, že tí, ktorí majú nízku potrebu poznania uprednostňujú povrchné myslenie o informáciách, s ktorými sa stretnú, zvažujú menší počet dimenzií a formujú svoj úsudok na základe povrchného vyhodnotenia informácií, bez väčšej námahy a premýšľania. Práve takéto zjednodušené myslenie môže byť spojené s vnímaním spoločnosti rozdelenej na priateľov a nepriateľov (Erisen a kol., 2021). Viera v jednoduché riešenia pomáha ľuďom vysporiadať sa s neistotou a strachom, čo môže súvisieť aj s ďalšou charakteristikou, a tou je vyhýbanie sa neistote a taktiež podpora jednoduchých riešení na zložité problémy, ktoré navrhujú populisti. Morálny záväzok v tomto kontexte súvisí s presvedčením, že neetické správanie je akceptovateľným prostriedkom na dosiahnutie želaného výsledku, pričom ľudia s nízkym skóre v tejto charakteristike sa cítia menej vinní za svoje činy (Erisen a kol., 2021). Potvrdeným korelátom populistických postojov pre taliansku i tureckú vzorku v tomto výskume (Erisen a kol., 2021) bolo konšpiračné myslenie (a dôvera), ktorému sa podrobne venujeme v nasledujúcej kapitole.

Hameleers, Reinemann a kol. (2019) spomedzi psychologických faktorov v rámci výskumu uvádzajú relatívnu depriváciu, teda vnímanie vlastnej skupiny ako v horšej pozícii oproti ostatným skupinám v spoločnosti; a pripútanie k skupine, resp. silnú národnú identitu, ktorá hrá rolu v prisudzovaní viny ostatným skupinám.

Spomedzi hodnôt môže mať pre podporu populistických strán význam napríklad sociálna dominancia, ktorá vyjadruje rozsah do akého jednotlivec podporuje rozdiely medzi sociálnymi skupinami (Wright & Esses, 2019). Spomedzi základných ľudských hodnôt potvrdil vo výskume Marcos-Marne (2021) negatívny vzťah tradície a konformity pre voľbu ľavicových i pravicových populistických strán. S voľbou pravicových strán súvisela vyššia dôležitosť hodnoty bezpečia a nižšia dôležitosť univerzalizmu (záujem, tolerancia a ochrana blaha všetkých ľudí i prírody).

U populistov sa často zdôrazňuje aj vyvolávanie emócií za účelom presvedčenia ľudí, čo bolo aj výskumne potvrdené (Wirz, 2018). Často skúmanou spomedzi emócií na strane ľudí je hnev a strach (Marcus, 2021; Rico a kol., 2017, 2020), či hrozba – bezpečnostná, ekonomická, kultúrna (Wright & Esses, 2019), ktoré pomáhajú mobilizovať ľudí.

Taktiež bol potvrdený význam vlastného presvedčenia, že jedinec je kompetentný porozumieť a participovať v politike pre populistické postoje, čo bolo nepriamo zvyšované pocitmi hnevu (Rico a kol., 2020). To súvisí aj s presvedčením, že bežní ľudia by mohli túto prácu robiť lepšie ako politici.

Výskum zacielený na význam osobnostných charakteristík pre populistické postoje ľudí potvrdil význam viacerých čŕt s rozdielmi medzi krajinami (Spojené kráľovstvo, Nemecko) (Fatke, 2019). Kým svedomitosť (opatrný, spoľahlivý, svedomitý) a extravergia (spoločenský, spontánny, veľavravný) bola vo vzťahu s podporou populistov v Nemecku, otvorenosť zmeny (originálny, odvážny, liberálny) bola potvrdená v Anglicku. V oboch krajinách sa potvrdil význam prívetivosti (súcitný, srdečný, nesebecký). Aj v ďalšej štúdii na vzorke Holanďanov, Američanov a Nemcov sa potvrdil význam nízkej úrovne prívetivosti pre voľbu populistických strán (Bakker a kol., 2015). Spomedzi charakteristík tzv. temnej triády (Dark triad), boli na španielskej vzorke potvrdené psychopatia (nízka miera empatie, sebavedomia a úzkosti a vysoká impulzivita) a Machiavelizmus (cynickosť, manipulativnosť, amorálnosť) ako negatívne spojené s populistickými postojmi, kým narcizmus bol ako jediný v pozitívnom vzťahu s jednou dimenziou populistických postojov – centrismus ľudí, teda presvedčením, že ľudia majú byť v centre politického záujmu (Galais & Rico, 2021). Taktiež na kanadskej vzorke boli potvrdené tri osobnostné charakteristiky a to: čestnosť-pokora, emocionalita a svedomitosť, spomedzi temných vlastností to bol taktiež narcizmus, ktorý bol na rozdiel od výsledkov predchádzajúceho výskumu v negatívnom vzťahu, tzn. že vyššia hodnota narcizmu sa spájala s nižšou mierou populistických postojov (Pruysers, 2020). Pre podporu pravicových populistických strán sa okrem sociálnej dominancie v Nemecku potvrdil aj negatívny vzťah podpory pravicového populizmu a narcistického obdivu (asertívna sebaaprezentácia) a pozitívny vzťah narcistickej rivality (antagonická sebaochrana) a autoritárskych hodnôt (pasívne podriadenie sa autoritám a normám, podpora tradičných noriem a hodnôt, sociálneho usporiadania a stability a agresívne vnímanie tých, ktorí sa od týchto noriem vzdávajú), ktoré boli posilnené protiimigračnými postojmi (Mayer a kol., 2020). Z uvedených výskumov vyplýva, že nielen negatívne či problematické osobnostné charakteristiky sa spájajú s populistickými postojmi ľudí, ale tieto výsledky sú závislé aj na národnom kontexte.

Podľa autorov Hamелеers, Reinemann a kol. (2019) zohrávajú rolu aj informačné faktory, ako je vnímanie a využívanie médií. Teda napríklad, čítanie bulvárnych alebo dezinformačných médií, ktoré formujú naše postoje, emócie a správanie. V neposlednom rade sú to aj faktory na úrovni štátu ako je ekonomická situácia v krajine, stav migrácie, úspech populistických strán a úroveň inštitucionálnej dôvery v krajine (Hameleers, Reinemann a kol., 2019). Tie môžu ovplyvňovať to, či sa ľudia dajú presvedčiť populistickou komunikáciou alebo voči nej ostanú rezistentní. Síce možno predpokladať, že v krajinách s vyššou príjmovou nerovnosťou budú ľudia viac podporovať populistickú ľavicu, vo výskume Visser a kol. (2014) bola podpora pre populistickú ľavicu nižšia, ak boli v krajine vyššie ekonomické rozdiely medzi ľuďmi, pričom vyššiu podporu pre radikálnu ľavicu mali ľudia z krajín, ktoré majú skúsenosť s autoritárskym režimom.

Zhrnutie

Výsledky realizovaných výskumov potvrdzujú opodstatnenosť skúmania populistických postojov, ktorá súvisí so silnejúcou podporou populistických strán naprieč Európou. Existujú ale rozdiely v definovaní populistických postojov a ich operacionalizácii vo výskume. V kapitole uvádzame subdimenzie populistických postojov, ktoré možno považovať podľa minimálnej definície za kľúčové, a to antielitárske postoje (anti-elitist attitudes), centrizmus ľudí (people-centrism) a manichejské vnímanie usporiadania spoločnosti (Manichean Outlook). Ďalšími sú antipluralizmus (anti-pluralism) či homogenita ľudu (homogeneity of people). V kapitole sú popísané kognitívne procesy z teórie sociálnej identity Tajfela a Turnera (1979), ktoré pomáhajú vysvetliť populistické postoje. Ide najmä o sociálnu kategorizáciu (zaraďovanie ľudí do sociálnych skupín), sociálnu identifikáciu (identifikovanie sa so skupinou) a sociálne porovnávanie (priaznivé hodnotenie vlastnej skupiny oproti ostatným). Podstatným pre porozumenie zvýšenej podpory populistických strán sa javí identifikovanie osobných, sociálnych a psychologických charakteristík, ktoré súvisia s vyššou pravdepodobnosťou, že človek má populistické postoje. V kapitole sú uvedené výsledky mnohých zahraničných výskumov, z ktorých vyplýva okrem iného aj dôležitosť národného kontextu. Nakoľko je výskum tejto témy z pohľadu sociálnej psychológie na Slovensku absentujúci, je dôležité sa venovať tejto téme aj v našich podmienkach a výskumne potvrdiť alebo vyvrátiť význam daných charakteristík pre populistické postoje slovenskej populácie.

3. KAPITOLA

POPULISTICKÉ POSTOJE VS. KONŠPIRAČNÉ MYSLENIE

Čo sú to konšpiračné teórie?

Diskusia o vzťahu medzi populistickými postojmi a konšpiračnými teóriami si v prvom rade vyžaduje definovanie niektorých kľúčových pojmov. Pojem **konšpirácia** sa dá definovať ako tajné sprisahanie medzi dvoma alebo viacerými mocnými aktérmi (Keeley, 1999). Konšpirácie alebo konšpirátori sa typicky pokúšajú uzurpovať politickú alebo ekonomickú moc, porušovať ľudské práva, zatajiť významné informácie a meniť/ničiť ustanovené inštitúcie (Douglas a kol., 2019).

Nadväzne na túto definíciu môžeme **konšpiračné teórie** (KT) definovať ako pokus vysvetliť dôležité sociálne a politické udalosti tajným sprisahaním viacerých mocných aktérov. Autori Sunstein a Vermeule (2009) teoretizujú, že viera v KT je spôsobom pre určitú skupinu ľudí, ktorí sa cítia bezmocní a znevýhodnení, ako si vysvetliť inak ťažko uchopiteľné udalosti, napríklad teroristické útoky.

Ďalším dôležitým termínom je **viera v konšpiračné teórie** respektíve **konšpiračné presvedčenie**. Tieto termíny odkazujú na vieru, že špecifická KT alebo viacero KT sú pravdivé. Príkladom takejto viery je napríklad presvedčenie, že Johna F. Kennedyho zabila CIA, čo si myslí 60 % Američanov (Enders & Smallpage, 2018). Ďalším príkladom je, že 46 % z tých, ktorí v roku 2016 v referende o členstve Spojeného Kráľovstva v Európskej únii (EÚ) hlasovali o vystúpenie verili, že voľby budú aj tak zmanipulované (Drochon, 2018).

Súvisiacim termínom je tiež **konšpiračné myslenie**, ktoré môžeme definovať ako celkovú tendenciu veriť v KT (Imhoff & Bruder, 2014). Existenciu takého myslenia podporujú zistenia, že ľudia veriaci v špecifickú KT sú náchylnejší uveriť aj iným KT (Goertzel, 1994), hoci spolu nesúvisia alebo si navzájom dokonca odporujú (Wood a kol., 2012). Takéto zistenia môžu naznačovať tendenciu niektorých ľudí preferovať konšpiračné vysvetlenia udalostí pred konvenčnými vysvetleniami na základe odporu k určitým (často elitným) skupinám a oficiálnym autoritám (Imhoff & Lamberty, 2018).

Posledným dôležitým termínom je označenie **konšpirátor**. Toto označenie sa používa v dvoch významoch. V prvom význame je konšpirátor osoba, ktorá verí v určitú KT a má silnú tendenciu ku konšpiračnému mysleniu. V kontexte druhého významu je konšpirátor osoba, ktorá úmyselne a vedome rozširuje a propaguje KT, často profesionálne alebo za účelom dosiahnuť politické alebo iné ciele (Douglas a kol., 2019).

KT sa väčšinou vyznačujú niekoľkými kľúčovými charakteristikami. Podľa autorov van Prooijena a van Vugta (2018) existuje prinajmenšom päť kritických znakov. Po prvé, KT predpokladajú **kauzálnu spojitosť** medzi osobami, objektami a udalosťami. Inak povedané, spravidla navrhujú určitý vzorec spojitostí. Po druhé, KT špecifikujú, že plány zúčastnených konšpirátorov sú **vedomé, plánované, účelové a slúžia konkrétnej agende**. Tretím znakom je, že KT vždy zahrňujú **koalíciu aktérov**, ktorá pracuje spoločne na dosahovaní agendy. Táto koalícia zvyčajne zahŕňa mocné skupiny ako napríklad spoločenských vodcov, vládne inštitúcie (populárne sú najmä tajné služby), vplyvné odvetvia priemyslu (ropný či farmaceutický priemysel) a stigmatizované minority (Moslimovia, Židia). Tieto skupiny spravidla konšpirujú proti ostatným vrstvám spoločnosti. Po štvrté, KT obsahujú **element ohrozenia**, napríklad v kontexte cieľov konšpirátorov, ktorých naplnenie má pre inú skupinu deštruktívny dopad. Piatym, posledným a veľmi podstatným znakom KT je **element utajovania, tajnosti**, ktorý do určitej miery sťažuje ich dokazovanie. Element tajnosti je podľa autorov Dentitha a Orra (2017) kľúčovou ingredienciou konšpirácie, keďže ponúka lákavý, atraktívny aspekt (tajomstvo známe len niektorým vyvoleným) a zároveň ponúka pocit výnimočnosti (medzi vyvolených patrí aj ja).

Napriek definujúcim charakteristikám majú KT značný obsahový záber a vyznačujú sa nekončiacou rozmanitosťou. Preto je pre ich jasnejšie pochopenie nevyhnutné ich rozdeliť do určitých kategórií. Barkun (2013) ponúka kategorizáciu, ktorá diferencuje tri typy na základe šírky a dosahu daných teórií. Prvá kategória KT ponúka alternatívne vysvetlenia určitých izolovaných udalostí (napríklad smrť princeznej Diany či zámerné šírenie vírusu AIDS). Druhá kategória obsahuje KT širšieho dosahu, tie, ktoré spravidla popisujú snahu „zlých síl“ o kontrolu nad ľuďmi a krajinami alebo o infiltráciu a rozklad inštitúcií a spoločností. Tretia kategória je kategória takzvaných „superkonšpirácií“, ktoré hierarchicky spájajú niekoľko KT a vysvetľujú takmer celé fungovanie sveta pôsobením všemocnej zlej sily.

Ďalším rozdelením je obsahová kategorizácia vymedzujúca napríklad medicínske a politické KT. Medicínske KT pritom vypovedajú o vplyve odvetví medicíny a farmaceutického odvetvia a politické KT vypovedajú o vplyve vlády, vládnych inštitúcií a politických aktérov (Galliford & Furnham, 2017). Politické KT, ich vzťah s populistickými postojmi a ich fungovanie vo svete politiky sú primárnym zameraním tejto kapitoly.

Populárne politické konšpiračné teórie

Uvádzame niekoľko historicky a súčasne populárnych KT relevantných najmä v politických súvislostiach, respektíve často zneužívaných na politickú propagandu najmä populistickými politikmi.

Antiislamské KT. V Európe aj Amerike sú značne rozšírené KT o Islame a Moslimoch infiltrujúcich západné krajiny. Spomedzi týchto teórií má výsostné miesto KT s názvom Eurabia, ktorá tvrdí, že EÚ je projekt vytvorený moslimami a domácimi európskymi elitami, s cieľom kultúrne transformovať kontinent na takzvanú Eurabiú – islamskú spoločnosť. Zástancom a šíriteľom Eurabie bol aj nórsky masový vrah Anders Breivik, ktorý sám seba opisoval ako kresťanského rytiera čeliaceho moslimskej vlne v Európe. 22. júla 2011 na základe svojich presvedčení zabil 77 ľudí. Avšak antiislamské a podobné antiimigrantské KT a presvedčenia sú vlastné oveľa širšej vrstve spoločnosti ako sú len teroristi. Predseda holandskej Strany pre slobodu Geert Wilders sa vyjadril, že holandský ľud je postupne nahradzovaný zahraničnými infiltrátormi. Vo Francúzku, nacionalistická politička Marine Le Penová uviedla, že Európa je napadnutá hordou „špinavých“ tmavých migrantov. Bývalý prezident Trump obhajoval svoje rozhodnutie obmedziť prístup niekoľkým moslimským krajinám do USA vyjadrením, že „Islam nás nenávidí“ (Bergmann, 2018).

Antikrist. Teórie o existencii Antikrista sa zvyčajne odvíjajú okolo príbehov o satanistickej osobnosti, ktorá sa môže stať vodcom svetovej diktatúry. V priebehu histórie bolo mnoho politických lídrov obvinených, že sú v skutočnosti Antikristi. Niektorí z nich z očividných dôvodov, ako fašistickí vodcovia Európy – Adolf Hitler a Benito Mussolini. Iní boli obvinení z menej zjavných dôvodov, v súčasnejšom období boli s identitou Antikrista spájaní napríklad bývalý americký prezident Barack Obama a bývalý pápež Ján Pavol II. Táto KT o Barackovi Obamovi motivovala Oscara Ortegu, aby sa v roku 2011 bývalého prezidenta pokúsil zavraždiť (Bergmann, 2018).

Anti-Sorosovské KT. KT o finančníkovi Georgovi Sorosovi sú globálnym fenoménom prítomným v mnohých častiach sveta. Podoba týchto teórií sa mení v závislosti od lokálnych okolností. V americkej spoločnosti napríklad rezonujú špekulácie, že Soros zamestnáva ľavicových protestantov či riadi politické a sociálne hnutia ako Black Lives Matter. Anti-sorosovské KT sú však rozšírené aj v štátoch strednej Európy. Hoci najskôr boli využívané najmä pravičiarskymi extrémistami a konšpiračnými médiami, neskôr sa stali nástrojom politických elít s populistickou rétorikou. Viktor Orbán, predseda maďarskej politickej strany Fidesz, viedol intenzívnu kampaň proti Sorosovi už od roku 2017. Orbán obvinil Sorosa nielen z pokusov o zvrhnutie jeho vlády, ale aj z plánov zmeniť maďarskú spoločnosť prostredníctvom migrácie a liberálnej agendy. Na Slovensku anti-sorosovské KT šíril predseda strany Smer-SD Robert Fico a to v roku 2018, kedy sa v krajine organizovali masívne protivládne protesty. Fico za účelom diskreditácie týchto protestov rozširoval špekulácie o zahraničných silách, ktoré sa v spojení so Sorosom, opozíciou, médiami a zmanipulovanou mládežou snažia rozvrátiť fungovanie štátu (Plenta, 2020).

Covid-19 KT. Už vo februári 2020 Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) vyhlásila, že svet musí zápasíť nielen s následkami prebiehajúcej pandémie Covidu-19, ale aj s následkami „infodémie“, teda dezinformáciám a KT vzťahujúcim sa k vírusu (Zarocostas, 2020). Populistickí politici v podstate na celom svete prispeli k „infodémii“ otvoreným nesúhlasom voči vedcom, voči iným politickým lídrom a voči celkovým prístupom k prebiehajúcej kríze (Evans & Hargittai, 2020). Donald Trump napríklad v začiatkoch pandémie výrazne zľahčoval závažnosť šíriaceho sa vírusu a nemecká politická strana Alternatíva pre Nemecko v parlamente prezentovala názor, že vírus môže byť americká biologická zbraň (Eberl a kol., 2021). Masívne dezinformácie a KT zapríčinili globálne protesty proti súčasným vládam a opatreniam, ktoré určitá časť spoločnosti nepovažovala za nevyhnutné. Okrem kritiky údajne antidemokratických preventívnych opatrení boli tieto protesty poháňané aj mnohými KT, napríklad že Covid-19 nie je horší ako chrípka a že je šírený 5G rádiovými vlnami (Ahmed a kol., 2020).

Využívanie KT na dosahovanie politických cieľov najmä populistickými politikmi je teda významná, súčasná a relevantná téma v kontexte globálnom, európskom, aj v kontexte slovenskom.

Rozdiely a podobnosti medzi populistickými postojmi a vierou v konšpiračné teórie

Ako sme spomínali v predchádzajúcej kapitole, populistické postoje sa vyznačujú antielitárstvom a kritikou voči politike tých, ktorí sú pri moci (Vittori, 2017). Kľúčovou charakteristikou populizmu je teda myšlienka ľudí proti elite, ako dvoch protikladných skupín, jedna vykreslená pozitívne, druhá negatívne. Populistickí politici často zdôrazňujú rozdelenie spoločnosti na *bežných ľudí* a *elitu*, pričom ich komunikácia je charakteristická preháňaním a podozrievaním (Gidron & Bonikowski, 2013). Tento naratív je typický pre väčšinu KT. V podstate sa zhoduje so základným znakom KT, ktorým je (typicky zlá a zákerná) koalícia aktérov zahrňujúca mocné skupiny, ako sme ho opísali vyššie (van Prooijen & van Vugt, 2018).

Už jednoduchým porovnaním tohto charakterizujúceho znaku je u oboch konštruktoch viditeľné podobné videnie reality. Populistické postoje aj viera v KT sa vyznačujú diskurzom, ktorý zdôrazňuje rozdelenie sveta na malú, elitnú, opresívnu a mocnú skupinu na vrchole spoločnosti a zraniteľné masy na jej spodku. Napriek tomu medzi fenoménmi v tomto ohľade zostáva pár podstatných rozdielov. KT nevyhnutne neveria v „svätosť“ a „správnosť“ bežných ľudí alebo že politickým ideálom je rozhodovanie verejnosti. Aj keď je verejnosť v rámci KT vnímaná ako obeť elít, nepredpokladá sa jej morálna superiorita. Naopak, konšpirátori často vnímajú vlastnú superioritu voči verejnosti, pretože v ich vnímaní sú inteligentnejší ako ostatní a vidia „pravdu“. Navyše, populistické postoje môžu niesť konšpiračné charakteristiky, nemusia však obsahovať žiadnu konkrétnu KT. To môže byť jedným z dôvodov, prečo sú populistické postoje globálne rozšírenejšie ako viera v KT (Silva a kol., 2017).

Ďalšou podstatnou podobnosťou medzi populistickými postojmi a vierou v KT je zdôrazňovaná nedôvera v ustanovené, všeobecne platné poznatky, pravdy a v uznávaných odborníkov. Širitelia populizmu často obviňujú médiá z neobjektívnosti a zaujatosti (obyčajne voči nim) a môžu ich stavať do pozície nepriateľov bežného ľudu (Fawzi, 2018). KT zase zvyčajne vnímajú prácu médií (a aj vedecké poznatky) ako účelové rozptyľovanie verejnosti a skrývanie skutočnej pravdy (Hameleers, 2021).

Na rozdiel od zložitých a komplikovaných informácií, ktoré sprostredkujú odborníci či vedecké výskumy, populizmus aj KT ponúkajú jednoduché riešenia na komplexné problémy. Kým populizmus nabáda k rozhodovaniu

verejnosti, ktorá sa nemôže mýliť (prostredníctvom svojich populistických politických reprezentantov) a jednoduchému zvrhnutiu elít, KT rieša komplikovanú sieť udalostí jedinou masívnou konšpiráciou (Bergmann, 2018).

Výskum desaťročia odhaľuje, aké dispozičné vlastnosti súvisia s vyššou tendenciou veriť KT. Ako relevantné faktory predikujúce mieru viery v KT boli identifikované napríklad autoritárstvo (Abalakina-Paap a kol., 1999), pocity bezmocnosti, nízka interpersonálna dôvera (Goertzel, 1994), neistota (Van Prooijen & Jostmann, 2013), tendencia veriť paranormálnym a nadprirodzeným javom (Bruder a kol., 2013) a preferencia pre manichejské vnímanie, teda zjednodušený náhľad na usporiadanie spoločnosti, v ktorej existujú len priatelia a nepriatelia (Oliver & Wood, 2014). Niektoré z týchto faktorov (najmä posledný) sú typické tiež pre populistické postoje (Hawkins, 2010), čo môžeme považovať za výraznú podobnosť medzi diskutovanými konštruktmi.

Populistické postoje a viera v KT prosperujú v podstate v rovnakom prostredí. KT sa najviac šíria v prostredí, kde dominuje predsvedčenie, že všetci politici klamú a plánujú prevziať kontrolu nad zbytkom spoločnosti. Rovnaké cynické videnie politických inštitúcií naplnené sklamaním a nespokojnosťou je tiež asociované s preferenciami populistických politických strán (Doyle, 2011).

Autorka Golec de Zavala (2020) argumentuje, že tieto koncepty taktiež spája takzvaný kolektívny narcizmus, presvedčenie o výnimočnom postavení vlastnej skupiny (najčastejšie národa) a odpor z nedostatku ocenenia vlastnej skupiny. Jednotlivci s kolektívnym narcizmom sú motivovaní hľadať vysvetlenia a dôvody, prečo ich skupina nie je dostatočne ocenená. KT či populistická rétorika môžu tieto vysvetlenia poskytnúť – vinníkmi môžu byť napríklad tajné zahraničné sily či zapredané, skorumpované elity, ktoré sa snažia potlačiť a zmenšiť výnimočnosť danej skupiny či národa.

Zaujímavou spojitosťou medzi populizmom a KT je aj negatívny, pejoratívny náboj týchto termínov. KT pritom nemusia byť automaticky vnímané ako negatívne a klamlivé, niektoré sa v histórii potvrdili ako pravdivé – napríklad, že stavebné spoločnosti desiatky rokov zatajovali škodlivé účinky azbestu na ľudské zdravie. Populizmus bol zas v niektorých častiach sveta oslovovaný ako lídrami, tak aj verejnosťou. Napriek tomu, ani populizmus, ani KT nie sú v politickom diskurze západného sveta

neutrálnymi termínmi. Naopak, nesú v sebe negatívny význam podobný termínom extrémizmus či terorizmus. Populisti politici sami seba nenazývajú „populistami“ a ľudia šíriaci alebo veriaci v KT sami seba neoznačujú ako „konšpirátorov“. Je skôr bežné, že tieto označenia sa používajú na diskreditáciu a zosmiešnenie politických oponentov (Bergmann, 2018).

Aj keď sú populizmus a KT samostatné a pomerne jasne rozlíšiteľné koncepty, je nepochybné, že nesú mnoho spoločných znakov a v istom zmysle sa dopĺňajú. Štúdie opakovane ukazujú, že viera v KT významne koreluje so zraniteľnosťou voči populistickej rétorike. Tí, ktorí sa cítia znevýhodnení a využívaní, sú omnoho viac náchylní veriť v KT a zároveň podporovať populistické politické strany (Oliver & Rahn, 2016). Možným vysvetlením je, že oba tieto prúdy podporujú nedôveru ako v elitu, tak aj v odborníkov.

Ako populistickí politici využívajú konšpiračné teórie na manipuláciu verejnosti

Populizmus je často charakterizovaný nepravdivým, realitu skresľujúcim diskurzom. Tento nepravdivý diskurz populizmus využíva troma podstatnými spôsobmi. Po prvé, často sa odkazuje na KT alebo celkovo pred očami verejnosti „ukrytú pravdu“. Po druhé, spochybňuje a zamietá expertné vedomosti, pravdivosť empirických informácií a legitimitu žurnalizmu a médií hlavného prúdu. Po tretie, predstavuje alternatívne pravdy, ktoré lepšie rezonujú s jednoduchším vnímaním sveta a skúsenosťou bežných ľudí (Hameleers, 2020). Útočením na dokázané fakty a empirické dôkazy, faktická realita sa stáva zraniteľnou voči manipulácii a fabrikáciám (Monot, 2017).

Populisti politici teda nepripisujú vinu za zlyhanie reprezentácie vôle bežného ľudu len údajne skorumpovanej elite, ale často tiež poukazujú na skrytú realitu, konšpiráciu alebo skupinu aktérov, ktorí spoločne pracujú proti ľudu (Bergmann, 2018). Zaujímavé pritom je, že tento prístup je využiteľný ako v opozičnej, tak aj v koalícnej politike. Keď sú populisty v opozícii, ekonomické a politické elity sú vykresľované ako bábky v rukách korporácií. Keď sú populisty v koalícii, s korporáciami sú naopak spájaní opoziční politici, ktorí tajne plánujú ilegálne zvrhnutie populárnej a spravodlivej vlády (Silva a kol., 2017).

A hoci je popisovaný diskurz typický skôr pre populistov krajnej pravice, vyskytuje sa aj u ľavicovo orientovaných politikov. Pravicové populistické strany zvyčajne tvrdia, že elity v spojení s migrantami spolupracujú na „nahradení“ pôvodnej populácie. Na ľavicovom krídle KT často obsahujú údajnú kolaboráciu medzi extrémne bohatými (bankami, horným 1 %) a politickou elitou, ktorí spoločne prispievajú k prehlbovaniu ekonomickej priepasti medzi extrémne bohatými a extrémne chudobnými (Aalberg a kol., 2017). Je teda zrejmé, že populizmus a využívanie KT v politickom súboji nie je vyhradené pre politikov určitého krídla alebo pozície.

Populistickí politici s tendenciami využívať KT pritom nelimitujú obviňované elity len na politických oponentov alebo členov súčasnej vlády. Súčasťou údajne skorumpovanej elity bývajú tiež média hlavného prúdu, ktoré sú často označované ako Fake News (teda ako zdroj falošných správ a informácií), korporácie, či skorumpované štátne inštitúcie, ktoré údajne kradnú a zneužívajú bežných čestných ľudí (myšlienka využívaná ako pravicovými, tak aj ľavicovými politikmi). Obviňovaniu sa nevyhnú ani nadnárodné inštitúcie, európski politickí reprezentanti krajnej pravice napríklad kritizujú činnosť EÚ. Podľa ich rétoriky EÚ zavádza verejnosť globálnymi klimatickými zmenami a poškodzuje ju imigrantskou politikou, pričom jej cieľom je pripraviť bežných ľudí o ich majetok a národnú identitu (Hameleers, 2020).

V mnohých prípadoch populisti explicitne poukazujú na konšpiráciu medzi rozličnými „nepriateľmi“ bežného ľudu, teda medzi svojimi oponentami (Silva a kol., 2017). Napríklad, populisti poukážu na tajnú kolaboráciu iných politických aktérov s bankami či korporáciami, pričom účelom tejto spolupráce je presunutie finančných zdrojov verejnosti do ich vlastníctva. Takýto flexibilný prístup nájdenia „vonkajšieho nepriateľa“ v každej situácii vysvetľuje, prečo populisti môžu zostať populistami aj keď ich zvolia do pozície moci. Aj keď sa sami stali súčasťou štátneho politického systému, stále sú schopní zmiest svojich voličov presunutím obvinení na iné elity. Známym príkladom je bývalý americký prezident Donald Trump, ktorého terčom boli pred zvolením demokratická strana a politické elity vo vláde. Po zvolení však presunul svoju pozornosť na takzvané Fake News, teda média hlavného prúdu šíriace nepravdivé informácie, ktoré ho údajne poškodzovali. Rétorika bývalého prezidenta sa rokmi čoraz viac opierala o KT. Táto zmena však postupne prebehla globálne, u mnohých politikov, známych aj menej známych. Vytvorenie konšpirácie, ktorá zahŕňa rôzne

elitné skupiny obviňované z ohrozovania verejnosti, sa stali veľmi efektívnou a flexibilnou komunikačnou taktikou, ako získať politickú moc (Hameleers a kol., 2018).

Politika dezinformácií

Konšpirácie a populizmus sa stávajú v politike novým štandardom, pričom rozdiely medzi populistom a konšpirátorom sú stále menej zjavné. V kombinácii so skutočnosťou, že čoraz väčšia časť spoločnosti sa vyznačuje konšpiračnými myslením, je tento trend naozaj alarmujúci. Aktuálne prieskumy (Globsec, 2018; Klingová, 2019) ukazujú, že Slovenská republika sa spomedzi krajín strednej Európy vyznačuje najväčšou tendenciou veriť KT, nasledovaná Maďarskom. 53 % slovenských respondentov a 38 % maďarských respondentov uviedlo, že veria, že tajné skupiny ovládajú svetové udalosti za účelom zavedenia totalistického svetového systému. Americko-kanadský prieskum (Leibovitz a kol., 2021) zas preukázal, že v čase Covid-19 pandémie 49,7 % respondentov verilo aspoň jednej KT.

Popieranie relevantnosti médií hlavného prúdu a vedeckých faktov podporované populistickými politikmi a konšpirátormi vedie k politike dezinformácií. Dezinformácia môže byť definovaná ako úmyselné šírenie nepravdivých a neúplných informácií (Freelon & Wells, 2020) a môže byť využívaná k dosiahnutiu volebného úspechu alebo k diskreditácii oponentov. Dezinformácie boli typicky spájané najmä s politickým štýlom krajnej pravice, ktorá môže šíriť klamlivé informácie na zvýraznenie polarizácie a rozdielov v spoločnosti a tým podporovať nedôveru a cynizmus voči stanovenému politickému systému (Marwick & Lewis, 2017). Je však potrebné poznamenať, že tieto stratégie už nie sú typické len pre krajinu pravice, keďže sú v súčasnosti využívané politikmi všetkých orientácií a pozícií. Vytváranie dezinformácií sa týka mnohých svetových tém, niektorými z nich sú Európska migračná kríza z roku 2015, pandémie koronavírusu z roku 2020 či globálna klimatická zmena.

Populistické konštruovanie reality podporované dezinformáciami môže priniesť vážne politické a spoločenské dôsledky. Po prvé, keď klamlivé obvinenia a KT rezonujú s populistickým nastavením verejnosti, vzniká množstvo skresleného vnímania faktov a informácií. Neinformovaní alebo zle informovaní voliči môžu byť pre fungovanie spoločnosti a demokracie veľmi nebezpeční, keďže takéto voliči nezakladajú svoje politické rozhodnutia na faktických informáciách. Namiesto toho sa spoliehajú na emócie (často hnev a pocit bezradnosti), ktoré môžu byť ľahko

manipulované a zneužívané politickými aktérmi. Po druhé, podpora KT a dezinformácií rozdeľuje spoločnosť a vytvára znepriatelené, polarizované skupiny. Časť spoločnosti inklinujúca k populistickým postojom a vierou v KT sa v tomto prípade separuje od časti spoločnosti, ktorá dôveruje expertným znalostiam a empirickým dôkazom. Príkladom môže byť zväčšujúca sa priepasť medzi pravícovými populistami a ľavicou v krajinách západnej Európy, ktoré boli historicky relatívne menej polarizované. Nakoniec, spochybňovanie médií hlavného prúdu a predstavenie alternatívnych dezinformačných médií vyvoláva v spoločnosti množstvo zmätku a skepticizmu. Veľká časť verejnosti odrazu nie je schopná odlišovať fakty od skreslených a zmanipulovaných informácií (Hameleers, 2020). Tento dôsledok je ešte viac akcentovaný v dnešnej dobe neustále vyvíjajúcej technológie. Príkladom môže byť technológia Deep Fake, pomocou ktorej je možné vytvárať klamlivé audiovizuálne materiály, ktoré však pôsobia realisticky a autenticky. Takýto nástroj len rozširuje možnosti, ako jednoducho a efektívne šíriť konšpirácie, dezinformácie či populistickú agendu (Whyte, 2020).

Politika dezinformácií pritom môže prispieť k skutočným ľudským tragédiám. Spomínaný Anders Breivik veril v KT s názvom Eurabia, bol teda presvedčený, že moslimovia v spolupráci s domácimi európskymi elitami plánujú premeniť Európu v islamskú spoločnosť. Breivik bol zradikalizovaný prostredníctvom online komunit, ktorých členovia aktívne šíрили nebezpečné a násilie podporujúce dezinformácie. Podobnou ideológiou disponoval aj Thomas Mair, ktorý v roku 2016 zavraždil britskú poslankyňu Jo Cox. Timothy McVeigh zas spáchal bombový útok na budovu v Oklahoma City v roku 1995, pri ktorom zomrelo 168 ľudí. Bol motivovaný presvedčením, že vláda USA má v úmysle zaviesť autoritatívnu diktatúru (Bergmann, 2018). Hoci tieto teroristické útoky nie je možné pripísať výlučne populistickému diskurzu či KT, sú dobrým reprezentantom toho, čo môžu dezinformácie spôsobiť v kombinácii s nestabilným prijímateľom.

Populistické postoje a konšpiračné teórie v časoch pandémie

Ako už bolo spomenuté, pandémia Covidu-19 so sebou okrem šírenia vírusu priniesla aj šírenie mnohých KT – napríklad, že koronavírus Covid-19 nie je nebezpečnejší ako chrípka a že je šírený 5G rádiovými vlnami (Ahmed a kol., 2020). Pandémia však nepriniesla len samotné KT, ale aj nárast vo viere v špecifické KT a celkové rozšírenie konšpiračného myslenia. Autori Leibovitz a kol. (2021) zistili, že takmer polovica americko-kanadských

respondentov v ich štúdii v začiatkoch pandémie verili aspoň v jednu KT. Chorvátsky výskum preukázal, že 58,6 % respondentov verilo, že „pravé štatistiky ľudí infikovaných koronavírusom sú skryté pred verejnosťou“, 45,1 % respondentov verilo, že „koronavírus nepochádza zo zvierat a bol vytvorený vedcami v laboratóriu“ a 38,7 % respondentov bolo presvedčených, že „koronavírus bol rozšírený do sveta, aby zničil niektoré svetové ekonomiky“ (Tonković a kol., 2021). Americký výskum tiež zistil, že 29 % skúmanej vzorky si myslelo, že „hrozba koronavírusu Covid-19 bola zveličená, aby poškodila prezidenta Donalda Trumpa“ (Uscinski a kol., 2020).

Tieto a ďalšie KT boli v časoch pandémie šírené dezinformačnými médiami, populistickými politikmi či samozvanými, alternatívnymi expertmi. Prečo však vo verejnosti našli tak širokú podporu? Jedným z vysvetlení je, že populistické postoje vo forme spochybňovania elít a autorít (vrátane tých vedeckých) sú rozšírenejšie v časoch, keď vedecké poznatky tvoria základ pre politické rozhodnutia (ako v období pandémie), avšak tieto rozhodnutia sú charakterizované neistotou, nepredvídateľnosťou a je ich náročne dodržiavať (Eberl a kol., 2021; Funtowicz & Ravetz, 1993).

Povaha politickej odpovede na globálnu pandémiu vytvorila v podstate ideálne podmienky pre populistov, aby oponovali opatreniam a pre verejnosť, aby verila konšpiráciám zameraným proti elitám. S prihliadnutím na značnú neistotu a značné tlaky konať, množstvo politikov reagujúcich na šírenie vírusu bolo implementovaných vládami krízovo a okamžite, bez väčších debát v parlamentoch. V spojení s väčšou mediálnou viditeľnosťou epidemiológov, virológov a iných vedeckých odborníkov (Wormer, 2020) bolo jednoduché pre populistov a konšpirátorov tvrdiť, že náhle a prísne vládne opatrenia sú výsledkom tajných dohôd medzi mocnými elitami (politikmi, vedcami, farmakologickým priemyslom či slávnymi filantropmi).

Výskum ukazuje, že vieru v KT o Covic-19 najsilnejšie predpovedali dôvera (respektíve nedôvera) vo vedu a vedcov a pocit politickej bezmocnosti. Autori teda podotýkajú, že obnovenie dôvery vo vedcov a vedecké inštitúcie a zredukovanie pocitu politickej bezmocnosti by mohlo napomôcť v boji proti potencionálne škodlivým presvedčeniam o pandémie (Tonković a kol., 2021).

Výskum odhalil aj ďalšie psychologické predispozície dôležité vo viere v Covid-19 KT – tendenciu popierať odborné, autoritatívne informácie a tendenciu vnímať sociálne a politické udalosti ako produkty konšpirácií

(konšpiračné myslenie). Keďže tieto tendencie tvoria podstatu hlbokkej nedôvery v akúkoľvek autoritu a odbornosť, iní autori zastávajú názor, že korekcia dezinformácií a konšpiračných presvedčení je u tejto časti verejnosti pravdepodobne veľmi náročná. U konšpirátorov a „popieračov“ je jednoducho nepravdepodobné, že zmenia svoje postoje na základe správnych informácií pochádzajúcich od odborníkov. Toto spojenie je potenciálnym dôvodom, prečo sú stratégie zamerané na korekciu týchto presvedčení prevažne neúspešné (Carey a kol., 2020; Uscinski a kol., 2020).

Zhrnutie

Súvislosti medzi populistickými postojmi a konšpiračným myslením sú v dnešných časoch zjavnejšie ako v minulosti. Výskum ukazuje, že tieto dva konštrukty sa často vyskytujú spoločne a v mnohom sa dopĺňajú. Najvýraznejším aspektom spájajúcim túto dvojicu konštruktov je existencia elitnej, skorumpovanej (a v prípade konšpirátorov) tajnej vrstvy spoločnosti, ktorá nejakým spôsobom ohrozuje ostatných, bežných ľudí. Populisti a konšpirátori však využívajú myšlienku elitnej skorumpovanej vrstvy spoločnosti vo svoj prospech podstatne odlišných spôsobom. Kým populisti sa snažia zmobilizovať vrstvu bežných ľudí (teda verejnosť) a pomocou nej dosahovať politické úspechy, konšpirátori vo svojej podstate verejnosťou pohrdajú pre jej nevedomosť a pokúšajú sa vytvoriť inú elitnú skupinu, ktorá ako jediná pozná „skutočnú pravdu“. Takto sa tieto koncepty dajú porovnať v ich tradičnom chápaní (Silva a kol., 2017). Alarmujúci je však fakt, že skupina, ktorá ako jediná pozná „skutočnú pravdu“, teda skupina ľudí s tendenciou konšpiračného myslenia a verejnosť sa začínajú vo významnej miere prekryvať. Prieskumy konšpiračných presvedčení v priebehu pandémie ukazujú, že približne 30 až 50 % verejnosti istej forme konšpirácií skutočne podlieha (Tonković a kol., 2021; Uscinski a kol., 2020). Je teda prirodzené, že s verejnosťou osvojujúcou si konšpiračné myslenie, sa hranice medzi populistami a konšpirátormi budú postupne stierať, čo pre nás, ako pre spoločnosť, rozhodne nie je lákavá predstava. Preto je dôležité naďalej sledovať vývoj týchto trendov, informovať verejnosť o dôležitosti overených informácií a zdrojov a v najvyššej možnej miere zamedziť nepriaznivým dôsledkom týchto trendov na spoločnosť.

4. KAPITOLA

VÝVOJ MERACÍCH NÁSTROJOV POPULISTICKÝCH POSTOJOV

Možnosť zisťovať a merať populizmus (na individuálnej úrovni) súvisí s jeho konceptualizáciou ako súboru postojov, ktoré majú jedinci voči politike a spoločnosti (napr. Akkermanová a kol., 2014; Hawkins a kol., 2012; Stanley, 2011). Vývoj meracích nástrojov týkajúcich sa populizmu sa udial najmä v poslednom desaťročí. V nasledujúcom texte tento vývoj popíšeme, pričom sa pokúsime poukázať na teoretické vymedzenie konštruktu, z ktorého jednotliví autori vychádzali a na kľúčové medzníky v genéze vývoja (t. j. ako sa určité aspekty v definovaní konštruktu prejavili v spôsobe jeho zisťovania a ako a/alebo prečo dochádzalo k zmenám), resp. i širšie súvislosti validácie navrhovaných metodík. V texte budú prezentované i konkrétne položky jednotlivých škál. Proces ich prekladu pozostával v prvom kroku z troch nezávislých prekladov z pôvodného (angličtina) do cieľového (slovenčina) jazyka, pričom jeden z prekladateľov nebol informovaný o téme, resp. skúmanom koncepte. Následne boli preklady porovnané a diskrepancie diskutované. Na základe toho boli syntetizované konečné verzie, ktoré sú použité v texte tejto kapitoly.

Jednou z prvých empirických prác zameranou na zisťovanie populistických postojov je práca Stanleyho (2011). Ním vypracovaná batéria otázok vychádzala z definície populizmu ako ideológie s obmedzeným definičným základom (*thin-centered ideology*), t. j. ideológie, ktorá je kombinovateľná s inými, viac etablovanými ideológiami, ako aj štyroch konceptov charakteristických pre rôzne prejavy populizmu. Boli to 1. existencia dvoch homogénnych jednotiek: skupiny *ľudí* a skupiny *elity*, 2. antagonistický vzťah medzi nimi, 3. idea suverenity ľudu (*popular sovereignty*) a napokon 4. pozitívne ocenenie, resp. chvála *ľudí* a očiernenie *elity*. Autorom naformulované položky (vychádzajúce z uvedeného teoretického vymedzenia) následne po dvojiciach korešpondovali s jednotlivými konceptmi (t. j. prvé dve položky sa týkali homogenity skupín *ľudí* a *elity*, ďalšie dve vnímania antagonistického charakteru politického života, tretia dvojica sa týka postojov k demokracii, a to konkrétne súhlasu s princípom väčšiny (majority) v populistickom koncepte demokracie a normatívneho želania po priamej verzus reprezentatívnej forme rozhodovania a napokon posledná dvojica sa týkala morálneho aspektu, ktorým je populizmus príťažlivý). Odpovede respondentov boli

zaznamenávané prostredníctvom 7 bodovej škály, a to od absolútneho nesúhlasu (1) po absolútny súhlas (7). Naviac, položky boli formulované tak, aby i súhlas (dve otázky), ale i nesúhlas (šesť otázok) zachytával populistické postoje. Finálna batéria položiek mala nasledovnú podobu (originálne znenie položiek je uvedené v Prílohe 1):

Batéria otázok týkajúcich sa populizmu podľa Stanleyho (2011)

1. Bežných ľudí delí mnoho rôznych hodnôt.*
2. Ľudí, ktorí patria k politickej elite, delí mnoho rôznych hodnôt.*
3. Bežným ľuďom činy nezodpovedných elít bránia v zlepšovaní ich života.
4. Nie všetci politici sú rovnakí, niektorým skutočne záleží na tom, čo ľudia chcú. *
5. Demokracia je o hľadanií kompromisov medzi rôznymi záujmami a názormi.*
6. Bežní ľudia nie sú schopní uskutočniť správne rozhodnutia týkajúce sa budúcnosti ich krajiny.*
7. Väčšina politikov sú čestní ľudia.*
8. Moderná politika je v podstate bojom medzi dobrými, čestnými ľuďmi a zlou elitou.

Položky označené symbolom * je potrebné pri vyhodnotení prepólovať.

Stanley (2011) následne nepracoval s celou škálou, t. j. hrubým skóre, resp. priemernou škálovou odpoveďou, ale len s jednotlivými položkami, pričom preukázal, že iba položky 6 a 8 boli významnými prediktormi preferencie populistických politických blokov, resp. ich voľby, a to konkrétne u slovenských respondentov (batéria bola súčasťou Porovnávacej štúdie volebných systémov (Comparative Study of Electoral Systems(CSES)). Po zahrnutí socio-demografických, resp. iných postojových otázok, sa však i tie (t. j. 6. a 8. položka) stali nevýznamné, a teda sa nepreukázala súvislosť populistických postojov (získovaných navrhovanou metodikou) s príslušným volebným správaním. Vysvetlenie autorov spočívalo najmä v poukázaní na to, že populistické strany boli v tom čase súčasťou vlády. Dôsledkom takejto situácie potom môže byť to, že určití jedinci síce inklinujú k populizmu, no je pre nich náročné akceptovať položky, že vládne elity sú homogénne a proti záujmom ľudí, keďže tieto populistické politické strany, s ktorými oni sympatizujú, sú aktuálne vládnuou elitou. Z toho dôvodu nemusela predložená metodika populistické postoje adekvátne zachytiť.

Na americkom kontinente vytvorili jednu z prvých populistických škál Hawkins a kol. (2012). Populizmus bol uvedenými autormi definovaný ako súbor ideí/myšlienok, pričom následne poukázali najmä na jeho tri znaky, resp. charakteristiky:

1. Populizmus je chápaný ako súbor myšlienok zahŕňajúcich manichejský prístup k politickému svetu, ktorý stotožňuje stranu dobra s domnelou vôľou *ľudí* a stranu zla s konšpirujúcou *elitou* (conspiring elite) (Hawkins, 2010, in Hawkins a kol., 2012). Špecificky sa jedná o moralizujúce a dualistické presvedčenie o zvrchovanosti *ľudí* (t. j. vyzdvihuje sa názor väčšiny) a nemorálnej a zlomyseľnej opozície, resp. tej druhej skupiny *iných*. Toto presvedčenie je v protiklade s pluralizmom, prostredníctvom ktorého autori ďalej dopĺňujú vymedzenie populizmu. Ten zdôrazňuje nevyhnutnosť rôznorodosti názorov, kým populizmus požaduje morálnu jasnosť a vôľu *ľudí* a námietka či nesúhlas (inakosť) sú vnímané ako niečo, čo je podozrivé až nebezpečné. Populizmus teda vníma svet ako prirodzene antagonistický, pluralizmus vníma politické vzťahy cez optiku spolupráce.
2. Ďalším znakom je, že populizmus je špecifický a konkrétny druh myšlienok, resp. diskurz alebo ideológia s obmedzeným definičným základom (podobne ako pluralizmus), to znamená, že predstavuje len základný súbor predpokladov, týkajúcich sa politického sveta, ktorý má obmedzenú uplatniteľnosť (Freeden 1996 in Hawkins a kol., 2012) a môže byť spojený s množstvom iných ideológií.
3. Posledným znakom je, že hoci by populizmus nemal byť redukovaný na typ alebo črtu osobnosti, je podľa autorov pravdepodobne ovplyvnený základnými črtami osobnosti, akými sú napríklad autoritárstvo (Adorno a kol., 1950 in Hawkins a kol., 2012) alebo otvorenosť voči skúsenosti (Monday a kol., 2010 in Hawkins a kol., 2012). A podobne ako môžu byť črty osobnosti neaktívne, kým nie sú aktivované kontextom, i vyjadrenie populistických postojov závisí podľa autorov od toho, či sa občania konfrontujú s prostredím, ktoré vyvoláva populistickú reakciu a robí ju zmysluplnou alebo nie (Hawkins 2010, in Hawkins a kol., 2012).

Populizmus bol teda podobne ako v predchádzajúcom prípade vnímaný autormi ako súbor myšlienok, resp. ideológia s obmedzeným definičným základom a rovnako bolo zdôraznené manichejské vnímanie politiky (ako jeden z jeho podstatných znakov). Novými prvkami však boli teoretické

vymedzenie populizmu voči iným konceptom (pluralizmu, ale i tzv. skrytej demokracii (stealth democracy)) a poukázanie na dôležitosť situačného kontextu, ktorý má potenciál aktivovať jedincovo inklinovanie k populizmu.

Na základe tohto vymedzenia skonštruovali autori štvorpoložkovú batériu zachytávajúcu kľúčové prvky populizmu, a to najmä manichejský pohľad na politiku, zámer (opätovného) uznania vôle *ľudí* a presvedčenie o konšpirujúcej *elite*. Jednotlivé položky boli nasledovné (ich originálne znenie je uvedené v Prílohe 2):

Položky zisťujúce populistickú afinitu podľa Hawkinsa a kol. (2012)

1. Politika je v konečnom dôsledku bojom medzi dobrom a zlom.
2. Politici v Kongrese sa majú riadiť vôľou ľudí.
3. Moc pár špeciálnych záujmových skupín bráni našej krajine dosiahnuť pokrok.
4. Najdôležitejšie politické rozhodnutia by mali robiť ľudia, nie politici.

Odpovede respondentov boli vyjadrené na 4, resp. 5 bodovej škále (pozn. metodika bola overovaná v dvoch výskumoch, v rámci ktorých bol rozdiel v použití 4 vs. 5 bodovej stupnice) vyjadrujúcej mieru súhlasu s týmito tvrdeniami (1 = silne/rozhodne nesúhlasím, 4/5 = silne/rozhodne súhlasím).

Preskúmaním metodiky v dvoch reprezentatívnych výskumoch – prvým online v rámci celých Spojených štátov (the Cooperative Congressional Election Survey (CCES)) a druhým tvárou v tvár (face to face) v konzervatívnom štáte Utah (the Utah Collages Exit Poll/UCEP) autori zistili, že súhlas respondentov s jednotlivými položkami (najmä poslednými tromi) je pomerne vysoký a podobný ako na vzorke v Utahu, tak i v celých Spojených štátoch. Prostredníctvom faktorovej analýzy (s metódou principal factor estimations a orthogonal (varimax) rotáciou) ďalej preukázali, že jednotlivé položky skutočne tvorili samostatný faktor (s výnimkou prvej položky, ktorá sýtla príslušný faktor najslabšie -,37). Spôľahlivosť škály však bola nízka (Cronbachova alfa = ,59 (UCEP), resp. ,65 (CCES)). Ďalej tiež zistili, že súčasťou populistického faktora boli i dve položky iného nástroja (t. j. skrytej demokracie (Hibbing & Theiss-Morse, 2002, in Hawkins a kol., 2012), pričom ostatné dve položky tvorili faktor elitárstvo), ktoré navrhli zahrnúť do finálnej metodiky, čo zvýšilo Cronbachovu alfu na akceptovateľnú hodnotu ,73. Šlo o položky:

5. Volení predstavitelia by krajine pomohli viac, keby prestali hovoriť a začali konať v súvislosti s dôležitými problémami.
6. To, čo ľudia v politike nazývajú kompromisom, je v skutočnosti len predávanie vlastných zásad.

Okrem preukázania, že príslušné položky skutočne sýtli rozdielne faktory – populizmus a pluralizmus, zaujímavým zistením bolo, že položky populizmu (2. – 4.) v menšej miere sýtli i faktor pluralizmu (avšak položky sýtiace faktor pluralizmu sa v rámci faktora populizmu neprejavili), čo môže podľa autorov znamenať určité prekryvanie, resp. že niektorí pluralisti môžu sympatizovať s populizmom, ale i to, že uvedené položky (najmä 2. – 4.) nediskriminujú populizmus adekvátne. Autori však konštatovali i to, že prvá položka pôvodne navrhovaného nástroja a druhá, doplnená položka (t. j. 1. a 6.) najzreteľnejšie zachytávali manichejský element populizmu (boli explicitne antipluralistické), kým ostatné položky sa týkali skôr demokratického aspektu populizmu (týkali sa inklinovania k vôli *ľudu*) a z toho dôvodu mohli mať bližšie k pluralizmu (t. j. s pluralizmom sa prelínali najmä tie položky populistckej škály, ktoré zdôrazňovali ľudovú suverenitu). Bez ohľadu na to, prínosom výskumu bolo najmä preukázanie, že populizmus je skutočne koncept, ktorý je odlišiteľný od iných politických ideológií (ako je elitárstvo či pluralizmus). Významným faktom je z nášho pohľadu i prvotné hlbšie zamyslenie sa autorov nad existenciou skrytých (underlying) subdimenzií v rámci konceptu populistických postojov (uvedení autori reflektovali dve, a to ľudovú suverenitu a manichejský svetonázor, no pripúšťali i ďalšie) a nad potrebou ich preskúmania.

Na prácu Hawkinsa a kol. (2012) nadviazali Akkermanová a kol. (2014), ktorí pri prístupe k populizmu, resp. k populistickým postojom, zdôraznili nasledujúce potrebné a postačujúce podmienky. Populizmus je (obdobne ako v predchádzajúcich prípadoch) ideológia s obmedzeným definičným základom, podľa ktorej je spoločnosť rozdelená na dve homogénne antagonistické časti, na skupinu poctivých *ľudí* a skorumpovanej *elity* a podľa ktorej by politika mala byť výrazom vôle ľudí (the *volonté générale*) (Mudde, 2007, in Akkermanová a kol., 2014). Autori ďalej špecifikujú, že populisti definujú skupinu *ľudí* ako jadro a srdce demokracie. *Ľudia* sú vnímaní nielen ako suverénni, ale aj ako homogénni, čistí či cnostní. Ľudia sú následne v kontraste s *elitou*, teda s tými, ktorí ohrozujú čistotu a jednotu suverénneho *ľudu*. *Elita* je vnímaná ako zlá, zatiaľ čo *ľudia* sú vnímaní ako dobrí. Toto rozlíšenie medzi dobrom a zlom alebo čistým a

skorumpovaným je zásadným rozdielom a vymedzujúcim znakom populizmu. Napätie medzi *ľuďmi* a *elitou* je manichejské, to znamená, že má v podstate morálnu kvalitu (Hawkins, 2009, in Akkermanová a kol., 2014).

Autori ďalej bližšie špecifikujú i pluralizmus a elitárstvo, keďže ako sa ukázalo na predchádzajúcom výskume, je potrebné ich v súvislosti s populizmom vymedziť. Uvádzajú, že populistí sú skeptickí voči jednému zo základných kameňov liberálnej demokracie – pluralizmu (Hawkins, 2009, in Akkermanová a kol., 2014; Mudde, 2007, in Akkermanová a kol., 2014). Konkrétne voči kľúčovým znakom a inštitucionálnym štruktúram, ktoré sú vlastné pluralizmu, t. j. kompromisu, sprostredkovanému inštitucionálnymi orgánmi a procedúrami, ktoré zabezpečujú predovšetkým práva menších. Elitárstvo predstavuje zrkadlový obraz populizmu (Mudde, 2004, in Akkermanová a kol., 2014), pričom zdieľa s populizmom kľúčový prvok – manichejské rozdelenie spoločnosti na *ľud* a *elitu*. V kontraste k populizmu však považuje *elitu* za čistú a cnostnú a *ľud* za skorumpovaný. V praxi má však populizmus často nejednoznačný vzťah k elitárstvu. Dôvodom môže byť i skutočnosť, že napriek tomu, že populistí požadujú väčšiu (priamu) demokraciu, populistické hnutia často vedú charizmatickí lídri organizovaní vo vysoko centralizovaných a personalizovaných politických stranách. A hoci elitárstvo a charizmatické vedenie nie je to isté, často vyjadrujú podobný hierarchický koncept vedenia. Elitárstvo okrem toho zdieľa s populizmom i (obvyklé) pohrdanie politikou. Preto je možné, že aspoň v praxi sa populistické a elitárske myšlienky môžu do istej miery prekrývať, uzatvárajú autori.

Akkermanová a kol. (2014) pri konštruovaní svojej batérie zdôraznili, že výskum Hawkinsa a kol. (2012) bol dôležitým krokom pri vytváraní položiek merajúcich populizmus, pretože zahŕňal i jeho dva hlavné protiklady – pluralizmus a elitárstvo a tento prístup zachovali i oni. Čo sa týka metodiky populizmu, okrem miernej modifikácie a prevzatia štyroch pôvodných položiek (t. j. 1., 2., 6. a 8. boli položky navrhnuté Hawkinsom a kol. (2012) v prvotnej verzii metodiky), do metodiky týkajúcej sa populizmu pridali i dve položky, ktoré Hawkins a kol. (2012) navrhovali doplniť (t. j. 5. a 7.) a zároveň pridali i dve svoje položky (3. a 4.). Metodikou teda zachytávali tri hlavné znaky populizmu, ktoré ho definujú (viď vyššie), a to ľudovú suverenitu, opozíciu *ľudí* voči *elitám* (resp. rozlíšenie medzi *ľuďmi* a *elitou*) a manichejské rozlíšenie medzi dobrom (*ľudom*) a zlom (*elitami*)

(Akkermanová a kol., 2014). Originálne znenie položiek je uvedené v Prílohe 3.

Položky merajúce populizmus podľa Akkermanovej a kol. (2014)

1. Politici v holandskom parlamente by mali nasledovať vôľu ľudí.
2. Ľudia, nie politici, by mali robiť naše najdôležitejšie politické rozhodnutia.
3. Politické rozdiely medzi elitou a ľuďmi sú väčšie ako rozdiely medzi ľuďmi.
4. Radšej by som bol reprezentovaný občanom ako špecializovaným politikom.
5. Zvolení funkcionári príliš veľa rozprávajú a málo konajú.
6. Politika je v konečnom dôsledku bojom medzi dobrom a zlom.*
7. To, čo ľudia v politike nazývajú kompromisom, je v skutočnosti len predávanie vlastných zásad.
8. Záujmové skupiny majú príliš veľký vplyv na politické rozhodnutia.*

Položky označené symbolom * boli vylúčené z finálnej verzie škály, z dôvodu sýtenia iného/iných faktorov.

Odpovedová likertová škála bola 5 bodová a variovala od silného nesúhlasu (1) po silný súhlas (5). Autori overovali metodiku u holandských respondentov, pričom na rozdiel od amerických kolegov, bolo cieľom preskúmať i tzv. zdanlivú (face) validitu v súvislosti s volebným správaním, resp. podporou populistických politických strán. Keďže holandský politický systém disponoval v tom čase ako pravicovo, tak i ľavicovo orientovanými populistickými stranami, umožňoval podľa autorov adekvátnejšie testovanie validity, pričom bol i viac inštitucionalizovaný, než to bolo v prípade (nepotvrdených) súvislostí medzi populistickými postojmi a podporou populistických politických strán u slovenských respondentov (Stanley, 2011).

Prostredníctvom faktorovej analýzy (s metódou principal component analysis a oblimin rotáciou) bolo zistené, že položky reprezentujúce populizmus, vskutku sýtili jeden faktor (s výnimkou dvoch pôvodných položiek, a to 6. a nevyhranenej 8. položky, ktoré boli vylúčené z finálnej podoby metodiky). Autori v súvislosti s navrhovanou metodikou konštatujú, že prvé štyri položky odzrkadľujú predstavy o typickej vláde, pričom vyjadrujú presvedčenie, že existuje rozdiel medzi ľuďmi a politikmi (elitou) a že politici nereprezentujú skutočnú vôľu ľudí. Autormi pridaná 3.

položka sa navyše zameriava na myšlienku, že ľudia majú medzi sebou navzájom viac spoločného ako s elitou. Manichejská dimenzia, teda napätie medzi dobrom a zlom, bolo zachytávané prostredníctvom 5., 6., a 7. položky, no 6. položka sýtla viac faktor elitárstvo. Toto zaujímavé zistenie je podľa autorov možné vysvetliť buď tým, že táto položka nezachytáva aspekty dimenzie populizmu (ale skôr elitárstvo) alebo mohli mať respondenti problémy s jej interpretáciou. Táto položka bola pôvodne vytvorená pre latinskoamerické prostredie, kde populistickí lídri častejšie používajú nábožensky inšpirovaný diskurz, no v sekularizovaných krajinách ako je Holandsko, nemusí byť k zisťovaniu populizmu vhodná (viď Hawkins, 2009, in Akkermanová a kol., 2014).

Autori tiež poukázali na to, že aj niektoré ďalšie položky populizmu (4. a 7.) do istej miery sýtli (okrem adekvátneho faktora i) faktor elitárstva, resp. položky elitárstva (1. a 3.) faktor populizmu či pluralizmu. Dôvodom môže byť podľa autorov fakt, že populizmus i elitárstvo sú voči politikom skeptické; v elitárstve sa to prejavuje v podpore úspešných podnikateľov a nezávislých odborníkov voči existujúcim politikom. V prípade populistov sa to prejavuje v prvom rade uprednostňovaním bežných občanov, ale aj v podpore nezávislých odborníkov. Na druhej strane tiež nie je podľa autorov žiadny teoretický dôvod, aby boli tieto škály (populizmu, elitárstva a pluralizmu) navzájom exkluzívne. Významné korelácie medzi populizmom a elitárstvom môžu napríklad poukazovať na to, že ľudia môžu mať populistické postoje, ale stále uprednostňovať profesionálneho (populistického) politika pred bežným občanom (alebo môžu byť populistickí, pretože sú nespokojní s vládnuou elitou), resp. významné korelácie medzi populizmom a pluralizmom môžu poukazovať na to, že aspoň niektorí jedinci s populistickými postojmi akceptujú rôzne pohľady a podporujú potrebu kompromisov.

Záverom však treba zdôrazniť, že napriek uvedeným nedostatkom, spoľahlivosť škály populistických postojov tvorená šiestimi položkami bola vysoká (Cronbachová alfa mala hodnotu ,82). Zároveň autori potvrdili významnú a pozitívnu koreláciu medzi populistickými postojmi meranými uvedenou metodikou a zámerom voliť populistické politické strany, a to bez ohľadu na ich pravicovú vs. ľavicovú orientáciu.

Ďalšími autormi v genéze vývoja nástroja na zisťovanie populistických postojov boli Elchardus a Spruyt (2016) a ich výskum. Uvedení autori rovnako, ako tí pred nimi, vnímali populizmus ako ideológiu s obmedzeným

definičným základom, pričom pri koncipovaní metodiky sa opierali predovšetkým o minimalistickú definíciu populizmu, zdôrazňujúcu tie prvky populizmu, ktoré sú vždy prítomné v diskurzívnych formuláciách populistického ideológie a v populistického rétorike bez ohľadu na kontext (napr. Mudde, 2004, in Elchardus & Spruyt, 2016). Identifikovali dva také prvky, ktoré možno považovať za jadro populizmu. Prvým je centralita a povýšený status ľudí alebo presnejšie *bežných ľudí*, pričom na označenie tejto skutočnosti bol použitý výraz centrismus ľudí (people centrism). Druhá je vyjadrená na základe vertikálneho pohľadu na sociálnu štruktúru, a to zradou *bežných ľudí* zo strany *elity*, ktorá využíva svoju moc vo svoj prospech a odmieta či ignoruje starosti a potreby týchto *ľudí* (t. j. antisystémové stanovisko (anti-establishment stand)).

Navrhnutá metodika k zisťovaniu populistických postojov mala štyri položky. Kým 1. položka zdôrazňovala podľa autorov normatívny aspekt, 2. a 3. poukazovali skôr na to, že súčasní politici nie sú v kontakte s ľuďmi a nechápu, čo sa deje medzi bežnými ľuďmi. 4. položka (resp. i 2. v menšej miere), vyjadrovali, podľa autorov, antielitársky postoj. Vzhľadom k tomu, že viacerí autori považujú antielitárstvo (anti-elitism) za podstatný prvok či indikátor populizmu (napr. Mudde a kol., 2013, in Elchardus & Spruyt, 2016), autori túto skutočnosť zahrnuli do svojej batérie. 4. položka odrážala podľa autorov taktiež aktuálny záujem verejnosti o skutočnosť, že vo všetkých formách politickej participácie dominujú vysoko vzdelaní jedinci, pričom antisystémový komponent bol v kontexte tejto položky pridaný vďaka diskurzu populistického flámskeho politika (podľa ktorého súčasní politici získali mnoho diplomov, no nedostatočne navštevovali „univerzitu života“, a preto stratili kontakt s obvyčajnými ľuďmi a ich realitou). Originálne znenie položiek je uvedené v Prílohe 4.

Populistická škála podľa Elchardusa a Spruyta (2016)

1. Názor bežných ľudí má väčšiu hodnotu ako názor odborníkov a politikov.
2. Politici by mali pozornejšie načúvať problémom, ktoré majú ľudia.
3. Ministri by mali tráviť menej času za stolom a viac medzi bežnými ľuďmi.
4. Ľudia, ktorí dlho študujú a majú veľa diplomov v skutočnosti nevedia, čo sa deje vo svete okolo nich.

Odpoveďová škála bola 5 bodová, pohybujúca sa od silného nesúhlasu (1) po silný súhlas (5) s jednotlivými tvrdeniami.

Dôvodom prečo autori zvolili iný prístup ako Akkermanová a kol. (2014) či Hawkins a kol. (2012), t. j. že okrem centrizmu ľudí sa snažili zachytiť skôr jemnejšiu formu antisystémových nálad, bolo to, že 1. na jednej strane sa rôzni autori líšia v tom, v akej miere zdôrazňujú tento komponent v rámci populizmu, 2. na strane druhej poukazujú na to, že Akkermanová a kol. (2014) zistili (na rozdiel od štúdií založených na dátach z USA (Hawkins a kol., 2012)), že silná formulácia týkajúca sa manichejského rozdelenia spoločnosti na dobro a zlo, nesýtla faktor populizmu.

Na vzorke flámskych respondentov (holandsky hovoriaci jedinci severnej časti Belgicka) preukázali, že skutočne viac respondentov (70 – 80 %) súhlasilo s vyhláseniami, ktoré nabádajú politikov, aby sa viac prispôbili problémom, ktoré vnímajú bežní ľudia a ich spôsobu myslenia (2. a 3. položka) a podstatne menej (40 %) súhlasilo s radikálnejšími tvrdeniami, že vysoko vzdelaní ľudia nevedia, ako veci skutočne fungujú a že názor obyčajných ľudí má väčšiu hodnotu ako názor odborníkov a politikov (1. a 4. položka). Spoľahlivosť škály bola dostatočná (Cronbachová alfa mala hodnotu ,78).

Uvedená škála populistických postojov bola následne dávaná do súvisu s rôznymi potenciálnymi prediktormi náchylnosti k populizmu, pričom zo zistení vyplynulo, že muži a jedinci s nižšou úrovňou vzdelania boli náchylnejší k populizmu. Ďalšími zaujímavými a významnými determinantmi boli presvedčenia jedinca, že spoločnosť upadá (s vinou pripísanou politickým elitám) či pocity relatívnej deprivácie (t. j. nie nízka ekonomická pozícia, ale skôr interpretácia tejto zraniteľnosti, mala priamy efekt na populizmus) (Elchardus & Spruyt, 2016). V závere autori zdôraznili, že iným prístupom chceli poukázať najmä na to, že hranice populistického postoja (najmä s ohľadom na antisystémový komponent, resp. jeho extrémnejšiu formu), nie sú úplne pochopené a je preto rozumné sa zameriavať skôr na iný komponent populizmu, napr. na centrismus ľudí, resp. na umiernené a nie radikálne formy antisystémového komponentu (Elchardus & Spruyt, 2016).

Medzníkom vo vývoji meracích nástrojov bolo presiahnutie operacionalizovania populizmu, resp. populistických postojov, ako jednodimenzionálneho konštruktu, ktoré do toho času vo výskumoch dominovalo. I keď autori aj pred tým vnímali rôzne dimenzie v rámci populistických postojov (viď predchádzajúce škály), prvým explicitným operacionalizovaním populizmu prostredníctvom určitých dimenzií, bol

výskum Schulzovej a kol. (2018). Autori, rovnako ako výskumníci pre nimi, vychádzali z perspektívy, ktorá definuje populizmus ako ideológiu s obmedzeným definičným základom (Mudde, 2004, in Schulzová a kol., 2018), no navrhli, aby boli populistické postoje konceptualizované ako latentný konštrukt vyššieho rádu s tromi subdimenziami. Keďže podľa populistickej ideológie má spoločnosť manichejskú štruktúru, pretože je v konečnom dôsledku rozdelená na dve homogénne a antagonistické skupiny – morálne čistý *ľud* (pure people) a skorumpovanú *elitu* a politika nie je nič iné ako vyjadrenie všeobecnej vôle *ľudu* (Mudde, 2004, in Schulzová a kol., 2018), je podľa autorov možné z tejto definície akcentovať tri politické myšlienky, ktoré spoločne populizmus vytvárajú/formujú. Ide o: 1. antielitársky prístup, v ktorom sú *elity* chápané ako skorumpované a klamúce *ľudí*; 2. viera v ľudovú suverenitu, ktorá ponecháva moc *ľuďom* a 3. chápanie *ľudí* ako homogénnych a čestných (virtuousness) (Wirth a kol., 2016, in Schulzová a kol., 2018). Autori teda koncipovali populizmus ako súbor politických myšlienok tvoriacich viacdimenzionálny konštrukt.

Pri pohľade na doterajšie skúmanie populistických postojov, autori poukázali na to, že napr. Akkermanová a kol. (2014) vypracovali jednodimenzionálnu koncepciu populistických postojov, no ich batéria obsahovala dve z troch kľúčových elementov populizmu (ľudovú suverenitu a antagonizmus voči tomu, čo je vnímané ako zlá politická elita).

Podľa Schulzovej a kol. (2018) myšlienka, že ľudia sú homogénna skupina, ktorá je múdra a čestná, je rovnako nevyhnutná pre adekvátne definovanie populizmu (napr. Mudde, 2004, in Schulzová a kol., 2018). Opodstatnenosť svojho prístupu zdôraznili i poukázaním na to, že kvôli jednodimenzionalnosti nie je možné odhaliť rôzne (variety) populistické postoje (Schulzová a kol., 2018).

Tvorba metodiky pozostávala z exploračnej (principle axis metóda s promax rotáciou) a následne konfirmačnej faktorovej analýzy (u druhej výskumnej vzorky) 21 iníciaľných položiek (deväť sa týkalo antielitárstva, šesť ľudovej suverenity a boli prevzaté z predchádzajúcich výskumov (Akkermanová a kol., 2014; Hawkins a kol., 2012; Hawkins & Rovira Kaltwasser, 2014, in Schulzová a kol., 2018), ďalších šesť bolo vytvorených samotnými autormi za účelom uchopiť presvedčenie o homogenite a čestnosti ľudí). Naprieč všetkými dimenziami bola zachytávaná i manichejská perspektíva populizmu prostredníctvom vyobrazenia entity *ľudí* proti entite *politikov* alebo *vlády* (Schulzová a kol., 2018).

Metodika bola testovaná na švajčiarskych respondentoch a autori do svojho výskumu zahrnuli i elitárske postoje a postoje k pluralizmu, aby overili exkluzívnosť nimi koncipovaných populistických postojov (resp. jednotlivých položiek tvoriacich určité dimenzie) i voči týmto konštruktom. Finálna verzia metodiky mala 12 nasledujúcich položiek tvoriacich tri dimenzie (originálne znenie položiek je uvedené v Prílohe 5).

Dimenzie populistických postojov podľa Schulzovej a kol. (2018)

Komponent antielitárstvo

1. Poslanci v parlamente veľmi rýchlo strácajú kontakt s bežnými ľuďmi.
2. Rozdiely medzi bežnými ľuďmi a vládnuou elitou sú oveľa väčšie ako rozdiely medzi bežnými ľuďmi.
3. Ľudia ako ja nemajú žiadny vplyv na to, čo robí vláda.
4. Politici príliš veľa rozprávajú a málo konajú.

Komponent ľudová suverenita

5. Ľudia by mali mať posledné slovo v najdôležitejších politických otázkach tak, že o nich budú hlasovať priamo v referende.
6. Ľudia by mali byť oslovení vždy, keď sa prijímajú dôležité rozhodnutia.
7. Ľudia, nie politici, by mali robiť naše najdôležitejšie politické rozhodnutia.
8. Politici v parlamente by mali nasledovať vôľu ľudí.

Komponent homogenita a česťnosť ľudí

9. Bežní ľudia ťahajú za jeden povraz.
10. Bežní ľudia majú dobrý a čestný charakter.
11. Bežní ľudia zdieľajú rovnaké hodnoty a záujmy.
12. Hoci sa Švajčiari od seba veľmi líšia, keď príde na vec, všetci si myslia to isté.

Odpovede respondentov boli zisťované prostredníctvom 5 bodovej odpovedovej likertovej škály variujúcej od silného nesúhlasu (1) po silný súhlas (5).

Autori zistili, že dimenzia, na ktorú poukázali, resp. zdôraznili, t. j. homogenita a česťnosť ľudí, bola najsilnejším (35 %), ľudová suverenita najslabším faktorom (8 %). Z predchádzajúcich štúdií Akkermanovej a kol. (2014), resp. Hawkinsa a kol. (2012) faktorovaním pretrvali štyri položky (t. j. 2., 4., 7. a 8.). Prínosom výskumu však bolo najmä to, že autori potvrdili,

že populistické postoje sú latentný konštrukt vyššieho rádu, ktorý je tvorený tromi subdimenziami nižšieho rádu (trojfaktorový model mal lepšie ukazovatele model fit v porovnaní s jednofaktorovým, resp. i jednodimenziálnou šesťpoložkovou škálou Akkermanovej a kol. (2014)). Autori taktiež potvrdili, že pluralizmus a elitárstvo boli odlišné faktory, ktoré negatívne korelovali so všetkými tromi subdimenziami populistických postojov.

Na trochu iné dimenzie populistických postojov poukázali svojim výskumom americkí autori Oliver a Rahnová (2016). V čase publikovania výskumu bolo pri moci v USA viacero populistických politikov, ako i prezident Donald Trump, ktorý sa tiež vyznačoval populistickou rétorikou. Je preto prirodzené, že vymedzili populizmus ako štýl politickej komunikácie, manichejského charakteru, ktorého cieľom je taký politický poriadok, ktorý prinavráti *ľudí* späť, na ich správne miesto (k vláde) a naviac, ktorý je plný obáv a podozrievavosti k tvrdeniam týkajúcim sa rôznych privilégií (pre určitú skupinu ľudí). Autori sa bližšie pozastavili najmä nad spôsobmi, ako populistí vymedzujú skupinu (bežných) *ľudí*. Kým jedným zo spôsobov môže byť, že je to hockto, kto nie je *elitou*, časté je aj apelovanie na ekonomický a sociálny nacionalizmus (Jansen, 2011, in Oliver & Rahnová, 2016). Konštrukcia *my* je podľa autorov facilitovaná aj odvolávaním sa na „nepriateľov“ *ľudu* (interných i externých), pretože ľudia často prichádzajú na to, kto sú prostredníctvom toho, kto nie sú (Oliver & Rahnová, 2016).

Vzhľadom k tomu, že podstatným znakom populistickej politickej rétoriky je okrem iného i vytváranie unifikovanej skupiny ľudí (napr. odkazovaním na národnosť/národ, krajinu, spomínanie zahraničných/cudzieh krajín alebo hrozieb) predpokladali, že sa táto skutočnosť prejaví i ako dimenzia v rámci populistických postojov.

Autori vytvorili batériu otázok (niektoré boli skonštruované samotnými autormi, iné prevzaté a adaptované z iných výskumov – Akkermanová a kol. (2014); Elchardus & Spruyt (2016); Hawkins a kol. (2012); Spruyt a kol. (2016) in Oliver & Rahnová (2016); Stanley (2011)), ktoré sa týkali politických procesov, vnímania odborníkov či bežnej múdrosti (common wisdom) ako aj vzťahu (attachment) k americkej identite. Prostredníctvom faktorovej analýzy (s metódou principal component analysis) identifikovali 3 faktory, ktoré tvorilo 12 nasledujúcich položiek (ich originálne znenie je uvedené v Prílohe 6).

Dimenzie populistických postojov podľa Olivera a Rahnovej (2016)

Prvá dimenzia, **antielitárstvo** odrážala pocity marginalizácie týkajúce sa majetku a politickej moci, t. j. že malá skupina bohatej a mocnej *elity* drží všetky páky politickej moci.

1. Ľudia ako ja nemajú čo povedať k tomu, čo robí vláda.
2. V politike to vrie bojom medzi ľuďmi a mocnými.
3. Systém je proti ľuďom ako som ja.
4. Skutočne nezáleží na tom, koho volíte, pretože bohatí kontrolujú všetky (v prípade USA obe) politické strany.
5. Ľudia sa na vrchol dostanú pretože majú viac talentu a ťažko pracujú/zvyčajne nejakou neférovou výhodou (nečestne).

Druhá dimenzia, **nedôvera voči odborníkom**, indikovala skeptický pohľad na expertov a ich názory, ako aj vieru v bežnú múdrosť, resp. presvedčenie, že vedomosti ľudí sú validnejšie než názory odborníkov.

6. Radšej by som dôveroval múdrosti bežných ľudí ako názorom odborníkov a intelektuálov.
7. Ak príde na skutočne dôležité otázky, vedecké fakty veľmi nepomáhajú.
8. Bežní ľudia môžu skutočne využiť pomoc odborníkov na pochopenie zložitých vecí, akými sú veda a zdravie.
9. Politika je v končennom dôsledku bojom dobra a zla.

Tretia dimenzia, **národná príslušnosť** zachytávala príslušnosť respondenta, resp. jeho podobnosť k/s „americkým ľuďom“, t. j. bola o kolektívnej americkej identite.

10. Bolo by nerozumné veriť úsudkom amerického ľudu v súvislosti s dnešnými komplikovanými politickými problémami/Všeobecne verím v kolektívne sudy amerického ľudu aj v prípade zložitých politických problémov.
11. Všeobecne sa považujem za iného ako väčšina Američanov/ako väčšina ostatných Američanov.
12. Ako dôležité je byť Američanom pre to, kým ste?

Odpoveďová škála pozostávala z rôznych kategórií, t. j. výberu z 2 možností (položky: 5., 11., 12.), 5 bodovej (položky: 1. – 4., 6. – 10.) a 7 bodovej (13. položka) stupnice indikujúcej rastúci súhlas, resp. dôležitosť. Jednu položku bolo potrebné prepólovať (8.).

Autori ďalej neskúmali psychometrické vlastnosti nástroja, skôr sa zameriavali na súvislosti jednotlivých dimenzií s inými premennými. Vzhľadom k tomu, nie je veľmi prekvapujúce, že jednotlivé dimenzie mali rozdielne súvislosti, a teda takto koncipované dimenzie populistických postojov takpovediac „neťahali“ spolu (napr. antielitárstvo súviselo s inklinovaním ku konšpiračným teóriám či nedôverou iným, kým národná príslušnosť súvisela s nedôverou iným negatívne, t. j. takíto ľudia sú skôr dôverčivejší).

Na ďalšie dimenzie poukázali Hoboltová a kol. (2016) v module dotazníka 5. vlny Porovnávacej štúdie volebných systémov (Module of the wave 5 questionnaire of CSES, Hoboltová a kol., 2016) s názvom Populizmus, vnímanie elit, korupcie a postoje voči reprezentatívnej demokracii.

Autori taktiež vychádzali z Muddeho (2007, in Hoboltová a kol., 2016) definície. Následným zamyslením sa nad príčinami a dôsledkami populistických postojov sa priklonili k názoru, že napätie medzi bežnými *občanmi* a *elitami* súvisí s tým, že politické strany neplnia svoju úlohu. I keď negatívne postoje k politickým *elitám* sa nemusia zhodovať s populistickými postojmi, v srdci populizmu je viera, že politické *elity* a *ľudia* majú kontrastné a nezlučiteľné záujmy. Populizmus tiež zahŕňa odmietanie pluralizmu a nesúhlas s ochranou menšín (Mudde & Kaltwasser, 2012, in Hoboltová a kol., 2016). Toto odmietnutie politickej *elity* a konvenčných prvkov zastupiteľskej demokracie sa spája s rastúcim dopytom po (priamej) účasti občanov na rozhodovaní. Podľa autorov sú teda jadrom populizmu chvála *ľudí* (praise of the people) a antielitárstvo.

Jadrom modulu bolo skúmanie populistických postojov prostredníctvom troch základných tém:

- 1. Postoje k politickým elitám.**
- 2. Postoje k zastupiteľskej demokracii a vláde väčšiny.**
- 3. Postoje k ľuďom mimo skupiny.**

Navrhnuté položky týchto tém CSES Modulu 5 (Hoboltová a kol., 2016) sú popísané nižšie (originálne znenie je uvedené v Prílohe 7). Odpoveďová škála bola 5 bodová.

Otázky prvej témy (položky Q4 (b, c, d) a Q7) sa týkali rôznych aspektov negatívnych postojov k *elite*. Tou boli najmä politici, pričom autori poukazujú na jej homogénnosť, no neopomínajú ani manichejský pohľad.

Keďže ľavicoví populistí často zobrazujú *elitu* ako bohatých, ekonomicky zvýhodnených jedincov v opozícii voči bežným, ekonomicky a sociálne znevýhodneným *ľuďom*, bola i táto skutočnosť zahrnutá do modulu (Q4g).

Q4 Súhlasíte, skôr súhlasíte, ani súhlasíte ani nesúhlasíte, skôr nesúhlasíte a rozhodne nesúhlasíte s nasledujúcimi vyhláseniami?

- a. To, čo ľudia v politike nazývajú kompromisom, je v skutočnosti len predávanie vlastných zásad.
- b. Väčšina politikov sa o ľudí nezaujíma.
- c. Väčšina politikov je dôveryhodná.*
- d. Politici sú hlavným problémom (KRAJINY).
- e. Mať silného lídra vo vláde je pre (KRAJINU) dobré, aj keď vodca ohýba pravidlá, aby mohol veci dokončiť.
- f. Ľudia, nie politici, by mali robiť naše najdôležitejšie politické rozhodnutia.
- g. Väčšina politikov sa stará iba o záujmy bohatých a mocných.

Q7 Ako veľmi je podľa vás korupcia, ako napríklad prijímanie úplatkov medzi politikmi v (KRAJINA) rozšírená? veľmi rozšírená, pomerne rozšírená, nie veľmi rozšírená, takmer vôbec sa to nestane.

Otázky druhej témy sa týkali dvoch alternatív vysporiadania sa so „skorumpovaným“ reprezentatívnym systémom, a to prostredníctvom charizmatického vodcu a priamym zapojením *ľudí* do rozhodovania (Q4e a Q4f). Keďže populizmus má tendenciu dávať prednosť vláde väčšiny, práva menšín sú na vedľajšom mieste (Q5b). A vzhľadom k tomu, že dôsledkom silného vedenia či vlády väčšiny je, že pluralistické procesy vyjednávania, resp. kompromisy (štandardne prítomné u vládnuccich politických *elít*) sú zbytočné, je i táto skutočnosť súčasťou otázok (Q4a).

Q5 Teraz uvažujte o menšinách. Súhlasíte, skôr súhlasíte, ani súhlasíte ani nesúhlasíte, skôr nesúhlasíte, rozhodne nesúhlasíte s nasledujúcimi vyhláseniami?

- a. Pre spoločnosť je lepšie, ak si menšiny zachovávajú svoje odlišné zvyky a tradície.
- b. Vôľa väčšiny by mala vždy prevládať aj nad právami menšín.

Otázky tretej témy sú založené na predpoklade, že *ľudia* existujú, pričom sú homogénni a súdržní. Na podporu budovania komunity je v mnohých situáciách kľúčové vymedzenie vonkajších (tzv. out) skupín, ktoré sa môžu v jednotlivých krajinách (v závislosti od národnej histórie a sociálnych štruktúr) líšiť. Etnické menšiny a prisťahovalci však patria medzi najviditeľnejšie skupiny, ktoré „nepatria“ k národu (zdôrazňované pravicovým populizmom) (Q5a, c, d, e). Chvála *ľudí* je primárnou charakteristikou každej definície populizmu, kto však patrí k *ľudu*, je faktorom rozlišujúcim rôzne druhy populizmu. Ten pravicový chápe *ľud* spôsobom, ktorý má korene v nacionalizme a nativistickej definícii (t. j. na základe náboženstva, predkov, etnickej príslušnosti) (túto koncepciu zisťujú Q6a až d).

Q5 A teraz uvažujte konkrétne o imigrantoch. Súhlasíte, skôr súhlasíte, ani súhlasíte ani nesúhlasíte, skôr nesúhlasíte, rozhodne nesúhlasíte s nasledujúcimi vyhláseniami?

- c. Imigranti vo všeobecnosti sú pre ekonomiku (KRAJINY) prospešní.
- d. Imigranti vo všeobecnosti poškodzujú kultúru (KRAJINY).
- e. Imigranti zvyšujú kriminalitu.

Q6 Teraz zmena témy ...Ako dôležité sú podľa vás nasledujúce skutočnosti, aby ste boli skutočne (NÁRODNOSŤ)... veľmi dôležité, dosť dôležité, nie príliš dôležité alebo vôbec nie je dôležité?

- a. Narodiť sa v (KRAJINA).
- b. Mať (NÁRODNOSŤ) predkov.
- c. Vedieť hovoriť (NÁRODNÝMI JAZYKMI KRAJINY).
- d. Dodržiavať zvyky a tradície (KRAJINY).

Jednu položku (označenú symbolom *) je potrebné prepólovať.

Hoboltová a kol. (2016) prostredníctvom CSES Modulu 5 predkladajú len jednotlivé položky metodiky a ich zdôvodnenie, konkrétne zistenia vyplývajúce z použitia tejto škály nie sú uvedené.

Vychádzajúc z uvedomenia si niektorých metodologických nedostatkov predchádzajúcich metodík (napr. limitujúca schopnosť položiek identifikovať extrémne póly (nízke i vysoké) populizmu (Van Hauwaert a kol., 2018), alebo poukázanie na skutočnosť, že ak sú všetky položky

formulované pozitívne (t. j. čím silnejší súhlas, tým intenzívnejší koncept), je náročné diskriminovať, či sa jedná o intenzitu postoja alebo o tendenciu k súhlasnému stanovisku (acquiescence bias)), uskutočnili Castanho Silva a kol. (2018) rozsiahli výskum. Okrem vysporiadania sa s uvedenými nedostatkami dovtedajších meracích nástrojov, ich cieľom bolo pomocou rôznych techník vybrať z veľkého počtu položiek nielen tie, ktoré najlepšie zachytávajú populistické postoje, ale zároveň sú v rôznych krajinách nemenné (t. j. invariantné).

Vychádzali z rovnakej definície populizmu ako mnohí iní autori pred nimi (Mudde, 2004, in Castanho Silva a kol., 2018), následne z nej však odvodili, resp. dali dôraz na čiastočne iné tri prvky, než autori pred nimi. Nazvali ich základnými zložkami populistických postojov a jednalo sa o: 1. predstavu dobrého, homogénneho *ľudu* ako politického aktéra; 2. antielitárstvo a 3. pohľad na politiku ako na morálny boj, kde je jedna strana očividne dobrá a druhá zlá – tzv. manichejské vnímanie (Castanho Silva a kol., 2018). Na rozdiel od Schulzovej a kol. (2018) troch komponentov populistických postojov (t. j. antielitárstvo, ľudová suverenita a homogenita & česťnosť ľudí), (opätovne) zdôrazňujú manichejské vnímanie v súvislosti s populistickými postojmi. Ako autori ďalej pokračujú, politiku je možné vnímať ako boj dobra a zla bez toho, aby boli tieto pozície obsadzované *ľuďmi* a *elitami*. Ich zámerom bolo teda merať manichejský prvok v jeho „čistej“ forme, resp. v takejto forme preskúmať a posúdiť jeho empirický vzťah s inými konštituujuúcimi prvkami populizmu (Castanho Silva a kol., 2018). Vzhľadom k tomu, že všetky tri vyššie uvedené zložky sú nevyhnutnými súčasťami východiskovej definície, uvedení autori tiež navrhujú, aby populizmus existoval na priesečníku týchto širších druhov diskurzu. Z toho vyplýva, že jeho meranie by malo zahŕňať rôzne aspekty oddelene, čo sa len zriedka v minulosti zohľadnilo (výnimkou sú napr. Schulzová & kol., 2018, Stanley, 2011, resp. Oliver & Rahnová, 2016). Skôr prevládalo jednodimenzionálne koncipovanie, pričom sa eliminovali všetky nadbytočné položky (t. j. eliminovali sa všetky položky, ktoré nesýtili jeden hlavný faktor) (Castanho Silva a kol., 2018). Ak má však populizmus odlišné zložky, treba podľa autorov počítať s tým, že nie všetky položky sa budú správať tak, ako keby merali jeden konštrukt.

Tvorba metodiky spočívala najskôr v identifikovaní základných: 1. chvála *ľudí*, 2. antielitárske a antisystémové postoje a 3. manichejské vnímanie politiky, ale i potenciálnych (1. uprednostňovanie silného vodcu, 2.

jednoduchý a priamy štýl, 3. vnímanie krízy a 4. postoje k „čokoľvek je možné uskutočniť“) zložiek populizmu. Na základe toho bolo naformulovaných 145 potenciálnych položiek.

V súvislosti so základnými zložkami doplníme, že pri identifikovaní prvej zložky vychádzali autori z názoru, že populistický diskurz nielen chváli *ľudí* a jeho hodnoty, ale tiež chápe, že: 1. *ľudia* sú homogénnou entitou, ktorá 2. má identifikovateľnú všeobecnú vôľu (general will), ktorá by mala byť základom celej politiky (Mudde, 2004, in Castanho Silva a kol. 2018). V tejto zložke sú teda spojené dve dimenzie Schulzovej a kol. (2018) – t. j. suverenita ľudu (sovereignty of people) a homogenita a česťnosť ľudí, do jednej.

Čo sa týka manichejského vnímania politiky (tretia zložka), to bolo podľa autorov často súčasťou antisystémových položiek (viď napr. metodiku Akkermanovej a kol., 2014). Jedna položka, ktorá predstavovala tzv. „čistú“ formu manichejského vnímania politiky (t. j. Politika je v konečnom dôsledku bojom medzi dobrom a zlom), nesýtla faktor jednodimenzionálneho populizmu (Akkermanová a kol., 2014). Keďže však bola len jedna, nebolo možné určiť, či bola alebo nebola súčasťou samostatnej latentnej dimenzie (Castanho Silva a kol., 2018). Autori sa preto pokúsili naformulovať i ďalšie otázky týkajúce sa toho, či respondent vníma politiku ako morálny boj bez toho, aby sa odvolávali na *ľudí* alebo *elitu*.

Následne boli prostredníctvom faktorovej analýzy (metódou exploračnej faktorovej analýzy s oblique rotáciou) identifikované tri faktory/dimenzie, a to: 1. centrismus ľudí, 2. antielitárstvo a 3. manichejské vnímanie politiky. Jednotlivé položky týchto dimenzií boli nasledovné (ich originálne znenie je uvedené v Prílohe 8). Odpoveďová škála bola 7 bodová indikujúca rastúci súhlas respondenta.

Škála populistických postojov (Castanho Silva a kol., 2018)

Centrismus ľudí

1. Politici by mali vždy pozorne počúvať problémy ľudí.
2. Politici nemusia tráviť čas medzi bežnými ľuďmi, aby odvedli dobrú prácu.*
3. Vôľa ľudí by mala byť najvyšším princípom politiky tejto krajiny.

Antielitárstvo

4. Vládu do značnej miery riadi niekoľko vysoko zainteresovaných strán, ktoré sa primárne starajú o seba.
5. Vládni predstavitelia využívajú svoju moc na zlepšovanie života ľudí.*
6. Pomerne veľa ľudí vo vláde má pokrivený charakter.

Manichejské vnímanie politiky

7. Môžeme povedať, či je človek dobrý alebo zlý, ak poznáme jeho politické preferencie.
8. Ľudia, s ktorými politicky nesúhlasím, nie sú zlí.*
9. Ľudia, s ktorými politicky nesúhlasím, sú len dezinformovaní.

Položky označené symbolom * je potrebné pri vyhodnotení prepólovať.

Významným prínosom výskumu bolo, že na rozdiel od všetkých doterajších metodík, autori (testovaním invariance) potvrdili vysoký stupeň medzinárodnej (cross national) validity škály v medzinárodnom porovnaní (minimálne v 13 krajinách s pravicovým i ľavicovým populizmom, kde výskum prebiehal), čo je dôležitým aspektom, ak niekto plánuje zahrnúť batériu do výskumu populizmu v rôznych krajinách (Castanho Silva a kol., 2018). Autori tiež preukázali prostredníctvom teórie odpovede na položku (Item Response Theory – IRT), ktorá sa zaoberá vzťahom medzi odpoveďami respondentov na konkrétny súbor položiek a základným latentným konštruktom, t. j. populistickými postojmi (Hambleton a kol., 1991, in Castanho Silva a kol., 2018)), že škála zachytávala i pomerne široký rozsah konštruktu.

Batériu je možné použiť s deviatimi alebo len so šiestimi položkami (t. j. bez položiek, ktoré je potrebné prepólovať), avšak opačne, resp. negatívne naformulované položky v každej z dimenzií slúžia k utvrdeniu, že sú skutočne merané populistické postoje a nie tendencia k súhlasu (Castanho Silva a kol., 2018), pretože i tá môže prispievať k tomu, že populistické postoje sú pomerne rozšírené takmer všade, kde sa merajú (viď napr. Elchardus & Spruyt, 2016; Hawkins, a kol., 2012; Schulzová a kol., 2018).

Z teoretického hľadiska je dôležité zdôrazniť, že výskum Castanho Silvu a kol. (2018) potvrdil, že všeobecné manichejské vnímanie politiky je súčasťou populistických postojov, čo nebolo do toho času testované, resp. manichejské vnímanie bolo iba zakomponované do toho, ako populizmus/populisti rámcovali *elity* a *ľudí*. Ďalším zistením bolo, že nebolo

možné štatisticky rozlíšiť medzi chválou bežných *ľudí* a ideou ľudovej suverenity v politike. I keď sú považované za koncepčne odlišné (napr. Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, in Castanho Silva a kol., 2018), na úrovni postojov sú pravdepodobne príliš blízko na to, aby sa dali navzájom rozlíšiť (Castanho Silva a kol., 2018).

Na záver ešte v krátkosti spomenieme výskum Van Hauwaerta a kol. (2020), ktorí síce nevychádzali zo špecifického koncipovania populizmu (ako doteraz spomínaní autori), no preukázali veľmi dobré psychometrické vlastnosti modifikovaného nástroja. Základ tvorili položky škály od Hawkinsa a kol. (2012), ktoré Akkermanová a kol. (2014) rozšírili do šesťpoložkovej verzie.

Prostredníctvom IRT autori preskúmali nielen pôvodnú, ale i dve modifikované verzie, pričom cieľom bolo preukázať validitu nástroja/ov (testovanie sa uskutočnilo na početnej výskumnej vzorke (N = 18 368) z deviatich európskych krajín). Podľa autorov sa mnoho doterajších výskumov spoliehalo na nie celkom adekvátne metódy (napr. principal component analysis), resp. na metódy, ktoré poskytujú len obmedzené posúdenie charakteristík položiek nástroja. Ostáva nejasné, koľko a ktoré položky sú nevyhnutné k presnému a komplexnému meraniu populizmu. Zároveň mnohé sa sústreďujú na meranie populizmu v konkrétnej krajine, čo otvára otázku o uplatniteľnosti jednotlivých škál v nadnárodnom kontexte (Van Hauwaert a kol., 2020).

Autori vymedzili populizmus (obdobne ako mnohí pred nimi) na základe Muddeho (2004, in Van Hauwaert a kol., 2020) definície. Ďalej sa tiež priklonili k trojzložkovej koncepcii, podľa ktorej je populizmus kombináciou antielitárstva, ľudovej suverenity a manichejského svetonázoru. Populistické postoje sú následne súborom hodnotiacich reakcií na tieto prvky (Van Hauwaert a kol., 2020).

Autori testovali tri metodiky. Prvá pozostávala z pôvodných šesť položiek, ktoré používali vo svojom výskume Akkermanová a kol. (2014). Položky zachytávali vzdialenosť medzi *ľuďmi* a *elitami* (3. a 5. položka), inherentnú vieru v ľudovú suverenitu (1., 2. a 4. položka) a manichejské vnímanie (6. položka). Druhá pozostávala z ôsmich položiek, t. j. k pôvodným položkám autori doplnili ďalšie dve s cieľom zachytiť, ako jednotlivci vnímajú pretrvávajúci negatívny vplyv správania a záujmov elit na ich život, resp. vnímanie (politických) *elit* ako negatívnych a samoúčelných autorít (7. a 8. položka) (podľa autorov presahujú tieto položky tie pôvodné antielitárske

tým, že skúmajú jedincove vlastné vnímanie negatívneho a antagonistického vzťahu medzi *ľuďmi* a *elitami*). Tretia pozostávala z troch položiek, ktoré boli testovaním identifikované, ako najadekvátnejšie k zisťovaniu populizmu. (Originálne znenie položiek je uvedené v Prílohe 9).

Van Hauwaertova a kol. (2020) modifikovaná (8 položková) verzia Akkermanovej a kol. (2014) škály populistických postojov.

1. Politici v parlamente by mali nasledovať vôľu ľudí. (ľudová suverenita)*
2. Ľudia, nie politici, by mali robiť naše najdôležitejšie politické rozhodnutia. (ľudová suverenita)
3. Politické rozdiely medzi elitou a ľuďmi sú väčšie ako rozdiely medzi ľuďmi. (antielitárstvo)
4. Radšej by som bol reprezentovaný občanom ako špecializovaným politikom. (ľudová suverenita)
5. Zvolení funkcionári príliš veľa rozprávajú a málo konajú. (antielitárstvo)
6. To, čo ľudia v politike nazývajú „kompromisom“, je v skutočnosti len predávanie vlastných zásad. (manichejské vnímanie)*
7. Osobitné záujmy politickej triedy negatívne ovplyvňujú blaho ľudí. (antielitárstvo, doplnená položka)*
8. Politici vždy súhlasia, pokiaľ ide o ochranu ich výsad. (antielitárstvo, doplnená položka)

Symbolom * sú označené položky skrátenej, trojpoložkovej verzie škály populistických postojov.

Odpovede respondentov boli zisťované na 5 bodovej stupnici likertovho typu, variujúce od rozhodne nesúhlasím (1) po rozhodne súhlasím (5).

Prostredníctvom hlbšej položkovej analýzy (IRT) autori zistili, že pôvodný šesťpoložkový nástroj meria skôr nižšie a stredné úrovne populistických postojov. 5. položka bola najviac informatívna (t. j. umožňovala najpresnejšiu diskrimináciu jedincov naprieč úrovňami populistických postojov), 6. položka najmenej. Tento manichejský indikátor (t. j. 6. položka) teda vyžadoval k súhlasu najvyššiu populistickú úroveň jedinca, na druhej strane bola jedinou položkou, ktorá mala schopnosť diskriminovať účastníkov na vyšších úrovniach populistických postojov.

V súvislosti s osempoložkovou modifikovanou verziou bol preukázaný nárast informačnej úrovne. Autormi pridané položky (7. a 8.), boli najinformatívnejšie (spolu s 5. položkou) populistickej škály. Napriek tomu, ani táto modifikovaná verzia nezachytávala celý rozsah populizmu.

Autori preto navrhli škálu pozostávajúcu z troch položiek odrážajúcich ľudovú suverenitu (1. položka), manichejské vnímanie (6. položka) a antielitárstvo (7. položka). Položka týkajúca sa suverenity ľudu najlepšie zachytávala nižšie úrovne populizmu, položka týkajúca sa manichejského pohľadu stredné až vyššie úrovne. Položka týkajúca sa antielitárstva patrila medzi tri najinformatívnejšie položky a taktiež zachytávala vyššie úrovne populizmu. Keďže mnohým existujúcim nástrojom na zisťovanie populizmu často chýba presnosť v zachytávaní extrémnych prípadov (Van Hauwaert a kol., 2018; Castanho Silva a kol., 2020), autori predpokladali, že práve tieto tri položky budú v najredukovanejšej miere (bez prekryvania sa) zachytávať čo najširší rozsah populistických postojov v ich komplexnej podobe. Tento predpoklad i potvrdili. Porovnaním všetkých troch verzií zistili, že osempoložková verzia je najinformatívnejšia a má najväčšie pokrytie (medzi položkami však dochádza k prekryvaniu), trojpoložková verzia má však oproti nej len minimálnu mieru zhoršenia.

Validita škál bola overená i preskúmaním súvislostí s volebnými zámermi, pričom nezávisle od jej rozsahu, respondenti, ktorí mali v úmysle podporovať populistickú politickú stranu, mali i vyššiu úroveň populistických postojov (zisťovanú troj-, šesť- i osempoložkovou verziou škály). I keď krátke verzie škál majú svoje riziká (napr. Bakker & Lelkes, 2018, in Van Hauwaert a kol., 2020) a položky najkratšej verzie boli navrhnuté na základe empirického a nie teoretického zhodnotenia, autori poukazujú na to, že i škála s tromi položkami môže poskytnúť obdobné informácie a výsledky ako rozsiahlejšie verzie (Van Hauwaert a kol., 2020).

Zhrnutie

Na základe toho, že populizmus je najčastejšie vymedzený ako myšlienkový konštrukt, ktorý sa ako súbor myšlienok môže prejavovať na individuálnej úrovni, je možné ho merať (Akkermanová a kol., 2014; Hawkins a kol., 2012; Stanley 2011). Tieto sklony, resp. populistické postoje nemožno priamo pozorovať, t. j. sú latentné. Možno ich opísať ako tendenciu, ktorá je vyjadrená hodnotením konkrétnej entity s určitým stupňom priazne alebo nepriazne (Eagly & Chaiken 1993, in Van Hauwaert a kol., 2018), kde tzv. „entita“ je v súlade s myšlienkami populizmu. Konkrétne sa tieto myšlienky týkajú antielitárstva, inherentnej viery vo všeobecnú alebo vôľu ľudu a manichejského svetonázoru (Hawkins 2009, in Van Hauwaert a kol.,

2020), resp. antielitárstva, centrizmu ľudí a antipluralizmu (viď Castanho Silva a kol., 2020).

Na základe tohto teoretického chápania skúmali viaceré empirické štúdie možnosti zisťovania a merania populistických postojov a predkladali série rôznych položiek a škál, ktoré sú aktuálne k dispozícii k ďalšiemu skúmaniu. V nasledujúcom texte ich zosumarizujeme a poukážeme na tri medzníky v genéze ich vývoja.

Jednými z prvých empirických výskumov týkajúcich sa populistických postojov boli práce Stanleyho (2011) a Hawkinsa a kol. (2012), ktoré vznikli v obdobnom čase na rôznych stranách Atlantiku. Stanley (2011) vytvoril osem položiek s likertovou škálou na zisťovanie populizmu u slovenských respondentov. Tie sa týkali štyroch konceptov: homogenity skupín *ľud* a *elita* (2 položky), antagonistického charakteru politického života (2 položky), postojov k demokracii (2 položky) a morálneho rozmeru politiky (2 položky). Hawkins a kol. (2012) s dôrazom na precíznejšiu definíciu populizmu a taktiež teoretické, resp. i empirické vymedzenie konštruktu voči dvom hlavným protikladom – pluralizmu a elitárstvu, navrhli štvorpoložkovú škálu (resp. šesťpoložkovú po zahrnutí dvoch položiek tzv. skrytej demokracie – konceptu Hibbinga a Theiss-Morseho (2002, in Hawkins a kol., 2012)). Dôraz v nich bol podľa autorov kladený najmä na manichejské vnímanie politiky. Vzhľadom k tomu, že vymedzenie populizmu voči iným/blízkym konštruktom umožňuje lepšiu kontrolu jeho validity, je možné považovať tento aspekt ich výskumu za prvý dôležitý medzník v genéze vývoja populistických škál. Túto dôležitú skutočnosť zohľadnili aj ich nasledovníci, Akkermanová a kol. (2014), ktorí škálu Hawkinsa a kol. (2012) rozšírili na šesťpoložkovú verziu. Podľa autorov ňou zachytávali tri hlavné znaky populizmu, ktoré ho definujú, a to ľudovú suverenitu, opozíciu *ľudí* voči *elitám* (resp. rozlíšenie medzi *ľuďmi* a *elitou*) a manichejské rozlíšenie medzi dobrom (*ľudom*) a zlom (*elitami*). (Istou zaujímavosťou je, že dve položky, ktoré z ich verzie škály populizmu (u holandských respondentov, resp. v európskom kontexte) faktorovaním vypadli, boli tie, ktoré boli (u amerických respondentov) súčasťou pôvodnej štvorpoložkovej verzie (t. j. Politika je v konečnom dôsledku bojom medzi dobrom a zlom a Záujmové skupiny majú príliš veľký vplyv na politické rozhodnutia)). Vzhľadom k tomu, že v rámci prvotných empirických výskumov vo väčšej miere rezonoval dôraz na validitu konštruktu, nie je prekvapujúce, že autori potvrdzujú jeho platnosť aj súvislosťami

s volebným správaním (čo sa im na rozdiel od Stanleyho (2011) výskumu i podarilo). Vypadnutie položiek týkajúcich sa „silných formulácií“ súvisiacich s manichejským rozdelením spoločnosti prirodzene neostalo nepovšimnuté. Elchardus a Spruyt (2016) svojou štvorpoložkovou škálou úplne vypustili tento pôvodne dôležitý aspekt (viď prvé výskumy, napr. Hawkins a kol. (2012)) a populizmus koncipovali prostredníctvom iných aspektov (t. j. prostredníctvom centrizmu ľudí a jemnejších foriem antisystémových nálad, t. j. antielitárstvo bolo zredukované na opozíciu len voči vládnym elitám). I keď autori potvrdili významné súvislosti s teoreticky relevantnými premennými (týkajúcimi sa potenciálnych príčin populizmu), vzhľadom na veľmi intenzívny súhlas väčšiny respondentov s jednotlivými položkami, je otázne, či autori skutočne zisťovali populistické postoje. Následne sa výskum zisťovania populistických postojov posunul k ďalšiemu významnému medzníku, ktorým bolo operacionalizovanie populizmu ako viacdimenzionálneho konštruktu. I keď rôzne aspekty/komponenty boli súčasťou vymedzenia populizmu viac menej stále (viď. predchádzajúce výskumy), položky zachytávali rôzne dimenzie simultánne v jednorozmernej škále. Zmena v uvedenom operacionalizovaní znamenala, že predkladanými položkami sa začali zachytávať jednotlivé dimenzie oddelene. Zmena sa týkala i spôsobu generovania finálnych položiek jednotlivých dimenzií, t. j. začali sa vytvárať z veľkého počtu položiek (teda empiricky) prostredníctvom štatistických procedúr (a nielen na základe teórie ako v prípade predchádzajúcich výskumov). Okrem otázky identifikovania podstatných, resp. rozhodujúcich komponentov/dimenzií, bolo cieľom nadchádzajúcich výskumov i zodpovedanie otázky týkajúcej sa potenciálnych vzťahov medzi nimi. Odpovede jednotlivých autorov sa pritom rôznia. Schulzová a kol. (2018) identifikovali antielitárstvo, ľudovú suverenitu a homogenitu a česťnosť ľudí. Oliver a Rahnová (2016) identifikovali antielitárstvo, nedôveru voči odborníkom a národnú príslušnosť. Hoboltová a kol. (2016) sa trochu iným prístupom zamerali na „základné témy“ populizmu, a to postoje k politickým elitám; k zastupiteľskej demokracii & vláde väčšiny a k ľuďom mimo väčšinovú skupinu. Napokon Castanho Silva a kol. (2018) identifikovali antielitárstvo, centrismus *ľudí* a manichejské vnímanie, ktoré sa vďaka ich výskumu opätovne dostalo do popredia ako dôležitý, ale najmä exkluzívny aspekt populizmu.

Autori sa líšili i v odpovediach týkajúcich sa vzťahov medzi jednotlivými dimenziami. Oliver a Rahnová (2016) merali jednotlivé dimenzie oddelene

a rovnako separátne (s nimi) uskutočňovali i jednotlivé analýzy, Schulzová a kol. (2018) vnímali populizmus ako nadradený a latentný konštrukt, pričom sú nevyhnutné všetky dimenzie, aby bol jedinec populistom (korelácia medzi dimenziami vytvára úplnosť konceptu). Na druhej strane, Castanho Silva a kol. (2018) nepredpokladali koreláciu medzi dimenziami.

Ako je evidentné, i keď všetci spomínaní autori vychádzali z Muddeho (viď výskumy vyššie) definície populizmu, existuje veľká variabilita v tom, ktoré aspekty napokon autori vo svojich výskumoch zdôraznili a ako populizmus operacionalizovali. Táto skutočnosť viedla k najaktuálnejšiemu medzníku vo výskume zameranom na zisťovanie populistických postojov, ktorým je tendencia porovnávať jednotlivé škály, resp. identifikovať tú škálu, resp. položky, ktoré sú najvhodnejšie (najvalidnejšie), a to aj s ohľadom na medzinárodný výskum (napr. Castanho Silva a kol, 2020).

V tejto súvislosti uvedieme zistenia pravdepodobne jedného z najkomplexnejších porovnaní, výskum Castanho Silvu a kol. (2020), ktorí porovnali sedem populistických škál (Akkermanová a kol., 2014; Castanho Silva a kol., 2018; Elchardus & Spruyt, 2016; Hoboltová a kol., 2016; Oliver & Rahnová, 2016; Schulzová a kol., 2018; Stanley, 2011).

Zhodnotením vnútornej koherencie (internal coherence) (prostredníctvom konfirmačnej faktorovej analýzy – CFA) zistili, že len tri škály mali adekvátne vlastnosti (dobré ukazovatele model fit a vysoké sýtenie adekvátneho faktora (high factor loadings)), a to Akkermanovej a kol. (2014); Schulzovej a kol. (2018); a Castanho Silvu a kol. (2018). Odstránením jednej neadekvátnej položky boli akceptovateľné i škály Elchardusa a Spruyta (2016), resp. Hoboltovej a kol. (2016) CSES modul.

Medzinárodná validita (prostredníctvom testovania invariance) všetkých škál však bola nízka, resp. stredná. Najvyššiu úroveň invariantného faktorového sýtenia (invariant factor loadings) naprieč rôznymi krajinami mala len škála Castanho Silvu a kol. (2018), resp. čiastočne i škála Akkermanovej a kol. (2014).

Vzhľadom k tomu, že dobrá batéria by mala zahŕňať polarizujúce položky, t. j. položky, s ktorými budú súhlasiť iba respondenti s vysokou alebo iba s nízkou úrovňou populizmu, je dôležité identifikovať i šírku konceptu, ktorá je škálou zachytávaná (zisťované prostredníctvom IRT). Autori zistili, že žiadna z testovaných škál nezachytala ideálny rozsah od minimálnej po maximálnu úroveň populizmu (škály dobre identifikovali skôr stredné

úrovne populizmu). Škály Akkermanovej a kol. (2014); Stanleyho (2011) a Castanho Silvu a kol. (2018) však boli tie, ktoré zachytávali najširší rozsah – mali najširšiu informačnú krivku.

Externá validita škál bola overovaná prostredníctvom súvislostí s politickou dôverou (political trust), vierou v konšpirácie (belief in conspiracies) a stotožnenie sa s populistickými stranami (identification with populist parties). U všetkých škál sa preukázali stredné až silné súvislosti s uvedenými premennými, pričom s ohľadom na poslednú z uvedených je podstatné, že súvislosti boli preukázané ako s pravicovo tak i ľavicovo orientovanými populistickými stranami.

Záverom ich porovnanie bolo konštatovanie, že škála Castanho Silvu a kol. (2018) mala napriek dobrým psychometrickým vlastnostiam len strednú schopnosť predikovať podporu populistických politických strán. Škála Akkermanovej a kol. (2014) a Schulzovej a kol. (2018) na druhej strane mali napriek akceptovateľným až dobrým psychometrickým vlastnostiam nízku medzinárodnú validitu.

Ako je zrejmé, existuje veľká heterogenita v ponúkaných nástrojoch na zisťovanie populistických postojov, pričom sú tiež rozdiely v ich psychometrických vlastnostiach. Je preto žiadúce, aby výskum týkajúci sa merania populistických postojov naďalej pokračoval. Na základe predložených informácií je tiež dôležité, aby bolo použitie dostupných škál v ďalších výskumoch vždy s ohľadom na kontrolu ich psychometrických vlastností. Napokon je potrebné sa aj zamyslieť, či a do akej miery je populizmus kontextovo špecifickým konštruktom, t. j. či sa určité dimenzie líšia (prípadne sú ovplyvnené) krajinou (čo napr. naznačujú testy invariance, napr. Castanho Silva a kol., 2020, Van Hauwaert a kol., 2018). Záverom je však treba zdôrazniť, že pokrok, ktorý v súvislosti s meraním populizmu vďaka intenzívnemu výskumu nastal, je evidentný a je prínosom pre ďalšie vedecké skúmanie.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- Aalberg, T., Esser, F., Reinemann, C., Stromback, J., & de Vreese, C. H. (2017). *Populist Political Communication in Europe*. New York: Routledge.
- Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig T., & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in Conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00160>
- Ahmed, W., Vidal-Alaball, J., Downing, J., & López Seguí, F. (2020). COVID-19 and the 5G Conspiracy Theory: Social Network Analysis of Twitter Data. *Journal of Medical Internet Research*, 22(5), e19458. <https://doi.org/10.2196/19458>
- Aigigner, K. (2020). Populism: Root Causes, Power Grabbing and Counter Strategy. *Intereconomics*, 55(1), 38–42. <https://doi.org/10.1007/s10272-020-0867-3>
- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014). How Populist Are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters. *Comparative Political Studies*, 47(9), 1324–1353. <https://doi.org/10.1177/0010414013512600>
- Andreadis, I., Cremonesi, C., Kartsounidou, E., Kasprovicz, D., & Hess, A. (2019). Attitudinal and Behavioral Responses to Populist Communication: The Impact of Populist Message Elements on Populist Attitudes and Voting Intentions. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Populisms. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 207-232). New York: Routledge.
- Aslanidis, P. (2018). *The Social Psychology of Populism*. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/322702926_The_Social_Psychology_of_Populism
- Aslanidis, P. (2017). Avoiding Bias in the Study of Populism. *Chinese Political Science Review*, 2, 266–287. <https://doi.org/10.1007/s41111-017-0064-0>

- Aslanidis, P. (2016). Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective. *Political Studies*, 64(1), 88–104. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12224>
- Aslanidis, P. (2011). *Populism in Eastern and Southeastern Europe*. MA Thesis: University of Macedonia.
- Bakker, B. N., Rooduijn, M., & Schumacher, G. (2015). The psychological roots of populist voting: Evidence from the United States, the Netherlands and Germany. *European Journal of Political Research*, 55(2), 302–320. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12121>
- Barkun, M. (2013). *A culture of conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America*. Berkeley, California: University of California Press.
- Bergmann, E. (2018). *Conspiracy & Populism*. Palgrave Macmillan.
- Bernhard, L., & Hänggli, R. (2018). Who holds populist attitudes? Evidence from Switzerland. *Swiss Political Science Review*, 24(4), 510–534. <https://doi.org/10.1111/spsr.12326>
- Bittó Cigániková, J. (2020). Pozrite si zoznam káuz vlád Smeru za 7 miliárd. Nenechajte sa kupiť omrvinkami. SME blog. <https://jankaciganikova.blog.sme.sk/c/528084/pozrite-si-zoznam-kauz-vlad-smeru-za-7-miliard-nenechajte-sa-kupit-omrvinkami.html>
- Bonikowski, B., Halikiopoulou, D., Kaufmann, E., & Rooduijn, M. (2018). Populism and nationalism in a comparative perspective: a scholarly exchange. *Nations and Nationalism*, 1–14.
- Bos, L., Schemer, Ch., Corbu, N., Hamellers, M., Andreadis, I., Schulz, A., Schmuck, D., Reinemann, C., & Fawzi, N. (2020). The effect of populism as a social identity frame on persuasion and mobilisation: Evidence from a 15-country experiment. *European Journal of Political Research*, 59(1), 3–24. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12334>
- Boscán, G., Llamazares, I., & Wiesehomeier, N. (2018). Populist Attitudes, Policy Preferences, and Party Systems in Spain, France, and Italy. *Revista Internacional de Sociología*, 76(4), e110. <https://doi.org/10.3989/ris.2018.76.4.18.001>

- Bozogáňová, M., & Lorincová, T. (2019). Attitudes towards migrants in the Slovak population based on Eurobarometer data (2017). In J. Procházka, T. Kratochvíl, & M. Vaculík (Eds.), *Psychologie práce a organizace 2019* (s. 91-100). Masaryk university press: Brno. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9488-2019-9>
- Bruder, M., Heffke, P., Neave, N., Nouripannah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories Across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4(225), 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- Carey, J. M., Chi, V., Flynn, D. J., Nyhan, B., & Zeitzoff, T. (2020). The effects of corrective information about disease epidemics and outbreaks: Evidence from Zika and yellow fever in Brazil. *Science Advances*, 6(5), eaaw7449. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aaw7449>
- Castanho Silva, B., Jungkunz, S., Helbling, M., & Littvay, L. (2020). An Empirical Comparison of Seven Populist Attitudes Scales. *Political Research Quarterly*, 73(2), 409–424. <https://doi.org/10.1177/1065912919833176>
- Castanho Silva, B., Andreadis, I., Anduiza, E., Blanuša, N., Corti, Y. M., Delfino, G., Rico, G. et al. (2018). Public Opinion Surveys: A New Scale. In K. A. Hawkins, R. Carlin, L. Littvay, & C. Rovira Kaltwasser (Eds.), *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis* (s. 150-178). London: Routledge.
- Corbu, N., Bos, L., Schemer, Ch., Schulz, A., Matthes, J., de Vreese, C.H., Aaberg, T., & Suiter, J. (2019). Cognitive Responses to Populist Communication: The Impact of Populist Message Elements on Blame Attribution and Stereotyping. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Populisms. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 183-206). New York: Routledge.
- Čikovský, K. (2015). *Päť miliardových káz Smeru*. Denník E. <https://e.dennikn.sk/303618/pat-miliardovych-kauz-smeru/>
- de la Torre, C. (2010). *Populist Seduction in Latin America*. 2nd ed. Athens: Ohio University Press.
- Dentith, M. R. X., & Orr, M. (2017). Secrecy and conspiracy. *Episteme*, 1–18. <https://doi.org/10.1017/epi.2017.9>

- de Vreese, C. H., Esser, F., Aalberg, T., Reinemann, C., & Stanyer, J. (2018). Populism as an Expression of Political Communication Content and Style: A New Perspective. *The International Journal of Press/Politics*, 23(4), 423–438. <https://doi.org/10.1177/1940161218790035>
- de Vreese, C. H., Reinemann, C., Stanyer, J., Esser, F., & Aalberg, T. (2019). Adapting to the Different Shades of Populism: Key Findings and Implications for Media, Citizens, and Politics. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Populisms. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 235-252). New York: Routledge.
- Douglas, K., Uscinski, J., Sutton, R., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C., & Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 40(S1), 3–35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Doyle, D. (2011). The Legitimacy of Political Institutions: Explaining Contemporary Populism in Latin America. *Comparative Political Studies*, 44(11), 1447–1473. <https://doi.org/10.1177/0010414011407469>
- Drochon, H. (2018). Who believes in conspiracy theories in Great Britain and Europe? In J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe them* (s. 337-346). New York, NY: Oxford University Press.
- Eberl, J., Huber, R., & Greussing, E. (2021). From populism to the “pandemic”: why populists believe in COVID-19 conspiracies. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 31(sup1), 272–284. <https://doi.org/10.1080/17457289.2021.1924730>
- ElectionGuide (2021). Dostupné online: <https://www.electionguide.org/elections/>
- Elchardus, M., & Spruyt, B. (2016). Populism, Persistent Republicanism and Declinism: An Empirical Analysis of Populism as a Thin Ideology. *Government & Opposition*, 51(1), 111–133. <https://doi.org/10.1017/gov.2014.27>
- Enders, A. M., & Smallpage, S. M. (2018). Polls, plots, and party politics: Conspiracy theories in contemporary America. In J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe them* (s. 298–318). New York: Oxford University Press.

- Erisen, C., Guidi, M., Martini, S., Toprakiran, S., Isernia, P., & Littway, L. (2021). Psychological Correlates of Populist Attitudes. *Advances in Political Psychology*. <https://doi.org/10.1111/pops.12768>
- Evans, J., & Hargittai, E. (2020). Who Doesn't Trust Fauci? The Public's Belief in the Expertise and Shared Values of Scientists in the COVID-19 Pandemic. *Socius: Sociological Research For A Dynamic World*, 6, 237802312094733. <https://doi.org/10.1177/2378023120947337>
- Fatke, M. (2019). The personality of populists: How the Big Five traits relate to populist attitudes. *Personality and Individual Differences*, 139, 138–151. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.11.018>
- Fawzi N. (2018). Untrustworthy news and the media as “enemy of the people?” How a populist worldview shapes recipients' attitudes toward the media. *International Journal of Press/Politics*, 24, 146–164. <https://doi.org/10.1177/1940161218811981>
- Findor, A., Hruška, M., Jankovská, P., & Pobudová, M. (2021). Re-examining public opinion preferences for migrant categorizations: “Refugees” are evaluated more negatively than “migrants” and “foreigners” related to participants' direct, extended, and mass-mediated intergroup contact experiences. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 262–273. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.12.004>
- Freelon, D., & Wells, C. (2020). Disinformation as political communication. *Political Communication*, 37(2), 145–156. <https://doi.org/10.1080/10584609.2020.1723755>
- Fritzsche, I., Moya, M., Bukowski, M., Jugert, P., de Lemus, S., Decker, O., Valor-Segura, I., & Navarro-Carrillo, G. (2017). The great recession and group-based control: Converting personal helplessness into social class in-group trust and collective action. *Journal of Social Issues*, 73(1), 117–137. <https://doi.org/10.1111/josi.12207>
- Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2021). *The cost of populism: Evidence from history*. VOX^{EU} CEPR. Dostupné online: <https://voxeu.org/article/cost-populism-evidence-history>

- Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2020). *Populist Leaders and the Economy*, CEPR Discussion Paper No. 15405. https://cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=15405
- Funtowicz, S., & Jerome R. (1993). Science for the Post-Normal Age. *Futures*, 25, 739–755. [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(93\)90022-L](https://doi.org/10.1016/0016-3287(93)90022-L)
- Galais, C., & Rico, G. (2021). An unjustified bad reputation? The Dark Triad and support for populism. *Electoral Studies*, 72. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102357>
- Galliford, N., & Furnham, A. (2017). Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58(5), 422–428. <https://doi.org/10.1111/sjop.12382>
- Gallo Kriglerová, E., Kadlečíková, J., Holka Chudžíková, A., & Pišová, M. (2021). *Cudzie nechceme, svoje si nedáme. Postoje majoritnej populácie k migrácii a cudzincom na Slovensku. Analýza kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry. Dostupné online: http://cvek.sk/?attachment_id=2877&download=true
- Geurkink, B., Zaslove, A., Sluiter, R., & Jacobs, K. (2020). Populist Attitudes, Political Trust, and External Political Efficacy: Old Wine in New Bottles? *Political Studies*, 68(1), 247–267. <https://doi.org/10.1177/0032321719842768>
- Gidron, N., & Bonikowski, B. (2013). *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda*. Weatherhead Working Paper Series, No. 13-0004. Dostupné online: https://scholar.harvard.edu/files/gidron_bonikowski_populismlitreview_2013.pdf
- Gidron, N., & Hall, P.A. (2017). The politics of social status: economic and cultural roots of the populist right. *British Journal of Sociology*, 68, 57–84. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12319>
- Globsec. (2018, May 11). GLOBSEC trends 2018 Central Europe: One region, different perspectives. Dostupné online: <https://www.globsec.org/publications/globsec-trends-2018-central-europe-one-region-differentperspectives/#rRZ8rc9EUi6SZCCU.99>

- Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 15(4), 731–742. <https://doi.org/10.2307/3791630>
- Gold, R., & Fetzer, T. (2019). The economic causes of populism. *Global Solutions Journal*, 5. [GSJ5 Gold Fetzer.pdf \(global-solutions-initiative.org\)](#)
- Golec de Zavala, A. (2020). Why is populism so robustly associated with conspiratorial thinking? Collective Narcissism and the Meaning Maintenance Model. In J. D. Sinnott & J. S. Rabin (Eds.), *The psychology of political behavior in a time of change* (s. 277–290). Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
- GOVUK (2020). *Regional Ethnic Diversity*. Office for National Statistics. Dostupné online: <https://www.ethnicity-facts-figures.service.gov.uk/uk-population-by-ethnicity/national-and-regional-populations/regional-ethnic-diversity/latest>
- Hajdu, D. & Klingová, K. (2020). *Voices of Central and Eastern Europe. Slovensko*: Globsec Bratislava
- Hameleers, M. (2021). They Are Selling Themselves Out to the Enemy! The Content and Effects of Populist Conspiracy Theories, *International Journal of Public Opinion Research*, 33(1), 38–56, <https://doi.org/10.1093/ijpor/edaa004>
- Hameleers, M. (2020). We Are Right, They Are Wrong: The Antagonistic Relationship Between Populism and Discourses of (Un)truthfulness. *disClosure: A Journal of Social Theory*, 29(12). <https://doi.org/10.13023/disclosure.29.11>
- Hameleers, M., Andreadis, I., & Reinemann, C. (2019). Investigating the Effects of Populist Communication: Design and Measurement of the Comparative Experimental Study. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Popusims. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 168–182). New York: Routledge.
- Hameleers, M., Bos, L., & de Vreese, C. H. (2017). Framing blame: Toward a better understanding of the effects of populist communication on populist party preferences. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 28(3), 380–398. <https://doi.org/10.1080/17457289.2017.1407326>

- Hameleers, M., Bos, L., Fawzi, N., Reinemann, C., Andreadis, I., Corbu, N., & Weiss, N. (2018). Start spreading the news: A comparative experiment on the effects of populist communication on political participation in 16 European countries. *International Journal of Press/Politics*, 23(4), 517–538.
<https://doi.org/10.1177/1940161218786786>
- Hameleers, M., & de Vreese C. D. (2020). To whom are „the people“ opposed? Conceptualizing and measuring citizens’ populist attitudes as a multidimensional construct. *Journal of Elections, Public Opinions and Parties*, 30(2), 255–274.
<https://doi.org/10.1080/17457289.2018.1532434>
- Hameleers, M., Reinemann, C., Schmuck, D., & Fawzi, N. (2019). The Persuasiveness of Populist Communication: Conceptualizing the Effects and Political Consequences of Populist Communication From a Social Identity Perspective. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Populisms. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 143-167). New York: Routledge.
- Hawkins, K. A. (2009). Is Chávez Populist?: Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective. *Comparative Political Studies*, 42(8), 1040–1067. <https://doi.org/10.1177%2F0010414009331721>
- Hawkins, K. A. (2010). *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawkins, K. A., Carling, R., Littvay, L., & Rovira Kaltwasser, C. (2019). *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis*. New York: Routledge.
- Hawkins, K. A., Riding, S., & Mudde, C. (2012). *Measuring Populist Attitudes*. C&M working paper #55. University of Georgia. Dostupné online: https://works.bepress.com/cas_mudde/72/download
- Henley, J., & Duncan, P. (2020). European support for populist beliefs falls, YouGov Survey suggests. The Guardian.
<https://www.theguardian.com/world/2020/oct/26/european-support-for-populist-beliefs-falls-yougov-survey-suggests>

- Hobolt, S., Anduiza, E., Carkoglu, A., Lutz, G., & Sauger, N. (2016). Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism. Dostupné online: https://cses.org/wp-content/uploads/2019/03/CSES5_ContentSubcommittee_FinalReport.pdf
- Imhoff, R., & Bruder, M. (2014). Speaking (un-) truth to power: Conspiracy mentality as a generalised political attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25–43. <https://doi.org/10.1002/per.1930>
- Imhoff, R., & Lamberty, P. (2018). How paranoid are conspiracy believers? Toward a more fine-grained understanding of the connect and disconnect between paranoia and belief in conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology*, 48, 909–926. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2494>
- Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319–345. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x>
- Jansen, R. S. (2011). Populist mobilization: A new theoretical approach to populism, *Sociological Theory*, 29(2), 75–96. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1467-9558.2011.01388.x>
- Katsambekis, G. (2020). Constructing „the people“ of populism: a critique of the ideational approach from a discursive perspective. *Journal of Political Ideologies*, <https://doi.org/10.1080/13569317.2020.1844372>
- Keeley, B. L. (1999). Of conspiracy theories. *Journal of Philosophy*, 96, 109–126. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1084585>
- Klingová, K. (2019, February 27). Which Slovaks believe in conspiracy theories? Dostupné online: <https://www.globsec.org/which-slovaks-believe-in-conspiracy-theories/>
- Krastev, I. (2016). The Unraveling of the Post-1989 Order. *Journal of Democracy*, 27(4), 5–15.
- Kurzban, R. & Leary, M. (2001). Evolutionary Origins of Stigmatization: The Functions of Social Exclusion. *Psychological Bulletin* 127(2), 187–208. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.2.187>
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. London: Verso

- Landmann, H., Gaschler, R., & Rohmann, A. (2019). What is threatening about refugees? Identifying different types of threat and their association with emotional responses and attitudes towards refugee migration. *European Journal of Social Psychology*, 49(7), 1–56. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2593>
- Leibovitz, T., Shamblaw, A., Rumas, R., & Best, M. (2021). COVID-19 conspiracy beliefs: Relations with anxiety, quality of life, and schemas. *Personality And Individual Differences*, 175, 110704. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110704>
- Lupták, Ľ., & Lupták Burzová, P. (2012). Mečiar, Fico a charismatické panstvo. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, 3, 59–79. <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/6311/1/luptak.pdf>
- Lewis, G. J., & Bates, T. C. (2013). Common heritable effects underpin concerns over norm maintenance and in-group favoritism: Evidence from genetic analyses of right-wing authoritarianism and traditionalism. *Journal of Personality*, 82, 297–309. <https://doi.org/10.1111/jopy.12055>
- Marcos-Marne, H. (2021). The Effects of Basic Human Values on Populist Voting. An Analysis of 13 European Democracies. *Political Behavior*. <https://doi.org/10.1007/s11109-021-09689-8>
- Marcus, G. (2021). The rise of populism: The politics of justice, anger, and grievance. In J. P. Forgas, W. D. Crano, & K. Fiedler (Eds.), *The psychology of populism: The tribal challenge to liberal democracy* (s. 81–104). London: Routledge.
- Marušiak, J. (2006). Fenomén strany Smer: medzi „pragmatizmom“ a sociálnou demokraciou. *Central European Political Studies Review*, 8(1), 19–55. <http://akademickyrepozitar.sk/Juraj-Marusiak/fenomen-strany-smer-medzi-pragmatizmom-a-socialnou-demokraciou.pdf>
- Marwick, A., & Lewis, R. (2017). Media manipulation and disinformation online (s. 1–104). Data and Society Research Institute. Dostupné online: https://datasociety.net/wp-content/uploads/2017/05/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline-1.pdf

- Mayer, S. J., Berning, C. C., & Johann, D. (2020). The Two Dimensions of Narcissistic Personality and Support for the Radical Right: The Role of Right-wing Authoritarianism, Social Dominance Orientation and Anti-immigrant Sentiment. *European Journal of Personality*, 34(1), 60–76. <https://doi.org/10.1002/per.2228>
- Moffitt, B., & Tormey, S. (2014). Rethinking populism: Politics, mediatisation and political style. *Political Studies*, 62(2), 381–397. <https://doi.org/10.1111%2F1467-9248.12032>
- Monot, J. C. (2017). Between post-truth and epistemocracy: Positioning a democratic politics. *Esprit*, 1–7. Dostupné online: <https://www.eurozine.com/between-post-truth-andepistemocracy-positioning-a-democratic-politics/>.
- Mudde, C. (2019). *The Far Right Today*. UK: Polity
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition* 39(4), 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001>
- Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2012a). Populism: corrective and threat to democracy. In C. Mudde, & C. Rovira Kaltwasser (Eds.), *Populism in Europe and the America: Threat or Corrective for Democracy?* (s. 205–222). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2012b). Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis. In C. Mudde, & C. Rovira Kaltwasser (Eds.), *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* (s. 1–26). Cambridge: Cambridge University Press.
- Muro, D. (2017). Let the people rule. Definitions and theories of populism. In Woertz, E. (Ed.), *Populism in Europe: from symptom to alternative* (s. 9–14). Barcelona: Center for International Affairs.

- Obradović, S., Power, S. A., & Sheehy-Skeffington, J. (2020). Understanding the psychological appeal of populism. *Current Opinion in Psychology*, 35, 125–131. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.06.009>
- Oliver, J. E., & Rahn, W. M. (2016). Rise of the Trumpenvolk: Populism in the 2016 Election. *ANNALS of the American Academic of Political and Social Science*, 667(1), 189–206. <https://doi.org/10.1177/0002716216662639>
- Oliver, J. E., & Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science*, 58(4), 952–966. <https://doi.org/10.1111/ajps.12084>
- Passarelli, G., & Tuorto, D. (2018). The Five Star Movement: Purely a Matter of Protest? The Rise of a New Party between Political Discontent and Reasoned Voting. *Party Politics*, 24(2), 129–140. <https://doi.org/10.1177%2F1354068816642809>
- Pelinka, A. (2008). The Rise of Populism. In H. Swoboda, & M. J. Wiersma (Eds.), *Democracy, populism and minority rights* (s. 39-48). https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2632_EN_democracy-populism_ANTILOPE_1.pdf
- Plenta, P. (2020). Conspiracy theories as a political instrument: utilization of anti-Soros narratives in Central Europe. *Contemporary Politics*, 26(5), 512–530. <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1781332>
- Pruysers, S. (2020). A psychological predisposition towards populism? Evidence from Canada. *Contemporary Politics*, 27(1), 105–124. <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1851930>
- Ramiro, L. (2016). Support for Radical Left Parties in Western Europe: Social Background, Ideology and Political Orientations. *European Political Science Review*, 8(1), 1–23. <https://doi.org/10.1017/S1755773914000368>
- Rico, G., Guinjoan, M., & Anduiza, E. (2020). Empowered and enraged: Political efficacy, anger, and support for populism in Europe. *European Journal of Political Research*, 59(4), 797–816. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12374>

- Rico, G., Guinjoan, M., & Anduiza, E. (2017). The Emotional Underpinnings of Populism: How Anger and Fear Affect Populist Attitudes. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 444–461. <https://doi.org/10.1111/spsr.12261>
- Rooduijn, M. (2018). What Unites the Voter Bases of Populist Parties? Comparing the Electorates of 15 Populist Parties. *European Political Science Review*, 10(3), 351–368. <https://doi.org/10.1017/S1755773917000145>
- Rooduijn, M. (2019). State of the field: How to study populism and adjacent topics? A plea for both more and less focus. *European Journal of Political Research*, 58(1), 362–372. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12314>
- Rooduijn, M., & Pauwels, T. (2011). Measuring Populism: Comparing Two Methods of Content Analysis. *West European Politics*, 34(6), 1272–1283. <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.616665>
- Rooduijn, M., van der Brug, W., & De Lange, S. L. (2016). Expressing or Fueling Discontent? The Relationship between Populist Voting and Political Discontent. *Electoral Studies*, 43(1), 32–40. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.04.006>
- Rueda, D. (2021). Is Populism a Political Strategy? A Critique of an Enduring Approach. *Political Studies*, 69(2), 167–184. <https://doi.org/10.1177/0032321720962355>
- Salgado, S., & Stanyer, J. (2019). Perceptions of Populism and the Media: A Qualitative Comparative Approach to Studying the Views of Journalists and Politicians. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Populisms. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 17–33). New York: Routledge.
- Salgado, S., Stanyer, J., Hajzer, G., Hopmann, D.N., Kalsnes, B., Legnante, G., Lipiński, A., Merkovity, N., Papathanassopoulos, S., & Sanders, K. B. (2019). Politicians' Perceptions of Populism and the Media: A Cross-National Study Based on Semi-Structured Interviews. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Populisms. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 51–69). New York: Routledge.

- Schulz, A., Müller, P., Schemer, Ch., Wirz, D. S., Wettstein, M., & Wirth, W. (2018). Measuring Populist Attitudes on Three Dimensions. *International Journal of Public Opinion Research*, 30(2), 316–326. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edw037>
- Schulze, H., Mauk, M., & Linde, J. (2020). How populism and polarization affect Europe's Liberal Democracies. *Politics and Governance*, 8(3), 1–5. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i3.3460>
- Silva, B., Vegetti, F., & Littvay, L. (2017). The Elite Is Up to Something: Exploring the Relation Between Populism and Belief in Conspiracy Theories. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 423–443. <https://doi.org/10.1111/spsr.12270>
- Slosiarik, M. (2019). *Prieskumy verejnej mienky a populizmus*. Dostupné online: https://transparency.sk/wp-content/uploads/2019/11/Populizmus_TIS_MS_final-1.pdf
- Spierings, N., & Zaslove, A. (2017). Gender, populist attitudes, and voting: Explaining the gender gap in voting for populist radical right and populist radical left parties. *West European Politics*, 40(4), 821–847. <https://doi.org/10.1080/01402382.2017.1287448>
- Spierings, N., & Zaslove, A. (2015). Gendering the Vote for Populist Radical-Right Parties. *Patterns of Prejudice*, 49(1–2), 135–162. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2015.1024404>
- Spierings, N., Zaslove, A., Mügge, L. M., & de Lange, S. L. (2015). Gender and Populist Radical-Right Politics: An Introduction. *Patterns of Prejudice*, 49(1–2), 3–15. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2015.1023642>
- Stanley, B. (2011). Populism, nationalism, or national populism? An analysis of Slovak voting behavior at the 2010 parliamentary election. *Communist and Post-Communist Studies*, 44(4), 257–270. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2011.10.005>

- Stanyer, J., Salgado, S., Bobba, G., Hajzer, G., Hopmann D., Hubé, N., Merkovity, N., Özerim, G., Papathanassopoulos, S., Sanders, K. B., Spasojevic, D., & Vochocová, L. (2019). Journalists' Perceptions of Populism and the Media: A Cross-National Study Based on Semi-Structured Interviews. In C. Reinemann, J. Stanyer, T. Aalberg, F. Esser, & C.H. de Vreese (Eds.), *Communicating Populisms. Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe* (s. 34-50). New York: Routledge.
- Sunstein, C. R. & Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Causes and cures. *Journal of Political Philosophy*, 17, 202–227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x>
- Swoboda, H., & Wiersma M. J. (2008). Consolidating New Democracies. In H. Swoboda, & M. J. Wiersma (Eds.), *Democracy, populism and minority rights* (s. 9-22). Dostupné online: https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2632_EN_democracy-populism_ANTILOPE_1.pdf
- Štatistický úrad Slovenskej republiky (2020). Platné hlasy odovzdané pre politické subjekty podľa územného členenia. Dostupné online: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/sk/data02.html>
- Tabellini, G. (2019). *The Rise of Populism*. VOX, CEPR Policy Portal. Dostupné online: <https://voxeu.org/print/64713>
- Tajfel, H. (1974). Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65–93. <https://doi.org/10.1177%2F053901847401300204>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (s. 33-37). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Thomas, E. F., Mavor, K. I., & McGarty, C. (2012). Social identities facilitate and encapsulate action-relevant constructs: A test of the social identity model of collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15, 75–88. <https://doi.org/10.1177/1368430211413619>

- Thomas, E. F., Zubielevitch, E., Sibley, Ch. G., & Osborne, D. (2020). Testing the Social Identity Model of Collective Action Longitudinally and Across Structurally Disadvantaged and Advantaged Groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 46(6), 823–838. <https://doi.org/10.1177/0146167219879111>
- Tonković, M., Dumančić, F., Jelić, M., & Čorkalo Biruški, D. (2021). Who Believes in COVID-19 Conspiracy Theories in Croatia? Prevalence and Predictors of Conspiracy Beliefs. *Frontiers In Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.643568>
- Urbinati, N. (2013). The populist phenomenon. *Raisons Politiques*, 51(3), 137–154. <https://doi.org/10.3917/rai.051.0137>
- Uscinski, J. E., Enders, A. M., Klofstad, C. A., Seelig, M. I., Funchion, J. R., Everett, C., Wuchty, S., Premaratne, K., & Murthi, M. N. (2020). Why do people believe COVID-19 conspiracy theories? Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-015>
- ÚPSVaR (2021). Zoznam najmenej rozvinutých okresov. 1. štvrťrok 2021. https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/statistic/NRO/Zoznam_HD_1Q_2021_upr2_1.xlsx
- Van Hauwaert, S. M., Schimpf, C. H., & Azevedo, F. (2018). Public opinion surveys: Evaluating existing measures 1. In K. A. Hawkins, R. E. Carlin, L. Littvay, & C. Rovira Kaltwasser (Eds.), *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis* (s. 128–149). London: Routledge.
- Van Hauwaert, S. M., Schimpf, C. H., & Azevedo, F. (2020). The measurement of populist attitudes: Testing cross-national scales using item response theory. *Politics* 40(1), 3–21. <https://doi.org/10.1177/0263395719859306>
- van Prooijen, J.-W., & Jostmann, N. B. (2013). Belief in Conspiracy Theories: The Influence of Uncertainty and Perceived Morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109–115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>

- van Prooijen, J.-W., & van Vugt, M. (2018). Conspiracy Theories: Evolved Functions and Psychological Mechanisms. *Perspectives on Psychological Science*, 13(6), 770–788. <https://doi.org/10.1177/1745691618774270>
- van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504–535. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.134.4.504>
- Vittori, D. (2017). Re-conceptualizing populism: Bringing a multifaceted concept within a stricter borders. *Revista Española de Ciencia Política*, 44, 43–65. <https://doi.org/10.21308/recp.44.02>
- Visser, M., Lubbers, M., Kraaykamp, G. & Jaspers E. (2014). Support for Radical Left Ideologies in Europe. *European Journal of Political Research*, 53(3), 541–558. <https://doi.org/10.1111/ejpr.2014.53.issue-3>
- Weber, C. (2012). Emotions, campaigns, and political participation. *Political Research Quarterly*, 66(2), 414–428. <https://doi.org/10.1177/0271065912912449697>
- Wettstein, M., Schulz, A., Steenbergen, M. R, Schemer, Ch., Müller, P., Wirz, D. S, & Wirth, W. (2020). Measuring populism across nations: testing for measurement invariance of an inventory of populist attitudes. *International Journal of Public Opinion Research*, 32(2), 284–305. <http://dx.doi.org/10.1093/ijpor/edz018>
- Weyland, K. (2017). Populism A Political-Strategic Approach. In C. Rovira Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, & P. Ostiguy (Eds.), *The Oxford Handbook of Populism* (s. 53-84). Oxford: Oxford University Press.
- Weyland, K. (2001). Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, 34(1), 1–22. <https://doi.org/10.2307/422412>
- Whyte, C. (2020). Deepfake news: AI-enabled disinformation as a multi-level public policy challenge. *Journal of Cyber Policy*, 5(2), 199–217. <https://doi.org/10.1080/23738871.2020.1797135>

- Wirz, D. S. (2018). Persuasion through emotion? An experimental test of the emotion-eliciting nature of populist communication. *International Journal of Communication*, 12, 1114–1138. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/download/7846/2287>
- Wood, M. J., Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6), 767–773. <https://doi.org/10.1177/1948550611434786>
- Wormer, H. (2020). German Media and Coronavirus: Exceptional Communication – Or Just a Catalyst for Existing Tendencies? *Media and Communication*, 8(2), 467–470. <https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.3242>
- Wright, J. D., & Esses, V. M. (2019). It's security, stupid! Voters' perceptions of immigrants as a security risk predicted support for Donald Trump in the 2016 US presidential election. *Journal of Applied Social Psychology*, 49(1), 36–49. <https://doi.org/10.1111/jasp.12563>
- Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *The Lancet*, 395(10225), 676. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)30461-x](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30461-x)

PRÍLOHY

PRÍLOHA 1

The battery of populism-specific questions (Stanley, 2011)

1. The ordinary people are divided by many different values. *
2. The people who belong to the political elite are divided by many different values. *
3. Ordinary people are prevented from improving their lives by the actions of unaccountable elites.
4. Not all politicians are the same; some genuinely care about what the people want. *
5. Democracy is about finding compromise between different interests and opinions. *
6. Ordinary people are unable to make the correct decisions about the future of our country. *
7. The majority of politicians are honest people. *
8. Modern politics is in essence a struggle between the good, honest people and the evil elite.

* reverse scored

PRÍLOHA 2

The populism questions (Hawkins et al., 2012)

1. Politics is ultimately a struggle between good and evil.
2. The politicians in Congress need to follow the will of the people.
3. The power of a few special interests prevents our country from making progress.
4. The people, not the politicians, should make the most important policy decisions.

The stealth democracy questions (Hibbing and Theiss-Morse's (2002) concept in Hawkins et al. (2012))

(Hawkins et al. (2012) suspect that the first two are capturing elements of populism, while the latter two are tapping into a third discourse that scholars often call elitism (Mudde, 2004, in Hawkins et al., 2012)).

1. Elected officials would help the country more if they would stop talking and just take action on important problems.
2. What people call 'compromise' in politics is really just selling out on one's principles.
3. Our government would run better if decisions were left up to successful business people.
4. Our government would run better if decisions were left up to non-elected, independent experts rather than politicians or the people.

The pluralism questions (Hawkins et al., 2012)

1. Democracy is about achieving compromise among differing viewpoints.
2. When our opposition presents new and challenging viewpoints, there is something we can learn by listening.
3. Freedom depends on diversity.

PRÍLOHA 3

Populist attitudes (Akkerman et al., 2014)

(Items 1, 2, 6, 8 + 5, 7 adapted from Hawkins et al. (2012))

1. The politicians in the Dutch parliament need to follow the will of the people.
2. The people, and not politicians, should make our most important policy decisions.
3. The political differences between the elite and the people are larger than the differences among the people.
4. I would rather be represented by a citizen than by a specialized politician.
5. Elected officials talk too much and take too little action.
6. Politics is ultimately a struggle between good and evil. *
7. What people call “compromise” in politics is really just selling out on one’s principles.
8. Interest groups have too much influence over political decisions. *

Pluralist attitudes (Items adapted from Hawkins et al. (2012), PLU3 reversed by Akkerman et al. (2014))

1. In a democracy it is important to make compromises among differing viewpoints.
2. It is important to listen to the opinion of other groups.
3. Diversity limits my freedom. *

Elitist attitudes (E2 a E3 from Hawkins et al. (2012), E1 added by Akkerman et al. (2014))

1. Politicians should lead rather than follow the people.
2. Our country would be governed better if important decisions were left up to successful business people.
3. Our country would be governed better if important decisions were left up to Independent experts.

* Left out of the analysis due to insufficient loading

PRÍLOHA 4

The populism scale (Elchardus & Spruyt, 2016)

1. The opinion of ordinary people is worth more than that of experts and politicians.
2. Politicians should listen more closely to the problems the people have.
3. Ministers should spend less time behind their desks and more among the ordinary people.
4. People who have studied for a long time and have many diplomas do not really know what makes the world go round.

PRÍLOHA 5

Dimensions of populism (Schulz et al., 2018)

Anti-elitist attitudes

1. MPs in Parliament very quickly lose touch with ordinary people.
2. The differences between ordinary people and the ruling elite are much greater than the differences between ordinary people.
3. People like me have no influence on what the government does.
4. Politicians talk too much and take too little action.

Demand for popular sovereignty

1. The people should have the final say on the most important political issues by voting on them directly in referendums.
2. The people should be asked whenever important decisions are taken.
3. The people, not the politicians, should make our most important policy decisions.
4. The politicians in Parliament need to follow the will of the people.

Belief in the homogeneity and virtuousness of the people

1. Ordinary people all pull together.
2. Ordinary people are of good and honest character.
3. Although the Swiss are very different from each other, when it comes down to it they all think the same.
4. The Swiss are a coherent entity, rather than just a bunch of individuals.

Elitist attitudes (Adopted from the existing literature: Akkerman et al. (2014); Hawkins & Rovira Kaltwasser (2014))

1. Ordinary people can't be trusted to make the right decisions about our nation's problems.
2. Things are going well in our country because important decisions are left to the government.
3. All decisions that are important for a country should be left to politicians; that's what they are elected to do.

Pluralist attitudes (2 items were adopted from previous studies (Akkerman et al., 2014; Hawkins & Rovira Kaltwasser, 2014) and 2 items were added by Schulz et al. (2018))

1. Democracy is about achieving compromise among differing viewpoints.
2. In a democracy, it's important to listen to groups whose opinion differs from your own.
3. In a democracy, it's important to take account of opposing views in decision making.
4. In a democracy, minority views should be taken into account.

PRÍLOHA 6

Dimensions of populism (Oliver & Rahn, 2018)

Anti-elitism

1. People like me don't have much say in what government does.
2. Politics usually boils down to a struggle between the people and the powerful.
3. The system is stacked against people like me.
4. It doesn't really matter who you vote for because the rich control both political parties.
5. People at the top usually get there because they have more talent and work harder/from some unfair advantage.

Mistrust experts

6. I'd rather put my trust in the wisdom of ordinary people than the opinions of experts and intellectuals.
7. When it comes to really important questions, scientific facts don't help very much.
8. Ordinary people can really use the help of experts to understand complicated things like science and health. *
9. Politics is ultimately a struggle between good and evil.

National affiliation

10. It would be unwise to trust the judgments of the American people for today's complicated political issues/I generally trust the collective judgments of the American people even for complex political issues.
11. I generally consider myself to be different than most Americans/like most other Americans.
12. How important is being an American to who you are?

* reverse scored

PRÍLOHA 7

CSES module 5 (Hobolt et al., 2016)

Q4 Do you strongly agree, somewhat agree, neither agree nor disagree, somewhat disagree, strongly disagree with the following statements?

- a. What people call compromise in politics is really just selling out one's principles.
- b. Most politicians do not care about the people.
- c. Most politicians are trustworthy
- d. Politicians are the main problem in [COUNTRY]
- e. Having a strong leader in government is good for [COUNTRY] even if the leader bends the rules to get things done.
- f. The people, and not politicians, should make our most important policy decisions.
- g. Most politicians care only about the interests of the rich and powerful

Q5 Now thinking about minorities. Do you strongly agree, somewhat agree, neither agree nor disagree, somewhat disagree, strongly disagree with the following statements?

- a. It is better for society if minorities maintain their distinct customs and traditions.
- b. The will of the majority should always prevail even over the rights of minorities.

Q5 And now thinking specifically about immigrants. Do you strongly agree, somewhat agree, neither agree nor disagree, or strongly disagree with the following statements?

- c. Immigrants are generally good for [COUNTRY]'s economy.
- d. [COUNTRY's] culture is generally harmed by immigrants.
- e. Immigrants increase crime

Q6 Now changing the topic... How important do you think the following is for being truly [NATIONALITY]... very important, fairly important, not very important, or not important at all?

- a. To have been born in [COUNTRY].
- b. To have [NATIONALITY] ancestry.
- c. To be able to speak [COUNTRY NATIONAL LANGUAGES].
- d. To follow [COUNTRY] customs and traditions

Q7 How widespread do you think corruption, such as bribe taking, is amongst politicians in [COUNTRY]: very widespread, quite widespread, not very widespread, it hardly happens at all?

PRÍLOHA 8

Populist Attitudes Scale (Castanho Silva et al., 2018)

People-centrism

1. Politicians should always listen closely to the problems of the people.
2. Politicians don't have to spend time among ordinary people to do a good job. *
3. The will of the people should be the highest principle in this country's politics.

Anti-elitism

1. The government is pretty much run by a few big interests looking out for themselves.
2. Government officials use their power to try to improve people's lives. *
3. Quite a few of the people running the government are crooked.

Manichaeian outlook

1. You can tell if a person is good or bad if you know their politics.
2. The people I disagree with politically are not evil. *
3. The people I disagree with politically are just misinformed.

*reverse scored

PRÍLOHA 9

Modified the 8 items populist attitudes scale (items 1-6 are from Akkerman et al. (2014) by Van Hauwaert et al. (2019))

1. The politicians in Congress need to follow the will of the people. Popular sovereignty. *
2. The people, not the politicians, should make our most important policy decisions. Popular sovereignty.
3. The political differences between the people and the elite are larger than the differences among the people. Anti-elitism.
4. I would rather be represented by an ordinary citizen than an experienced politician. Popular sovereignty.
5. Politicians (elected officials) talk too much and take too little action. Anti-elitism.
6. What people call 'compromise' in politics is really just selling out on one's principles. Manichean worldview. *
7. The particular interests of the political class negatively affect the welfare of the people. Anti-elitism. *
8. Politicians always end up agreeing when it comes to protecting their privileges. Anti-elitism.

* modified the 3 items populist attitudes scale

ISBN 978-80-89524-57-0